

Петро КУЛАКОВСЬКИЙ (*Острог*)

СЕЙМИК КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА І СЕЙМ 1645 РОКУ

Сеймик Київського воєводства виник ще у Великому князівстві Литовському внаслідок рішення Віленського сейму 1565–1566 рр. З 1569 р. в результаті інкорпорації Люблінським сеймом Київського, Волинського і Брацлавського воєводств до складу Корони київський сеймик розвивався за подібним алгоритмом, що й сеймики на Волині та Брацлавщині. Як наслідок, в силу кращого збереження сеймикових матеріалів (інструкцій, лявд) з теренів Волині в історіографії проявилася тенденція екстраполяції настроїв волинського шляхетського соціуму на Східне Поділля й Київщину. Тим часом, збережені сеймикові матеріали сеймика Київського воєводства свідчать про істотні відмінності цього шляхетського з'їзду. Для прикладу, в десятиліття так званого “Золотого спокою” (1638–1648) волинський сеймик частково зберігав роль центру консолідації руської шляхти, відображав її намагання унаочнити бажану модель Речі Посполитої як країни трьох народів. Натомість сеймики інших українських воєводств в силу різних причин максимально зближували свою позицію з воєводствами Малопольської провінції. Маркером цього виступало ставлення до козацького питання. З часу схвалення в 1638 р. “Ординації Війська Запорозького” передсеймовий сеймик Київського воєводства (оскільки саме в інструкціях послам на сейм формулювалася політична позиція шляхти) часто (як у публікованій інструкції) ігнорував козацький чинник, попри те, що всі шість реєстрових козацьких полків базувалися на території воєводства; осередки нереєстрового козацтва також мали формальний стосунок до Київщини. З огляду на це, дослідження історії сеймика Київського воєводства може дати цілком новий матеріал для соціальної історії українських земель з середини XVI ст. до 1648 р.

В історіографії парламентаризму Речі Посполитої шляхетські з'їзди Київського воєводства лише останнім часом стали предметом вивчення. Зокрема, Кароль Мазур присвятив свою працю шляхетським з'їздам трьох інкорпорованих до Корони воєводств до 1648 р.¹ У такому формулюванні дослідження могло врахувати лише найзагальніші тенденції регіональної складової парламентаризму. Крім цього, сеймики Київського й Брацлавського воєводств вписані до книжки К. Мазура переважно на тлі діяльності волинського сеймика, що об'єктивно визначається станом джерельної бази.

¹ Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648. – Warszawa, 2006.

Більш докладно київський сеймик у формі просопографії сеймової презентації воєводства вивчав Генрик Літвін². У його праці блискуче досліджено споріднені й корпоративні зв'язки між різними послами на сейми, їхню участь у творенні політичних угруповань, роль лідерів у цих об'єднаннях, окреслено окремі складові їхніх політичних програм. Однак автор цілком закономірно не торкався питань організації та функціонування сеймика, аналізу інструкцій на сейми та ступеня їх реалізації в сеймових ухвалах.

Поза всіляким сумнівом, це й неможливо здійснити без вивчення збережених сеймикових інструкцій та ухвал, зі зрозумілих причин пов'язаних з конкретним вальним сеймом. Нещодавно подібне дослідження запропонувала Наталя Білоус на основі сеймикових матеріалів Київського воєводства, підготовлених у зв'язку з проведенням сейму 1640 р.³

Як видається, саме такий шлях на даний момент виглядає найбільш перспективним для подальшого дослідження цієї інституції як чинника соціальної історії та складового елемента парламентаризму в Речі Посполитій.

Сеймикові угруповання

Будь-який сеймик Речі Посполитої характеризувався протистоянням політичних факцій, об'єднаних навколо впливового регіонального чи загальнодержавного політика. Не був винятком і житомирський сеймик Київського воєводства. Від початку 1620-х років до 1638 р. особою, яка найбільше впливала на рішення цього сеймику, був київський воєвода (1619–1628), коронний підканцлер (1625–1635) і канцлер (1635–1638) Томаш Замойський. Він володів значним впливом при королівському дворі, міг пролобіювати призначення на земські уряди, надання королівщин тощо. Тому всі угруповання, які в цей час діяли на сеймику Київського воєводства, намагалися апелювати до Замойського. Томаш виступав своєрідним гарантом балансу в політичному житті Київщини. Така його роль, безумовно, мала позитивне значення. Складне з точки зору структури шляхетського соціуму воєводство в основному підтримувало королівську політику, а у його внутрішньополітичному житті не виникало запеклих протистоянь між шляхетськими партіями. Смерть Замойського на початку 1638 р. кардинально змінила композицію житомирського сеймику. З одного боку, це унаочнило розходження інтересів різних угруповань, з другого – компромісну програму сеймика змінило на більш конфронтаційну.

Найбільш авторитетний на сьогодні дослідник парламентського життя цього воєводства Генрик Літвін, аналізуючи магнатські угруповання Київщини, допускає з 1638 р. вплив на політичне життя воєводства 5-ти – 7-ми політичних партій⁴. Однак складна архітекtonіка Київського воєводства не

² *Litwin H. Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569–1648. – Warszawa, 2009.*

³ *Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування у Київському воєводстві: Житомирський сеймик 1640 р. // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2018. – Вип. 18. – С. 114–154.*

⁴ *Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – К., 2016. – С. 511–516.*

давала можливість більшій частині цих угруповань дієво впливати на перебіг і ухвалення рішень воєводського сеймика. Сеймик відбувся – з часів перебування на воєводському уряді кн. Василя-Костянтина Острозького – у Житомирському замку, тому прибуття сюди представників шляхетського соціуму з віддалених частин Київщини виглядало проблематичним. Ключову роль відігравала шляхта Овруцького, Житомирського та наближених до них округ Київського повіту. Величезні території Задніпров'я та південної Київщини мали дуже обмежені можливості надсилати своїх представників на сеймик у Житомирі. А саме там, переважною мірою, у межах воєводства концентрувалися магнатські земельні володіння кн. Яреми Вишневецького (бл. 7,5 тис.), Станіслава Конецпольського (бл. 1,5 тис.), Казановських (Олександра-Домініка й Адама) (бл. 1 тис.), Даниловичів (насамперед, Ян-Миколая), Якуба Собеського (понад 2 тис. димів)⁵. Значно ближче до Житомира мали свої володіння кн. Заславські (понад 2,5 тис.), кн. Корецькі (понад 2,4 тис.), Любомирські (понад 5,5 тис.) й Сапіги (понад 1,3 тис. димів)⁶. Проте місцеві сеймикові справи в досліджуваний період їх цікавили мало. Виняток становили депутатські сеймики, обертися з яких судьями на Коронний трибунал бажали й віддалені від київської політики магнати, як, наприклад, Самуїл-Кароль Корецький у 1640 р.⁷

З усіх перелічених магнатів більш-менш постійно у своїх київських володіннях проживав лише кн. Я. Вишневецький. Крім місця проживання, ще більше значення мав факт фокусування політичних інтересів магнатів у інших воєводствах. Коронний гетьман С. Конецпольський тримав під своїм контролем сеймик у Вінниці⁸. Ян-Миколай Данилович, який упродовж всього правління Владислава IV займав уряд великого підскарбія й, відповідно, головним чином займався питаннями податків і фінансів, найбільший вплив мав на вишенський сеймик Руського воєводства⁹. Якуб Собеський, що був одним з найбільш визначних парламентаріїв свого часу, до того як став сенатором (белзьким воєводою, 1638), 11 разів обирався послом з вишенського сеймика¹⁰ й двічі з волинського. Казановські були близькими до Владислава Вази: Адам став сандомирським каштеляном і надвірним коронним маршалком, а Олександр-Домінік – у 1646 р. брацлавським воєводою.

⁵ Дані наведені на підставі підрахунків Н. Яковенко: *Яковенко Н.* Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. // *Феодалізм на Україні: Зб. наук. пр.* – К., 1990. – С. 92, 93, 94, 97. Авторка відзначає, що підрахунки приблизні, оскільки подимний реєстр 1640 р. не наводить повних даних, а Корсунське староство Я.-М. Даниловича взагалі не згадане.

⁶ Там само. – С. 93, 94, 96.

⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 11: Житомирський гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 901–901 зв.

⁸ Див., наприклад, лист з сеймику у Вінниці до гетьмана від 14 вересня 1638 р.: *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Dz. rękopisów.* – Rkp. 135. – К. 575–576.

⁹ *Dzięgielewski J.* Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV. – Warszawa, 1992. – S. 114; *Król A.* Sejmik ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587–1668). – Przemyśl, 2018. – S. 132.

¹⁰ *Mazur K.* W stronę integracji z Koroną. – S. 415; *Król A.* Sejmik ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej... – S. 413.

Основний їхній інтерес у Київському воєводстві мав економічний характер. Як інструментарій реалізації своїх політичних цілей на сеймі Казановські використовували сеймик Люблінського воєводства та, почасти, галицький сеймик Руського воєводства¹¹. Білоцерківський староста Станіслав Любомирський, один з найкрупніших землевласників Київщини, займав з 1638 р. уряд краківського воєводи й очолював найбільш опозиційне до короля на сеймах угруповання. З цієї точки зору, білоцерківського старосту цікавили значно більш впливові сеймики в Прошовицях і Судовій Вишні¹². Взагалі-то, для вирішення свого основного завдання – оборони від татар, часами козаків, магнати не потребували згоди житомирського сеймика; достатньо було домовитися між собою. І факти військово-оборонної співпраці між С. Конєцпольським і С. Любомирським чи кн. Я. Вишневецьким фіксуються неодноразово¹³. З іншого боку, правило київської “старовини”: “А волости киевские кияном держати, а иному никому”¹⁴ все ще залишалося складовою ментальності місцевих панських родів. Представники останніх, хоч і в складі різних угруповань, відігравали ключову роль на сеймику Київського воєводства й, зрозуміло, не могли потурати “коронярам”, які, значною мірою, виступали державцями староств Південної Київщини.

Більше зацікавленими в ухваленні відповідних рішень житомирським сеймиком мали б бути князі Я. Вишневецький і Владислав-Домінік Заславський. Однак сліди цього інтересу встановити важко. Князь Ярема мав чимало своїх прибічників у Луцьку, Судовій Вишні, навіть Чернігові й Брацлаві, але не так багато в Житомирі. Не випадково, що Вишневецький під час проведення передсеймових сеймиків 1645 р. прибув саме до Луцька й там був обраним послом на сейм¹⁵. Та й риторика передсеймової інструкції, схваленої в Житомирі для того самого загальнодержавного форуму, не вирізнялася “гарячою” підтримкою “короля Задніпров’я” (див. додаток 1). Лише на початку червня 1648 р., коли Я. Вишневецький змушений був під тиском козаків забратися із Задніпров’я, князь з’явився на сеймику в Житомирі, де розглядалося питання оборони Київського воєводства¹⁶. Значний маєтковий комплекс на Київщині мав і острозький ординат кн. В.-Д. Заславський, батько якого Олександр не лише був київським воєводою (1628–1629) і житомирським старостою (1609–1627), але й представляв інтереси

¹¹ *Dzięgielewski J.* Izba poselska... – S. 114–115; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1931. – Т. XXIV: Lauda sejmikowe halickie 1575–1695 / Wyd. A. Prochaska. – S. 41, 57, 62.

¹² *Czapliński W., Długosz J.* Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku. – Warszawa, 1982. – S. 190; *Dzięgielewski J.* Izba poselska... – S. 122.

¹³ Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego, hetmana wielkiego koronnego 1632–1646 / Oprac. A. Biedrzycka. – Kraków, 2005. – S. 508, 584–585, 638–639.

¹⁴ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття: Волинь і Центральна Україна. – К., 2008. – С. 198.

¹⁵ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce / Oprac. A. Przyboś, R. Żelewski. – Warszawa, 1980. – Т. 2: 1637–1646. – S. 432–433.

¹⁶ *Latopisiec Joachima Jerlicza* / Wyd. K. Wł. Wojcicki. – Warszawa, 1853. – Т. 1. – S. 61.

кн. Януша Острозького на житомирському сеймику¹⁷. Однак Владислав-Домінік доручив стежити за дотриманням його інтересів своєму двоюрідному дядькові київському воєводі Янушові Тишкевичу. Саме на його прохання острозький ординат міг засобами своїх київських ресурсів втручатися в сеймикову боротьбу. Сам кн. В.-Д. Заславський, правдоподібно, на житомирському сеймику не з'являвся. Натомість на депутатському сеймику, що відбувся 10 липня 1646 р. у Житомирі, був присутній його брат Януш-Ісидор¹⁸. Однак це був той випадок, коли його обрали депутатом від воєводства на трибунал¹⁹, тому, напевно, чи можна вважати подібну практику Заславських постійною. А от, присутність на цьому сеймику Олександра Цеклінського, посесора міст Вільська і Кам'янки, належних кн. В.-Д. Заславському, свідчить про бажання острозького ордината мати інформацію про перебіг найважливіших київських шляхетських з'їздів.

Теоретично на сеймикові рішення мали впливати місцеві каштеляни, представлені разом з воєводами в сенаті Речі Посполитої. Цей уряд займали Олександр Пісочинський (1635–1646), Адам Кисіль (1646–1648), Максиміліан Бжозовський (1648–1653)²⁰. О. Пісочинський, будучи новгород-сіверським старостою, створив власний політичний табір в однойменному повіті Чернігівського воєводства²¹. Він також мав обмежені можливості впливу на рішення вінницького сеймика. Київщина його цікавила мало – він не мав тут земської власності. Натомість А. Кисіль її у воєводстві мав (113 димів), але, будучи політиком загальнодержавного масштабу²², головним чином намагався впливати на рішення луцького сеймика Волинського воєводства, першого в ієрархії українських воєводств. Максиміліан Бжозовський, хоч і активно підтримував Православну церкву й сягнув шляхом купівлі високого маєткового статусу на Київщині (527 димів)²³, в силу свого не київського походження не міг відігравати роль лідера якоїсь частини шляхти. Та й каштелянію він отримав у лютому 1648 р. як результат лобювання з боку коронного канцлера Єжи Осолінського, який розглядав надання місця в сенаті Максиміліану як тактичний хід для одержання підтримки православним табором планованої війни проти Османської імперії²⁴. Крім цього, М. Бжозовський,

¹⁷ Див.: Archiwum Narodowe w Krakowie. – Archiwum Sławuckie-Sanguszków. – Sygn. 71/I: Listy x. Alexandra z Ostroga Zasławskiego, wojewody braclawskiego (1616–1618). – S. 51–52.

¹⁸ *Heleniusz*. Pamiątki polskie z różnych czasów. – Kraków, 1872. – Т. 1. – S. 309–314.

¹⁹ *Mazur K.* W stronę integracji z Koroną. – S. 180.

²⁰ *Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. E. Janas, W. Kłaczewski.* – Kórnik, 2002. – S. 30.

²¹ *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). – К., 2006. – С. 159–161.

²² *Sysyn F. E.* Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. – Cambridge, Mass., 1985. – P. 116–117, 128–140.

²³ *Tomkiewicz W.* Brzozowski Maksimilian h. własnego († 1659) // *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków, 1937. – Т. III. – S. 66; *Яковенко Н.* Склад шляхти-землевласників... – С. 91.

²⁴ *Scriptores rerum Polonicarum.* – Kraków, 1907. – Т. XIX: Stanisława Oświęcima Dyaryusz / Wyd. W. Czermak. – S. 205.

мігрант з Берестейщини, службою був пов'язаний із краківським воєводою, білоцерківським старостою С. Любомирським²⁵. Це не давало йому можливості до 1648 р. відігравати самостійну, а тим більше, провідну роль на сеймику.

У воєводстві був ще один сенатор, який міг впливати на рішення житомирського сеймика, – київський католицький біскуп. З 1636 до 1645 р. цей духовний уряд посідав Александр Соколовський. Біскуп добре орієнтувався в київських справах, всіляко підтримуючи розбудову католицьких осередків на Київщині, разом з тим, намагався знайти компроміс з православними в особі П. Могили й козаками. Сенатор вороже був налаштований стосовно Москви й, як наслідок, вважав необхідним збереження стабільності у воєводстві²⁶. А. Соколовський вирізнявся активністю на вальних сеймах, зокрема відома його промова на сеймі 1639 р.²⁷. Однак слід мати на увазі, що за сеймовим рішенням 1638 р. до складу біскупства увійшло Чернігівське воєводство, яке з точки зору вільних ресурсів навіть більше приваблювало А. Соколовського. Час від часу біскуп з'являвся на житомирському сеймику, підтримуючи воєводу Я. Тишкевича, але в інший час міг іти на компроміси з його опонентами та, очевидно, не мав ні наміру, ні можливості створювати власну сеймову факцію.

Як наслідок, доля рішень сеймика Київського воєводства залежала від потужних місцевих панських родів, які об'єдналися в декілька сеймових партій – факцій. Надважливе значення для їх компонування мало релігійне питання. Навіть у сусідніх українських воєводствах це питання не мало такого значення, як на Київщині. Це визначалося двома особливими чинниками, характерними для цього регіону. По-перше, Київ з початку XVII ст. повернув собі значення столиці річпосполитського православ'я. Тут відновилася православна митрополія, і, взагалі, місто стало центром відродження “грецької” релігії. По-друге, як ніде, в Київському воєводстві виявляло в різних формах свою активність козацтво. Виступивши оборонцем православ'я, козащина не раз надсилала своїх представників на сеймик до Житомира і впливала на зміст передсеймових інструкцій, по можливості змінюючи співвідношення сил, особливо в релігійному питанні. Саме воно, значною мірою, визначило компонування активних на сеймових форумах політичних угруповань.

Умовно католицьку партію очолював воєвода Я. Тишкевич. Тишкевичі – одне з відгалужень Мишковичів-Калениковичів, представлених на Київщині з середини XV ст.²⁸. З часом рід розпорошився і по білоруських воєводствах Великого князівства Литовського, а з 1569 р. – Речі Посполитої. Це створювало для Тишкевичів додаткові можливості впливу. На Київщині залишилися Тишкевичі-Логойські, у власності яких на 1640 р. зафіксовано майже

²⁵ Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego... – S. 508, 584.

²⁶ *Nagielski M. Sokołowski Aleksander h. Pomian (1592–1645)* // *Polski Słownik Biograficzny*. – Warszawa; Kraków, 2000–2001. – T. XL. – S. 111–113.

²⁷ Biblioteka PAN w Krakowie. Dz. rękopisów. – Rkp. 367. – K. 8.

²⁸ *Яковенко Н. Українська шляхта*. – С. 184–188.

2800 димів²⁹. З них рідними братами, синами берестейського воєводи Остафія, були Криштоф, київський підчаший, а згодом чернігівський воєвода, Антон, литовський чашник, а також Феліціян; Януш доводився їм двоюрідним братом, а київський чашник Станіслав двоюрідним племінником³⁰. Хоча всі Тишкевичі були послідовними католиками, але, як встановив Г. Літвін, мали відмінні від Януша погляди на міжконфесійні стосунки й часто діяли незалежно від воєводи. Станіслав, одружений з арианкою Софією Немиричівною, схилився до компромісу між різними гілками християнства. До подібних кроків вдавався й Антоній. Останній та його брат Криштоф перебували в родинних зв'язках з кн. Я. Вишневецьким, що давало їм значні можливості політичного маневру. Лише Феліціана Г. Літвін вважає тісно пов'язаним з київським воєводою³¹. З наведеними аргументами не можна не погодитися, однак слід врахувати й контраргументи.

Януш в силу зайняття відповідних посад володів судово-адміністративною владою. Під його контролем, як київського воєводи й старости, перебували київський гродський уряд, єдиний судовий на все воєводство. Як житомирський староста, воєвода очолював житомирський гродський уряд, який хоч і не був судовим, але здійснював нотаріальні функції. Тому, наприклад, 10 липня 1646 р. на депутатському сеймику до його табору входили п'ять причетних до цих інституцій осіб: київський підвоєвода Олександр Ленкевич-Іпогорський³², житомирський війський і київський гродський писар Войцех Рильський, київський гродський суддя Теодор Гуменецький, житомирський гродський писар Ян Шидловський, вірогідно, житомирський гродський підписок Захарій Петрович Дідковський³³. До них, правдоподібно, слід додати ще й учасника цього шляхетського зібрання Миколая Потоцького. Згідно з даними К. Пуласького, він мав займати уряд київського городничого³⁴ (інші джерела цього не підтверджують). Якщо це відповідає дійсності, то, зважаючи на залежність городничого від воєводи, Миколай мав голосувати суголосно з людьми Я. Тишкевича.

Під його владою перебували Житомирський (де відбувалися сеймики) й Київський (який можна було використати як альтернативний Житомиру) замки. Проведення сеймиків у Житомирі давало можливість воєводі залучати

²⁹ *Litwin G.* З народу руського. – С. 248.

³⁰ *Тишкевич М.* Василь Тишкевич, воєвода підляшський, маршалок господарський і гетьман дворний В. Кн. Литовсько-руського (1523–1571) // Записки НТШ. – Львів, 1920. – Т. СХХІХ. – С. 32.

³¹ *Litwin H.* Równi do równych. – S. 128–130, 139–140.

³² Г. Літвін вважає його клієнтом литовського гетьмана Криштофа Радзивілла, але як доказ наводить посилання на лист Ленкевича до нього, датований 1632 р. (*Litwin G.* З народу руського. – С. 375, 381). О. Ленкевича Я. Тишкевич призначив підвоєводою після 1640 р., тобто вже по смерті К. Радзивілла, коли будь-які можливі зв'язки Олександра з гетьманом перервалися природним чином. Крім цього, припустити, що ревний католик обрав собі заступника з числа клієнтів лідера протестантського табору в Речі Посполитій, видається річчю малоймовірною.

³³ *Heleniusz.* Pamiętki polskie z różnych czasów. – Т. 1. – S. 313.

³⁴ *Pulaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. – Warszawa, 1991. – Т. II. – S. 171.

до сеймикування своїх слуг. Так, на депутатському сеймику 1646 р. принаймні одна особа – Ян Буяльський – служив Янушу, як і його брат Станіслав³⁵. Я. Тишкевич мав значні військові заслуги й послідовно відстоював позицію королівського двору. Воєвода часто був єдиним сенатором на житомирському сеймику, тому його підтримка багато важила для частого обрання своїх родичів послами на сейм, депутатами до трибуналу, поборцями, повітовими ротмістрами тощо. Як наслідок, навіть відносно не залежні від воєводи родичі, такі як Криштоф чи Станіслав Тишкевичі, зацікавлені в обранні послами на сейм чи депутатами до трибуналу, “підставляли йому своє плече”, додаючи свої й залежних від себе осіб голоси. А обиралися вони достатньо часто. Криштоф Тишкевич у часи воєводства Я. Тишкевича шість разів обирався послом на сейм (1639, 1641, 1642, 1645, 1646, 1647)³⁶ й принаймні двічі – депутатом до Коронного трибуналу (1642/1643, 1647/1648)³⁷. Неодноразово він виконував функції маршалка, зокрема на передсеймових сеймиках (1640, 1645, 1646), реляційному (1640), депутатському (1646) сеймиках³⁸. Його брат Антоній послував з київського сеймика двічі (1640, 1643); інший брат Феліціян – у 1640 р.³⁹. Ще один родич київського воєводи – київський чашник Станіслав Тишкевич після 1638 р. послом на сейм не обирався, але був делегований київської шляхтою у вересні 1643 р. у Коронний трибунал у Любліні⁴⁰. З них лише Антоній, який мав підтримку королівського двору в особі Владислава IV й, будучи католиком, все-таки співпрацював з протестантами⁴¹, навряд чи використовував можливості київського воєводи; інші Тишкевичі меншою чи більшою мірою користалися з його ресурсу⁴². У таких випадках до голосів табору Я. Тишкевича додавалася підтримка осіб, з ними пов’язаних. Для прикладу, на депутатському сеймику 1646 р. людьми К. Тишкевича були Андрій Асланович, майбутній житомирський намісник Криштофа як старости⁴³, та Станіслав Земблицький, що мешкав з родиною у належному йому місті – Кодні⁴⁴.

³⁵ Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – К., 1883. – Ч. 1. – Т. VI: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). – С. 771.

³⁶ Litwin H. Równi do równych. – S. 23, 24.

³⁷ Винниченко О. Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2009. – Вип. 44. – С. 323; Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794: Spis. – Warszawa, 2017. – Cz. II: 1621–1660 / Oprac. D. Kupisz. – S. 209.

³⁸ Mazur K. W stronę integracji z Koroną. – S. 433.

³⁹ Litwin H. Równi do równych. – S. 23, 24.

⁴⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16 / Сост. И. П. Новицкий. – К., 1876. – С. 23.

⁴¹ Kempa T. Wobec kontreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku. – Toruń, 2007. – S. 460, 486–487.

⁴² Крім політичних цілей, Тишкевичів об’єднували й економічні інтереси. Так, у червні 1643 р. київський воєвода заставив Станіславові Тишкевичу міста Махнівку (Стару й Нову) та Фрідріхів (Фридрів), а також с. Смилівку (Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16. – С. 22, 24).

⁴³ АЮЗР. – К., 1914. – Ч. 3. – Т. IV: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – С. 411.

⁴⁴ Там само. – Ч. 1. – Т. VI. – С. 776–778.

Воєвода мав значний авторитет серед шляхти, яка була зобов'язана брати або добровільно брала участь в обороні своїх рідних країв від татарських нападів. Починаючи з битви під Цецорою аж до смерті в 1649 р. Януш рідко пропускав яку мілітарну акцію проти кримців. У підприємливої шляхти воєвода теж користувався повагою з огляду на активну колонізаційну діяльність у своїх Махнівській та Бердичівській волостях.

Сильна неприязнь, навіть ворожість воєводи до православних і протестантів концентрувала навколо нього прихильників контрреформації. Якщо в часи правління Владислава IV тиск на православних дещо послабився, то на протестантів, особливо аріан, розпочалися справжні гоніння. У цій атмосфері нетолерантності позицію Я. Тишкевича змушені були підтримувати й інші шляхтичі-католики, в тому числі й родичі, або ж, принаймні, вони відмовлялися від пропозицій, скерованих на досягнення міжконфесійного компромісу. З місцевих панських родів на початок 1640-х років католицький табір поповнили впливові Аксаки, Олізари-Волчковичі⁴⁵; з'явилися перші католики у родинах Єльців і Тишів-Биковських. З-поміж прийшлих на Київщину родів католиками були Харленські⁴⁶ й Потоцькі (герба "Любич")⁴⁷. Їм, як багатьом іншим, подобалася жорстка позиція воєводи щодо агресивної політики місцевого прихильника "лева" Самуїла Лаща⁴⁸. Популярність Я. Тишкевича серед католиків Речі Посполитої, викликана зокрема й його фундаціями єзуїтського, кармелітського, домініканського орденів та численними пожертвами на храми, поширювалася від королівського двору до найбільш віддалених католицьких парафій⁴⁹. З метою здійснення цих фундацій він часто позичав гроші, а нещодавно куплені маєтності скеровував на забезпечення римо-католицьких інституцій, як, наприклад, Ржищів і Ходорків у вересні 1646 р.⁵⁰

До родичів Я. Тишкевича та ідейних прихильників триумфу католицизму на берегах Дніпра слід додати шляхту, пов'язану з Янушем економічними інтересами (орендарі, контрагенти по трансакціях тощо), та численний штат його служебників як у приватних володіннях, так і по лінії виконання публічних функцій. Ймовірно, найбільшим козирем київського воєводи була можливість у стислі строки мобілізувати своїх прибічників на сеймик внаслідок їх проживання у Житомирі чи поблизу нього.

З кінця 1630-х років угруповання, яке часами конкурувало з партією воєводи, очолював Юрій Немирич. Син київського підкоморія, засновника

⁴⁵ У протистоянні Я. Тишкевича й Ю. Немирича Людовик Олизар-Волчкович виразно позиціонував себе прихильником першого (*Litwin H. Równi do równych.* – S. 108).

⁴⁶ Поза всіляким сумнівом католиками були Ієронім та Самуїл Харленські (*Litwin G. Z narodu ruskiego.* – S. 220; *Heleniusz. Pamiątki polskie z różnych czasów.* – T. 1. – S. 227).

⁴⁷ Про зв'язки Северина Потоцького та Я. Тишкевича див.: *Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich...* – T. II. – S. 171.

⁴⁸ Про близькість Харленського до воєводи див.: *Antoni J. (Rolle). Samuel Łaszcz. Kartka z dziejów swawoli kresowej // Antoni J. (Rolle). Szkice i opowiadania. Ser. 5.* – Kraków, 1887. – S. 125.

⁴⁹ *Ibidem.* – S. 104–105.

⁵⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 17 / Сост. И. Новицкий, О. Левицкий. – К., 1884. – С. 44.

черняхівської гілки Немиричів – Стефана, він отримав блискучу освіту за кордоном, писав політичні трактати, зарекомендував себе як непересічний військовий стратег (так його оцінював великий коронний гетьман Станіслав Конецпольський)⁵¹. Парламентарну кар’єру Юрій розпочав з участі в конвокаційному сеймі 1632 р. Зі звичайного сейму 1637 р. він обирався принаймні 12 разів послом на сейм (1637 – звичайний і надзвичайний сейми, 1638, 1639, 1641, 1648 (конвокаційний), 1650, 1652, 1653, 1654, 1655, 1659 (як посол від козаків) рр.)⁵². Один раз (1635 р.) – тоді, ще як королівський полковник Юрій виконував обов’язки депутата від Волинського воєводства до трибуналу⁵³. Вже цей вибірковий перелік свідчить, політиком якого масштабу був Немирич. Видатний шляхетський трибун міг сягнути найвищих урядів у Речі Посполитій, якби не його аріанське віровизнання. Саме аріани, доволі впливові у державі протестанти, у 1630-х роках були обрані як основна ціль прокатолицької політики Варшави. Попри це, Ю. Немиричу наприкінці 1630-х років вдалося сформувати у Київському воєводстві потужне угруповання шляхти, яке складалося переважно з протестантів і православних й якийсь час урівноважувало на сеймиках впливи партії Я. Тишкевича. Серед найбільш знаних діячів угруповання Ю. Немирича були аріани: брат Юрія, овруцький староста Владислав, посол на сейм 1643 р. Самуїл Припковський, київський ловчий Стефан Войнаровський, київські стольники Костянтин і Владислав Хребтовичі-Богуринські, овруцький державця Миколай Беневський, овруцький підстароста Миколай Прушинський. З православних слід назвати посла на надзвичайний сейм 1637 р. Криштофа Третяка, посла на сейм 1638 р. Ярему Тишу-Биковського, Олександра Рапштинського, Григорія й Самуїла Сокорів.

Згодом у сфері впливу Юрія опинилися й деякі католики, пов’язані з підкоморієм спільними економічними чи військовими інтересами, як, наприклад, київський ловчий Ян Крентовський. Останній вже 1640 р. зафіксований як державця сс. Стирти й Андріїв Черняхівської волості Немиричів⁵⁴. Але на той час Ян був типовим представником страти орендарів/заставних державців, без будь-яких позаекономічних зобов’язань на користь власників. У першій половині 1640-х років Крентовський виступає державцею містечка Вілія, власності Катерини Замоїської⁵⁵, с. Студена-Вода та Стара Студена-Вода Людовіка Олізара-Волчкевича, Миники Олександра Гуменицького⁵⁶.

⁵¹ Докладніше про Ю. Немирича: *Kot S. Jerzy Niemirycz: W 300-lecie ugody Hadziarskiej*. – Paryż, 1960. – 81 s.; *Брук М.* Юрій Немирич 1612–1659 на тлі історії України. – Losser, 1974. – 152 с.

⁵² *Litwin H.* Równi do równych. – S. 23; *Mazur K.* W stronę integracji z Koroną. – S. 422; *Volumina constitutionum*. – Warszawa, 2015. – T. IV: 1641–1668. – Vol. 1: 1641–1658 / Do druku przygot. S. Grodzicki, M. Kwiecień, K. Fokt. – S. 135, 227, 255, 319; АЮЗР. – К., 1861. – Ч. 2. – Т. I: Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России. – С. 457; 1888. – Ч. 2. – Т. II: Акты для истории провинциальных сеймов Юго-Западного края во второй половине XVII века. – С. 8.

⁵³ *Вінниченко О.* Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років. – С. 313.

⁵⁴ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 871 зв.

⁵⁵ Там само. – Арк. 608.

⁵⁶ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 17. – С. 27.

Швидше всього, що Крентовський виконував різні доручення родича Немирича Вацлава Лещинського⁵⁷, коронного референдаря, а з 1644 р. вармінського біскупа. Зближення Яна з Ю. Немиричем фіксується близько 1647 р.⁵⁸, а після поділу володінь між трьома братами Немиричами (Юрієм, Владиславом і Стефаном) у 1648 р. він орендував у підкоморія його основний замок – Горошки та низку сіл у Горошківській, Олевській і Черняхівській волостях⁵⁹. Не зупинив підкоморія і той факт, що брати Крентовські (Ян, Мартин і Миколай) у 1643 р. перебували в конфлікті з його клієнтом, орендарем с. Некраші (ймовірно, частина Сирт або його інша назва) аріанином Яном Богуцьким. Словесна перепалка щодо конфесій між ним і одним з Крентовських (Миколаєм) призвела до конфлікту й, нібито, поранення та подальшої смерті Крентовського⁶⁰. Інтерес Ю. Немирича, зокрема, полягав у тому, що один з братів Яна – Станіслав – був королівським секретарем, а відтак, мав лобістські можливості на королівському дворі. Саме йому мав завдячувати Ян урядом київського ловчого, за що новоспечений урядник на початку 1648 р. подарував Станіславу частину Франковської маєтності⁶¹. Впродовж наступних декількох років київський ловчий на сеймиках підтримував політику Ю. Немирича⁶², а один з його братів служив у овруцькій повітовій хоругві Владислава Немирича⁶³.

Істотно посилив угруповання київського підкоморія ще один емігрант з Корони (Люблінського воєводства) Томаш з Біберштейну Казимирський. З метою уникнення переслідування як аріанина він продав свої маєтності в Люблінському воєводстві й купив перед 1640 р. в Ю. Немирича сс. Кулешів, Рукавиці, Квашинка, Андрієвичі, Маринка, Скворинка⁶⁴. При цьому ні про яку залежність від Юрія не могло бути й мови. Томаш вже мав блискучу кар'єру парламентарія: шість разів обирався послом від Люблінського воєводства на сейм, де зарекомендував себе як один з відомих шляхетських трибунів, на час набуття маєтностей на Київщині виконував обов'язки депутата Коронного трибуналу⁶⁵. Й надалі Казимирський продовжував якийсь час брати активну участь у роботі люблінського сеймика – у 1643 р. обирався

⁵⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. VI. – С. 783.

⁵⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 18 / Сост. И. П. Новицкий. – К., 1874. – С. 9 (підкоморій заставив Янові с. Недвідне в Олевській та с. Славів у Черняхівській волостях).

⁵⁹ *Задорожня О.* Рід Немиричів у шляхетській корпорації Київського воєводства: Майновий статус і політична діяльність (XVI – середина XVII ст.): Дис. ... канд. іст. н. – К., 2010. – С. 265, 266, 267, 297, 312, 315.

⁶⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16. – С. 10, 14, 15.

⁶¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 18. – С. 10.

⁶² АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 351, 361.

⁶³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 19 / Сост. А. Т. Белоусов. – К., 1878. – С. 14.

⁶⁴ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 878–878 зв.; *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – Warszawa, 2000. – S. 174.

⁶⁵ *Trawicka Z.* Kazimirski (Kazimierski) Tomasz h. Bibersztein (zm. 1667) // *Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966–1967. – Т. XII. – S. 295; *Dzięgielewski J.* Izba poselska... – S. 133, 142; *Винниченко О.* Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років. – С. 304.

послом на сейм. Часткове закорінення Томаша в київську проблематику відбулося, правдоподібно, після початку Козацької революції. Він став активним учасником сеймика Київського воєводства. 1648 р. київська шляхта обрала його депутатом до Коронного трибуналу⁶⁶. У середині березня 1649 р. на сеймику київської шляхти, що відбувся в Луцьку після коронаційного сейму, Томаш був визначений послом до короля й одним з чотирьох комісарів для контролю за фінансуванням і чисельністю повітового війська, сформованого за сеймиком рішенням⁶⁷. Трохи згодом, вже будучи королівським секретарем, одружився з Софією Немиричівною, сестрою київського підкоморія. Для обох це був другий шлюб. Без сумніву, він скріпив союз Томаша з Юрієм. У середині травня 1654 р. Казимирський виконував обов'язки маршалка передсеймового, 9 серпня 1655 р. – екстраординарного київського сеймика, що відбувся у Володимирі⁶⁸. 13 вересня того ж року сеймик Київського воєводства обрав депутатами до трибуналу Томаша та Юрія Немирича⁶⁹. Казимирський не поривав зв'язок і з люблінським сеймиком, який обирав його послом на сейми 1652 і 1659 рр.⁷⁰. Як і київський підкоморій у 1655 р., визнав підданство шведському королю, але, врешті-решт, зрікся аріанізму й у 1659 р. отримав уряд овруцького хорунжого⁷¹.

Третє угруповання відіграло роль своєрідного маятника між вищезгаданими партіями, врівноважуючи їхній вплив на представництво воєводства на сеймах, у трибуналі, врешті-решт на його внутрішньополітичне життя. Крім цього перманентного завдання, яке виконувала ця сеймикова факція, до її цілей належали захист православ'я й збереження “старовини”, під якою розумілися особливості воєводського устрою, усталені в добу Великого князівства Литовського. Умовно її можна назвати православно-консервативною.

Це угруповання не мало чітко вираженого лідера; на його вершині був своєрідний ареопаг, складений з найавторитетніших представників місцевих панських родин.

Першими серед рівних слід назвати Вороничів. Хоча в 1639 р. рід втратив одного з найбільш впливових своїх представників – Філона, київського підкоморія⁷², активно задіяними у політичне життя воєводства залишилися його брати Михайло-Миколай, Федір, племінники Данило-Юрій, Самійло, Олександр-Костянтин. За неповними даними з 1638 до 1648 р. зафіксовано двоє послухань Вороничів на сейм (1641 – Федір, 1645 – Данило-Юрій) та одне депутатство до трибуналу (1645/1646 – Михайло)⁷³. Принаймні декілька

⁶⁶ Deputaci Trybunału Koronnego... – Cz. II. – S. 215.

⁶⁷ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 351, 357; Ч. 3. – Т. IV. – С. 79.

⁶⁸ Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657: 36. за док. актових книг / Упоряд. Л. А. Сухих, В. В. Страшко. – К., 2008. – С. 314, 358.

⁶⁹ Там само. – С. 361.

⁷⁰ *Trawicka Z. Kazimirski (Kazimierski) Tomasz...* – S. 295.

⁷¹ *Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego...* – S. 72.

⁷² *Pulaski K. Kronika polskich rodow szlacheckich...* – Т. II. – S. 240.

⁷³ *Litwin H. Równi do równych.* – S. 106; *Винниченко О.* Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років. – С. 296.

Вороничів – Данило (1643), Федір (1645), Олександр і Самійло, по Федору (1646) обиралися на сеймику поборцями подимного податку⁷⁴. Більшість займали земські уряди в Київському й Чернігівському воєводствах (Філон, київський підкоморій; Федір, київський підчаший; Данило-Юрій, київський скарбник; Самійло, чернігівський чашник, київський підчаший; Олександр, чернігівський, а згодом київський чашник⁷⁵). Військові заслуги як королівські чи повітові ротмістри з Вороничів мали Михайло, Федір, Олександр, Самійло. Всі згадані Вороничі залишалися відданими православ'ю⁷⁶.

Втратили у своєму значенні Єльці, але все ще залишалися достатньо впливовим панським родом на Київщині після смерті Т. Замойського. Генеалогічна легенда походження виводила їх корені спільно з такими родами, як Немиричі, Черленковські, Тиші-Биковські, Кмити-Чорнобильські, Олізари-Волчковичі, Вороничі, Стрибилі й Гостські⁷⁷. Лише Федір Єлець перед 1648 р. мав у власності близько 950 димів⁷⁸ (за неповними даними реєстру 1640 р. власність Єльців у воєводстві у 2,5 раза поступалася маєткам Вороничів – 635 проти 1568 димів⁷⁹). За конфесійною належністю рід вже був поділений на православних (Федір (Теодор) і католиків (Олександр (Ігнатій)); син Федора Реміян (Ремігіан) на початку 1640-х років ще православний, а наприкінці – католик. З трьох членів роду найбільший вплив на житомирському сеймику мав київський хорунжий і колишній підвоєвода (часів воєводства Т. Замойського) Федір, хоча єдиним знаним послом на сейм (і то звичайний 1632 р.) є його син Реміян⁸⁰. Федір, натомість, неодноразово обирався від сеймика депутатом до Коронного трибуналу у Любліні. З 1638 р. він принаймні тричі виконував такі обов'язки: 1639/40, 1641/42, 1643/44 рр.⁸¹. У 1646 р. йому вдалося прижиттєво передати уряд хорунжого своєму синові⁸². Втім, потенціал впливу на сеймиках Єльців у 1640-х роках змалів. Олександра, який обрав духовну кар'єру, політичні справи не цікавили; Реміянові досягти рівня впливовості батька не вдалося.

До цієї партії на сеймику Київського воєводства належали також Проскури-Суцанські. На 1640 р. вони мали у воєводстві понад 500 димів. Реєстр 1640 р. подає всього 14 димів, але таке низьке число визначене

⁷⁴ Litwin H. Równi do równych. – S. 106; Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich... – Т. II. – S. 245; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина... – С. 413.

⁷⁵ Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego... – S. 336.

⁷⁶ Litwin H. З народу руського. – С. 189–190.

⁷⁷ Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. – Lipsk, 1839. – Т. IV. – S. 477–478.

⁷⁸ Кулаковський П. Федір Єлець – представник панів Київського воєводства першої половини XVII століття // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т. CCLX: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 127.

⁷⁹ Litwin H. З народу руського. – С. 247.

⁸⁰ Litwin H. Równi do równych. – S. 22.

⁸¹ Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ). Відділ рукописів. – Ф. 5: Осолінські. – Оп. 1. – Спр. 4094. – Арк. 62 зв.; Вінниченко О. Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років. – С. 301; Опись актової книги Київського центрального архіва № 16. – С. 23.

⁸² Опись актової книги Київського центрального архіва № 17. – С. 47.

об'єктивними і суб'єктивними чинниками. До перших відносять шкоди, зокрема й спалення Корнинського замку, завдані маєтностям Проскур-Суцанських у 1638 р. Згідно зі скаргою київського земського писаря, королівського секретаря та єдиного власника маєтностей роду Федора (Теодора) Проскури-Суцанського, внесеною під час сейму 1640 р., внаслідок козацького повстання спустошеними виявилися не лише Корнинська волость, але й маєтності над Дніпром (Григорів), Десною (Нова Лутава); статус городищ (незаселених місць) зберігали Клиньське і Більське над Ворсклою, Пирятин і Полствин над Удаєм⁸³. Суб'єктивний чинник полягав у тому, що в 1638 р. Федір здійснював повноваження поборці зі збору подимного податку⁸⁴ й "мінімізував" його зі своїх маєтностей. Напередодні складення подимного реєстру й збору податку 1640 р. сейм зафіксував суму грошей, що мали надійти до скарбу від минулих поборців – 52 348 злотих і 15 грошів, стосовно яких ці поборці мали звітувати на житомирському сеймику в червні цього ж року⁸⁵. Київському земському писареві належало обґрунтувати ці недоїмки хоча б частково, а особливо за рахунок власних маєтностей. Судячи з подимного реєстру 1640 р., на сеймику Федір цієї мети досягнув. За досліджуваній період київський земський писар обирався послом на сейм 1638 р.⁸⁶. На трибуналі участь Федора мала подвійний вимір. З одного боку, як земський писар він був присутній на консерватах (судових сесіях) Київського воєводства і, хоча на судові рішення не впливав, але оформляв трибунальські вироки й, таким чином, мав можливості для корегування їх змісту та маніпулювання часом виготовлення й видачі для зацікавлених сторін. З іншого боку, в 1639 р. йому вдалося забезпечити на сеймику обрання депутатом до трибуналу свого сина Яна⁸⁷. 1645 року Федір був обраний на сеймику поборцем чопового, меншої фурманки і прасолів⁸⁸. Згаданий син Федора Ян повною мірою вступив на політичну арену воєводства вже після смерті батька (у жовтні 1647 в Любліні⁸⁹). У середині 1649 р. він отримав уряд київського чашника, 24 січня 1651 р. став маршалком житомирського сеймика, у 1654 р. був обраний послом на сейм⁹⁰. Проскури, як батько, так і син, послідовно захищали інтереси Православної церкви.

Близько 1 тис. димів у своїй власності на 1640 р. мав ще один стародавній панський рід – Тишів-Биковських. На той час він вже був конфесійно поділений. Найбільш примітною особою на житомирському сеймику в останнє передреволюційне десятиліття був Ярема Тиша-Биковський. За ним

⁸³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). – Metryka Koronna. – Sygn. 185. – Fol. 279 v.–281.

⁸⁴ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 604–604 зв.

⁸⁵ Volumina constitutionum. – Warszawa, 2013. – Т. III. – Vol. 1: 1611–1640 / Do druku przygot. S. Grodzicki, M. Kwiecień, A. Karabowicz. – S. 353.

⁸⁶ Litwin H. Równi do równych. – S. 23. Перед цим сім разів обирався послом з житомирського сеймика.

⁸⁷ Вінниченко О. Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років. – С. 318.

⁸⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. – Zesp. 16: Trybunał Koronny Lubelski. – Ser. 3.5: Województwo kijowskie. – Sygn. 291. – S. 487, 491, 495, 499.

⁸⁹ Latopisiec Joachima Jerlicza. – Т. 1. – S. 61.

⁹⁰ Національно-визвольна війна... – С. 79, 202, 369.

Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року

лічиться функція посла на сейм 1638 р.⁹¹. Також до православно-консервативної партії частково або повністю можна зарахувати представників панських родів Бутовичів, Лозків, Солтанів, Стрибилів, Трипольських, шляхетського роду Єрличів, Виговських, Щенівських, київського підстоля, а з 1648 р. каштеляна Максиміліана Бжозовського. Більшість з них перебували у тісних контактах з київським митрополитом Петром Могилою. Зокрема, митрополит присвятив (без сумніву, як подяку за фінансову підтримку видань) свою працю “Літос” (1644) М. Бжозовському⁹², а першу частину упорядкованого ним “Євангелія Учительного” (1637) – Ф. Проскурі-Суцанському⁹³.

Певний вплив на позицію цього угруповання мав чернігівський (1639–1646), а згодом київський каштелян (1646–1648) Адам Кисіль, який, як вже вказувалося вище, мав у воєводстві земельну нерухомість. Але для цього видатного парламентарія значно більше значення мали сеймики в Луцьку й Чернігові, завдяки ролі на яких він впливав на формулювання позиції послів з усіх українських воєводств.

Православно-консервативна партія за досліджуваній період вдовольнялася своєю квотою представництва на сеймах (як правило, один посол) та намагалася забезпечити собі хоча б одне представництво серед депутатів Люблінського трибуналу. Важливу роль вона відводила просуванню своїх представників на тимчасові уряди з фіскальними функціями, обрання яких здійснювалося сеймиком. Політична програма сеймикової факції опиралася на дотримання згаданих вимог (захист “грецької” релігії й збереження “старовини”). Перша вимога зближувала її з угрупованням Ю. Немирича, а друга – з партією Я. Тишкевича. Балансуючи між ними, православні консерватори намагалися отримати максимум політичного зиску для себе, хоч далеко не завжди їм це вдавалося.

Польський дослідник Кароль Мазур, розглядаючи співвідношення сил на житомирському сеймику, зауважив, що київський воєвода мав проблеми з дисципліною своїх сеймикових клієнтів (коректніше – партнерів)⁹⁴. Як здається, це було характерно для всіх трьох угруповань. Баланс на сеймику, значною мірою, визначали ситуативні інтереси. З огляду на це, відбувався перманентний процес перетікання окремих осіб між факціями й зміна можливостей їхнього впливу на прийняття окремо взятого рішення. Тому траплялися випадки, коли голосування на сеймику мали ситуативний характер і зовсім не вписувалися в поняття “партійна дисципліна”.

Боротьба між сеймиковими факціями

У перші роки після смерті Т. Замойського спостерігається відносний баланс між трьома згаданими угрупованнями на житомирському сеймику.

⁹¹ *Litwin H.* Równi do równych. – S. 23.

⁹² *Tomkiewicz W.* Brzozowski Maksimilian... – S. 66.

⁹³ *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: (Опыт церковно-исторического исследования). – К. 1898. – Т. 2: Приложения: Материалы для истории западно-русской церкви. – С. 202.

⁹⁴ *Mazur K.* W stronę integracji z Koroną. – S. 180.

Партія Я. Тишкевича, як здається, програвши сеймик 1638 р. (поразку можна пояснити розгортанням чергового етапу козацького повстання), коли не делегувала послом на сейм жодного свого представника (ними були Юрій Немирич, Федір Проскура-Суцанський, Ярема Тиша-Биковський), реваншувала у 1640 р., сформувавши посольство з більш чи менш послідовних своїх членів (Антоній Тишкевич, Стефан Аксак, Феліціян Тишкевич). З них А. Тишкевич міг розглядатися як фігура компромісна для угруповання Ю. Немирича, а С. Аксак – для православно-консервативної партії. Факцію Ю. Немирича було представлено на сеймах самим її главою (1638, 1639, 1641), а православних консерваторів – згаданими Ф. Проскурою-Суцанським, Я. Тишею-Биковським та Ф. Вороничем (1641). Зменшення значення козацького чинника (поразка повстання 1638 р. і встановлення “Золотого спокою”) об’єктивно створювало передумови для посилення воєводської партії й послаблення православно-консервативної. Угруповання Ю. Немирича перебувало в умовах контрреформаційного тиску, що розпочався вигнанням з Ракова аріанських пастирів і вчителів⁹⁵, але поступова міграція аріан спочатку на Волинь, а згодом і на Київщину тимчасово зміцнила його позиції, особливо ж економічно-фінансовий потенціал. Це викликало незадоволення воєводи та його прибічників. Для відкритого протистояння не вистачало якогось приводу. І цей привід з’явився у формі боротьби за уряд київського підкоморія.

Я. Тишкевич обрав, як йому видавалося, безпрограшний варіант, підтримуючи кандидатуру київського земського судді Стефана Аксака. Свого часу Януш безуспішно намагався перешкодити Стефану отримати суддівський уряд⁹⁶; у новій ситуації, протегуючи Аксака, воєвода отримував достатньо сильного союзника. Правдоподібно, не без його підтримки, Стефан став послом на сейми 1639 і 1640 р., а 18 жовтня 1640 р. виконував обов’язки маршалка депутатського сеймика⁹⁷. На королівському дворі лобістом призначення С. Аксака стала королева Цецилія Рената. Привілей, за який суддя сплатив (фактично дав хабара) 3 тис. талерів, вже був навіть підписаний, але не скріплений печаткою. Канцлер Петро Гембіцький затягнув із засвідченням привілею й дав знати коронному гетьману Станіславу Конєцпольському, який обіцяв цей уряд Ю. Немиричу. Гетьман за посередництва литовського канцлера А. С. Радзивілла й сандомирського каштеляна Адама Казановського переконав Владислава IV в наданні підкоморства Немиричу й виданні йому привілею через шість тижнів після надання Аксаку⁹⁸. Зрозуміло, що суддя почувався ображеним. Ця подія остаточно “втягнула” С. Аксака, що намагався перед тим балансувати між регіональними партіями, до угруповання київського воєводи⁹⁹. У складеному в 1647 р. заповіті суддя визначив

⁹⁵ *Левицкий О.* Предисловие // АЮЗР. – Ч. 1. – Т. VI. – С. 153.

⁹⁶ *Litwin H.* Równi do równych. – S. 105.

⁹⁷ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 901–901 зв.

⁹⁸ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – Т. 2. – S. 260–261.

⁹⁹ На думку Г. Литвіна, приєднання київського земського судді до партії Я. Тишкевича відбулося ще раніше – у 1639 р., після смерті його патрона Томаша Замойського (*Litwin H.* Równi do równych. – S. 106).

Я. Тишкевича одним з опікунів його спадкоємців¹⁰⁰. Аксаки (Стефан і Михайло) володіли понад 1700 димами, а Стефан, якому належало $\frac{4}{5}$ цього маєтку, справедливо вважався одним з найбільших латифундистів Київського воєводства¹⁰¹. Як впливовий земський урядник і великий землевласник, С. Аксак не міг не впливати на позицію якоїсь частини шляхти воєводства. Таким чином, сама історія з проблемною номінацією Ю. Немирича на підкоморство, як здається, змінила співвідношення між воєводськими шляхетськими угрупованнями.

Ще більше бажання відігратися на Немиричу відчував Я. Тишкевич. Київський воєвода розгорнув масштабний наступ на Ю. Немирича, використовуючи слабку позицію останнього в умовах активізації наступу в Речі Посполитій на антитринітаріїв. Київський підкоморій змушений був зайняти оборонну позицію, втрачав підтримку зі сторони частини православної шляхти воєводства, не зміг повноцінно опікуватися послідовниками Социна, які з'явилися в його володіннях, відступаючи під тиском прихильників контрреформації з Руського, Волинського та інших воєводств. Незважаючи на це, шляхта в різних воєводствах Польсько-Литовської держави виступала категорично проти позбавлення Ю. Немирича уряду підкоморія, чого добивався Я. Тишкевич і його прихильники. Так, посли на сейм 1646 р. від люблінського сеймика отримали наказ всіляко перешкоджати спробам реалізувати намір київського воєводи шляхом схвалення відповідного сеймового рішення¹⁰². Здається, подібна позиція шляхти спиралася не стільки на принципи конфесійної солідарності чи релігійної толерантності, скільки на засаду довічного тримання земського уряду. Спроба ревізувати цю норму могла привести до колапсу всієї системи шляхетського самоврядування, відображеного в т. ч. й у чинній земській ієрархії. Політичний народ Речі Посполитої погоджувався з фактом подвійного обсадження урядів (хоч був у своєму загалі цим незадоволений), але дати згоду на скасування навіть помилкових номінацій не міг.

Підкоморій, починаючи з 1641 р., перебував під жорстким тиском з боку воєводи й католиків у зв'язку зі своїм аріанським віровизнанням й оскарженням за блюзнірські вислови на адресу Св. Трійці під час складення присяги на підкоморство. Згідно з Литовським статутом 1566 р., присяга мала бути вчинена на земських роках¹⁰³. Зрозуміло, чому Ю. Немирич не бажав дотриматися норми права. Ключову роль під час земських років відігравав його опонент у боротьбі за підкоморський уряд земський суддя С. Аксак. Тому, як повідомив Я. Єрлич, Немирич склав присягу 15 листопада 1641 р.

¹⁰⁰ *Rulikowski E.* Motowidłowka // *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1885. – Т. VI. – S. 745; *Litwin H.* Równi do równych. – S. 106.

¹⁰¹ *Litwin H.* З народу руського. – С. 247, 258–259.

¹⁰² *Archiwum Państwowe w Lublinie.* – Zesp. 8: *Księgi grodzkie lubelskie.* – Ser. 3: *Relacje.* – Sygn. 74. – К. 802 v.

¹⁰³ Статут Великого князства Литовського 1566 года // *Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских.* – М., 1855. – Кн. 23. – С. 101.

на гродських рочках у присутності великої кількості шляхти¹⁰⁴. Найпізніше в березні 1642 р. Юрій розпочав виконання підкоморських функцій¹⁰⁵. Слід гадати, що факт присяги на підкоморство був оскаржений. Як наслідок, виникла необхідність присягнути ще раз, тепер вже згідно з нормою права. Підкоморій знову уникнув присяги на земських роках. Її він склав на реляційному сеймику у квітні 1643 р. Відсутній на сеймику київський воєвода вніс 11 травня протестацію до трибунальських книг у Любліні, звинувачуючи Немирича, що той, не вірячи у Св. Трійцю, їй присягнув. Підкоморій нібито на сеймику сказав, що присягнув би “не тільки в трійку, але би і в чворку” для сходження на уряд. Згідно з протестацією воєводи, маршалком сеймику обрали аріанина С. Припковського, а серед присутніх були майже самі лиш аріани. Припковський, крім того, ще й заблокував розгляд протестації слуги воєводи Станіслава Буяльського в питанні присяги Немирича¹⁰⁶.

Наслідком протестації Я. Тишкевича стало видання 9-ти позовів на предмет свідчення про блюзнірство щодо Св. Трійці київського підкоморія¹⁰⁷. Як видається, позови були скеровані учасникам реляційного сеймика – католикам і православним, у сподіванні підтвердити інформацію воєводи. Результат виявився для Я. Тишкевича неочікуваним – викликані свідки, включно з родичем воєводи, католиком Станіславом Тишкевичем, на трибуналі дали плутані показання, які не можна було однозначно трактувати. Це не завадило воєводі розпочати справу на Коронному трибуналі проти підкоморія. Перша спроба її розгляду припала ще на 1642 р. Під приводом того, що воєвода нібито цього року виконував повноваження депутата й судді у трибуналі (джерельна звістка є сумнівною; переліки суддів фіксують, що депутатами від Київського воєводства були Криштоф Тишкевич і Владислав Немирич¹⁰⁸), справу відклали до наступної сесії. Й у 1643 р. трибунальські судді не взяли на себе відповідальність вирішити справу між опонентами, а відправили на розгляд сеймового суду на тій підставі, що йшлося про законність королівського привілею на підкоморство. Передсеймовий сеймик 1645 р. в своїй інструкції наголошував на необхідності завершення процесу, щоб “так високе воєводство без підкоморія не залишалось” (див. додаток 1). 9 березня 1645 р. справу розглядали на сеймовому суді, але рішення ухвалено не було, а саму справу відклали до наступного сейму¹⁰⁹. Вона потрапила на розгляд сеймових суддів лише під час надзвичайного сейму 1647 р. Судді виступали за скасування привілею як виданого помилково, але в юристів Немирича залишався такий механізм, як арешт справи, що призводило до відкладення її розгляду¹¹⁰.

¹⁰⁴ Latopisiec Joachima Jerlicza. – Т. 1. – S. 45.

¹⁰⁵ Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: (Збірник актових документів) / Відп. ред. В. В. Німчук. – К., 1981. – С. 123.

¹⁰⁶ *Левицький О.* Предисловіе. – С. 171; АЮЗР. – Ч. 1. – Т. VI. – С. 771–773.

¹⁰⁷ Там само. – С. 774–775.

¹⁰⁸ Deputaci Trybunału Koronnego... – Cz. II. – S. 175.

¹⁰⁹ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 389: Литовская метрика. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 320 об. – 321 об.

¹¹⁰ Там само. – Л. 440–441 об.

Правдоподібно, весь цей час Ю. Немирич виконував функції “гібридно” – видавав розпорядження на розмежування, але на місцях його заступав коморник¹¹¹. Не всі сторони розмежування визнавали це легітимним. Так, 11 липня 1643 р. до Житомирського гродського уряду надійшли дві скарги (від Теофіли Лещинської і Стрибилів) на київського граничного коморника Миколая Тучаницького, який, на думку скаржників, здійснив розмежування між їхніми маєтностями незаконно, бо “підкоморство за Немиричем ще не затверджено”¹¹². Не випадково у часи міжкоролів’я протестанти, а також Адам Кисіль домагалися допуску Немирича до повноцінного виконання функцій київського підкоморія¹¹³. Саме міжкоролів’я й вибух Козацької революції, а також смерть після коронаційного сейму 1649 р. позивача – Я. Тишкевича¹¹⁴ дозволили Немиричу не турбуватися за свій уряд.

Ще швидше розвалилася справа щодо розповсюдження підкоморієм у своїх маєтностях якоїсь своєї праці, скерованої проти католицизму. Київський біскуп Александер Соколовський, який мав відіграти ключову роль у реалізації наступу на Немирича в цьому питанні, не без порад Юрієвого родича коронного духовного референдарія Вацлава Лещинського, сподіваючись на повернення на католицтво одного з найбільших українських магнатів, став на його захист і перед королем, і в Коронному трибуналі¹¹⁵.

У воєводи залишався ще один варіант тиску на Немирича і, як виявилось, найбільш дієвий. Житомирський плебан Себастьян Жебрович й довірені люди Тишкевича Криштоф Унішовський та Миколай Вишпольський викликали на трибунальський суд 36 осіб, які мали дати показання у справі переховування Ю. Немиричем у Черняхіві відомих аріан – братів Стоїнських (Криштофа, Яна і Петра), вигнаних з Ракова, а Яна ще й підданого інфамії сеймовим судом. За окремим позовом мав явитися на суд і підкоморій¹¹⁶. Серед викликаних до показань домінували незаможні сусіди Юрія, й тому їх свідчення переважно були на його користь. Але воєвода інспірував ще одну справу, за позовом близького до себе Миколая Вишпольського, яким до гродського суду мали стати самі Стоїнські. Останні змушені були перебратися на Волинь¹¹⁷. Зрештою, Я. Тишкевичу (переважно за допомогою третіх осіб, але своїх клієнтів та слуг) вдалося у 1646 р. добитися видання трибунальського вироку, згідно з яким підкоморій мав припинити діяльність аріанських громад (зборів) у своїх маєтностях й сплатити 10 тис. злотих штрафу, а для підтвердження своєї невинуватості під час присяги надати свідчення шести шляхтичів – римо-католиків¹¹⁸. Слід припустити, що для реалізації своєї мети

¹¹¹ Ділова мова Волині і Наддніпрянщини... – С. 220–267.

¹¹² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16. – С. 11.

¹¹³ *Kempa T. Wobec kontreformacji.* – S. 520–521.

¹¹⁴ *Latopisiec Joachima Jerlicza.* – Т. 1. – S. 101.

¹¹⁵ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. VI. – С. 781–783.

¹¹⁶ Там само. – С. 776–780.

¹¹⁷ *Rolle A. J. Niemierycze // Rolle A. J. Opowiadanie Historyczne. Seria III.* – Warszawa, 1882. – Т. 2. – S. 222–223.

¹¹⁸ *Tazbir J. Antytrynitaryzm na ziemiach ukraińskich w XVII wieku // Z polskich studiów sławistycznych. Seria 4: Historia.* – Warszawa, 1972. – S. 108; *idem. Niemirycz (Niemierycz) Jerzy h. Klamry (1612–1659) // Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1997. – Т. XXII. – S. 813; *Kempa T. Wobec kontreformacji.* – S. 506.

воевода у 1646 р. навіть забезпечив своє обрання депутатом Коронного трибуналу на житомирському сеймику¹¹⁹.

Це обмежувало парламентські можливості підкоморія. Він свою увагу, значною мірою, сконцентрував на захисті аріанізму, намагаючись вплинути на ситуацію через пруські сеймики, де домінували протестанти. Тому багато часу Немирич проводив там, а на Київщині діяв через своїх родичів та сподвижників. Новий інструментарій, застосований київським підкоморієм, виявився недостатньо ефективним. Після його обрання сеймовим послом востаннє – у 1641 р., лише на сеймику 1643 р. його партії вдалося забезпечити обрання послом Самуїла Припковського, аріанина й давнього співпрацівника Ю. Немирича¹²⁰.

Намагаючись якимось чином нейтралізувати Я. Тишкевича, Юрій та його брат Владислав припустилися помилки, яка мала вагоме значення для послаблення позиції їхнього угруповання в цілому. В Олевській волості їхні маєтності сусідили з землями дядька – Олександра Немирича, палкого прихильника “грецької” релігії та силових методів у суперечках зі слабшими сусідами. Олександр був підданий баніції та інфамії сеймовим судом, а київський воевода видав універсал, яким скликав шляхту на виконання цього вироку. Юрій та Владислав Немиричі вирішили використати цю ситуацію у власних інтересах. Вони підмовили Прежовського (Івана, державцю с. Лопатичі в Олевській волості Немиричів¹²¹) напасти на О. Немирича, надавши йому своїх слуг, що мали видавати себе за слуг Я. Тишкевича. Немирича захопили в його Олевському маєтку, побили, вивезли й покинули в лісі. Розлючений воевода переконав Прежовського розповісти на сеймику правду, чим не лише знівельовав задум Немиричів, але й повернув справу на свою користь. З’їзд не лише визнав інформацію воеводи правдивою, але й підтримав його своєю атестацією¹²². На захист О. Немирича віддали свої голоси 20 шляхтичів¹²³. Якщо голоси маршала сеймика¹²⁴ Л. Олізара-Волчкевича, житомирського войського В. Рильського, Миколая Сусла, слуги воеводи¹²⁵, цілком прогнозовано знайшлися серед опонентів Ю. Немирича, то знаходження в їх середовищі цілої низки представників православно-консервативної партії (Ф. Єлець, Ф. Проскура-Суцанський, Д.-Ю. Воронич, Я. Тиша-Биковський, І. Грузевич-Нечай, Ф. Виговський та ін.) засвідчило початок розриву співпраці цієї партії з угрупованням підкоморія. Підтримав О. Немирича й католик київський чашник С. Тишкевич, який мав споріднені зв’язки з Юрієм. Зовсім несподівано для підкоморія до його опонентів на сеймику потрапили прямо чи опосередковано пов’язані з ним Станіслав Третяк¹²⁶ та Адам Рабштинський.

¹¹⁹ Mazur K. W stronę integracji z Koroną. – S. 180.

¹²⁰ Litwin H. Równi do równych. – S. 23–24.

¹²¹ Див.: РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 141 об. – 142 об.

¹²² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16. – С. 22; Rolle A. J. Niemierycze. – S. 218–220; Mazur K. W stronę integracji z Koroną. – S. 179.

¹²³ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 337–338 зв.; *Задорожна О.* Рід Немиричів у шляхетській корпорації... – С. 208.

¹²⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16. – С. 22.

¹²⁵ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 18. – С. 6.

¹²⁶ Україна перед Визвольною війною 1648–1654 рр. / Упоряд. М. Н. Петровський, К. Г. Гуслистий. – К., 1946. – С. 16–17.

Процеси на Люблінському трибуналі та ситуація навколо О. Немирича скорочували число прибічників київського підкоморія. Тиск на них набирав обертів. На початок 1646 р. один з клієнтів Юрія аріанин Томаш Модлішевський заявляв перед житомирським гродським урядом, що відсидів 12 неділь у в'язниці за вироком у справі з Я. Тишкевичем, а його одновірець, слуга підкоморія Ян Богущкий потерпав від тиску слуг воєводи – житомирського підстарости Криштофа Цисовського та ксьондза Павла Поліковського¹²⁷.

Найбільше ж вдарила по угрупованню Немирича на сеймику зміна позиції ситуативних союзників.

Ослабла підтримка табору Немиричів зі сторони Вороничів. Ще в середині 1643 р. один з них – київський скарбник Д.-Ю. Воронич, закликаний як свідок у блюзнірстві Юрія під час присяги на підкоморство, давав показання, які не можна потрактувати як прихильні до якоїсь сторони¹²⁸. Але згодом частина Вороничів потрапила під тиск з боку Я. Тишкевича. Про це свідчить демарш посла на сейм 1645 р., згаданого Данила-Юрія Воронича, під час самого форуму. Воронич заявив, що він став послом під примусом воєводи. З огляду на це, скарбник відмовився виконувати функції посла й брати участь у сеймових засіданнях¹²⁹. Як причина згоди бути послом (на чому нібито наполягав Я. Тишкевич) розглядалися підготовка й укладення договору з Я. Тишкевичем щодо продажу частини Ржищева, маєтності Данила¹³⁰. Київська шляхта сприймала демарш київського скарбника цілком серйозно, адже через понад рік (у вересні 1646 р.) на сеймику в Житомирі Я. Тишкевич змушений був давати пояснення зібраній на ньому братії. За його версією, що задовольнила більшість сеймикуючої шляхти, він, лобіюючи кандидатуру Д.-Ю. Воронича на передсеймовому сеймику 1645 р., виконував прохання його дядька – київського підчашого Федора Воронича¹³¹. Перевірити це було неможливо, Федір вже 3 вересня 1646 р. згадується як небіжчик, а сеймик відбувся 14 вересня¹³².

Дали тріщину відносини Немиричів з Криштофом Третьяком. Його родина мала довгорічні зв'язки з Немиричами. Криштоф був державцею маєтків Ю. Немирича, мав спільні інтереси з близьким до київського підкоморія С. Войнаровським. Його дружина Олександра Рабштинська представляла родину, також близьку до Немиричів¹³³. Свідченням погіршення відносин К. Третьяка з Немиричами став його позов у середині травня 1645 р. до Владислава Немирича, в якому він звинуватив овруцького старосту в захопленні

¹²⁷ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 17. – С. 8, 9.

¹²⁸ *Rolle A. J. Niemierycze.* – S. 222 (Я. Тишкевич закликав дати показання свідків присяги Ю. Немирича на київських гродських рочках, але вони на тоді ще не готові були загострювати конфлікт, тому навіть родич воєводи – київський чашник Станіслав Тишкевич – давав такі самі “розмиті” показання).

¹²⁹ *Mazur K. W stronę integracji z Koroną.* – S. 180.

¹³⁰ *Litwin H. Równi do równych.* – S. 106; *Litwin G. З народу руського.* – С. 263.

¹³¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 17. – С. 43; *Mazur K. W stronę integracji z Koroną.* – S. 180.

¹³² Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. І. – Спр. 4104. – Арк. 111.

¹³³ *Litwin H. Równi do równych.* – S. 137–138.

міста Михайлова (Лопані), сс. Болсуни, Васильківці, Гошів Овруцького староства, що перебували в оренді позивача¹³⁴. Ще раніше (1643 р.) Третяки вели суперечку з В. Немиричем щодо містечок Лугин і Пелча¹³⁵, яку вдалося погодити шляхом віддачі їх в оренду К. Третяку¹³⁶. Зважаючи на факт підтримки більшістю Вороничів та Третяків Православної церкви, можна здогадно думати про погіршення стосунків Немиричів з частиною православної шляхти через згаданий напад на їхнього дядька Олександра.

Втратили Немиричі можливість дієво впливати на позиціонування католиків Київського воєводства з огляду на смерть восени 1644 р. київського чашника Станіслава Тишкевича. Хоча він і доводився двоюрідним племінником Януша, але був одружений із сестрою Юрія й Владислава Немиричів Софією, аріанкою за віровизнанням. Остання, так само як і брати, претендувала в 1640 р. на маєтки померлої тітки Олександри Гостської, в тому числі й Гошу. Хоча брати “прибрали” цей спадок до своїх рук, але Софія, правдоподібно, отримала якусь компенсацію, бо даний факт не викликав ширшого резонансу¹³⁷. Така спорідненість з Немиричами визначала балансування С. Тишкевича між партіями воєводи й підкоморія¹³⁸. Не випадково в середині 1643 р. Станіслав на заклик Я. Тишкевича, так само як і Д.-Ю. Воронич, відмовився давати чіткі показання проти Ю. Немирича щодо його “незаконного” сходження на уряд.

Не лише в парламентському житті воєводства воєводи вдалося сильно обмежити можливості угруповання Немиричів. Для прикладу, можна простежити динаміку конкуренції між партіями в обороні південно-східних рубежів воєводства й Речі Посполитої. На середину 1640-х років припало два загострення відносин з Кримським ханством. Це битва під Охматовом наприкінці січня 1644 р. та задніпровський похід у середині січня 1646 р. на Муравський шлях війська, очолюваного польним гетьманом Миколаєм Потоцьким. Під Охматовом Немиричів (Юрія й Владислава) персонально не було, але разом вони виставили 500 кіннотників. Януш Тишкевич, зафіксований як снятинський староста, надав у розпорядження С. Конєцпольського 100 вершників. З людей, близьких до воєводи, лише київський земський суддя Стефан Аксак привів на поле битви 200 кіннотників¹³⁹. Луцький передсеймовий сеймик Волинського воєводства 1645 р. в своїй інструкції на сейм відзначив заслуги під час цієї битви серед інших саме київського підкоморія й овруцького старости¹⁴⁰. Не виключено, що київський воєвода та його прибічники своєю обмеженою участю протестували проти протекції Ю. Немирича з боку очільника коронного війська під Охматовом, гетьмана С. Конєцпольського. Задніпровський похід січня 1646 р. дає зовсім іншу

¹³⁴ IP НБУВ. – Ф. I. – Спр. 4104. – Арк. 335.

¹³⁵ *Heleniusz*. Pamiątki polskie z różnych czasów. – Т. 1. – S. 276.

¹³⁶ *Задорожна О.* Норинська волость Немиричів першої половини XVII століття: склад, формування, населення // Краєзнавство. – 2009. – № 3–4. – С. 56.

¹³⁷ *Tazbir J.* Niemirycz (Niemierzycz) Jerzy... – S. 813.

¹³⁸ *Litwin H.* Równi do równych. – S. 128–129.

¹³⁹ *Scriptores rerum Polonicarum.* – Т. XIX. – S. 47.

¹⁴⁰ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 303.

картину. Воєвода з'явився до війська особисто на чолі тисячі кіннотників. Близький до нього київський чашник Феліціян Тишкевич привів 100, а згаданий С. Аксак – 300 вершників. Натомість Немиричів компут не фіксує¹⁴¹. Тим часом, на королівському дворі розраховували на придворні почти обох магнатів та їхніх угруповань. Про це свідчить компут, укладений у травні 1646 р. у зв'язку з планованою війною проти Османської імперії. Згідно з ним, Я. Тишкевич мав виставити 200 вершників-гусарів, а Ю. Немирич – 100 кіннотників того самого роду військ¹⁴².

Після смерті у березні 1646 р. коронного гетьмана С. Конєцпольського, який всіляко протегував Ю. Немиричу з огляду на його військові заслуги й потенціал, для підкоморія настали скрутні часи. Починаючи з сейму 1645 р. (про нього див. далі), угруповання Ю. Немирича, правдоподібно, не спромоглося на житомирському сеймику пролобіювати жодного посла на сейм, жодного депутата до трибуналу. Воєвода, використовуючи загальну атмосферу в країні, спромігся не лише втягнути Ю. Немирича у безконечні судові процеси, відсікти від можливої співпраці з ним православних, але й посіяти в його угрупованні відчуття безперспективності та навіть певний хаос. Наприклад, у 1646 р., після завершення терміну оренди Приборської волості, віддалився від Немиричів один з чільних діячів їхнього угруповання С. Припковський. Внаслідок переговорів, розпочатих ще з коронним гетьманом С. Конєцпольським¹⁴³, він взяв в оренду від його сина Олександра м. Лешнів та належні до нього села в Волинському воєводстві¹⁴⁴. Того ж року члени партії Немирича, аріани Миколай та його син Ян Беневські заявляли про порушення своїх інтересів внаслідок укладення якоїсь трансакції між Владиславом Немиричем та Я. Тишкевичем¹⁴⁵. Насправді ж, крім агітації Немиричів щодо переходу на католицизм, на жодні компроміси їхні опоненти йти не збиралися.

На цьому тлі втрачала своє значення на житомирському сеймику й православно-консервативна партія. На сеймах 1645, 1646 і 1647 р. факція воєводи погоджувалася на обрання принаймні двох православних послів – Д.-Ю. Воронича у 1645 та С. Лева в 1646 р. Однак, як знаємо з джерел, Д.-Ю. Воронич був обраний всупереч своєму бажанню, а С. Лева небезпідставно приписують близькі відносини з Я. Тишкевичем¹⁴⁶. Депутатом на Люблінський трибунал у 1645 р. став Михайло Воронич¹⁴⁷, але більше фактів

¹⁴¹ *Scriptores rerum Polonicarum*. – Т. XIX. – S. 111; *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 688–689.

¹⁴² *Голінський М. Silva rerum (1648–1665)* [= Архів ранньомодерної Української держави, т. 3]. – К., 2019. – Ч. 1: 1648–1649 / Упор. О. Заяць, Я. Федорук. – С. 40–41.

¹⁴³ *Litwin H. Równi do równych*. – S. 141.

¹⁴⁴ *Національно-визвольна війна...* – С. 65.

¹⁴⁵ *Archiwum Państwowe w Lublinie*. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 74. – K. 988–988 v.

¹⁴⁶ *Latopisiec Joachima Jerlicza*. – Т. 1. – S. 67. Однозначно до прибічників київського воєводи його відніс К. Мазур (*Mazur K. W stronę integracji z Koroną*. – S. 180); Г. Літвін вважає, що для цього немає достатніх підстав, але його спроба прив'язати С. Лева до православно-консервативної партії не виглядає безсумнівною (*Litwin H. Równi do równych*. – S. 143).

¹⁴⁷ *Вінниченко О. Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років*. – С. 296.

представництва в цьому інституті членів угруповання не зафіксовано. Дані за ці три роки є неповними, але наявні є природною вибіркою, а вона чітко показує виразне домінування партії воєводи на сеймику Київського воєводства.

З вибухом Козацької революції стосунки між партіями Тишкевича й Немирича залишалися напруженими. У червні 1648 р. воєвода скликав сеймик Київського воєводства, де було обрано чотирьох ротмістрів для оборони воєводства – Юрія Голуба, Стефана Лева, Михайла Аксака і Криштофа Тишкевича¹⁴⁸. Тоді, а може й раніше, підкоморій розпочав свій політичний дрейф у бік опозиційно налаштованого щодо королівського двору краківського воєводи Станіслава Любомирського¹⁴⁹. Втім, спроб якимось чином впливати на сеймик Київського воєводства Юрій в цей період не робив. У другій половині липня він брав участь у роботі конвокаційного сейму, де йому знову пригадали невизнання св. Трійці. На це підкоморій відповів, що тут не сеймик, а конвокація¹⁵⁰. Київський воєвода, натомість, весь 1648 р. з початку Козацької революції займався організацією оборони як у Київщині, так і на Волині¹⁵¹. Під час елекційного сейму (16 листопада 1648 р.) він знову поставив питання про позбавлення Ю. Немирича уряду підкоморія, покликаючись при цьому на ухвалу пруського сеймика у справі аріан та нібито існуючі давні права Київського воєводства, згідно з якими займати уряди могли лише католики й православні. Крім цього, він вимагав примушення аріан до продажу своїх маєтків на Київщині. Немирич на це відповів, що зрікається тієї секти (аріан), а є таким самим дисидентом, як і інші не католики¹⁵². На початку 1649 р. воєвода перебував у Кракові на коронаційному сеймі Яна Казимира. Після цього Я. Тишкевич відвідав Варшаву, їдучи з якої до Любліна, помер¹⁵³.

Смерть воєводи відкрила перед Ю. Немиричем широке поле діяльності. 15 березня 1649 р. у Луцьку відбувався реляційний сеймик Київського воєводства. Цей шляхетський з'їзд засвідчив повернення угруповання київського підкоморія до активної політики, зокрема маршалком вперше з 1643 р. був обраний аріанин – Владислав Хребтович-Богуринський. Як відповідь за тривалі спроби позбавити Юрія уряду підкоморія, сеймик ухвалив рішення просити короля призначити виборні уряди земських судді, підсудка і писаря. Щодо останніх двох, то вони на той час були не осаджені, але уряд судді належав Стефанові Аксаку, давньому опоненту підкоморія, у тому числі й у боротьбі за підкоморство у 1641 р. Він, будучи серйозно хворим, вибрався на проживання з Київщини до Пулав (між Любліном і Радомом)¹⁵⁴,

¹⁴⁸ Latopisiec Joachima Jerlicza. – Т. 1. – С. 66–67.

¹⁴⁹ *Tazbir J. Niemirycz (Niemierzycz) Jerzy...* – С. 813.

¹⁵⁰ *Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* – Т. 2. – С. 91.

¹⁵¹ *Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych.* 1646. 1648. – Lwów, 1869. – Т. 2: Polska w r. 1648. – С. 168–169, 205–206, 340–341.

¹⁵² *Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* – Т. 2. – С. 149; *Tazbir J. Niemirycz (Niemierzycz) Jerzy...* – С. 813.

¹⁵³ Latopisiec Joachima Jerlicza. – Т. 1. – С. 101.

¹⁵⁴ *Rulikowski E. Motowidłowka.* – С. 746.

але, все одно, мав утримувати уряд до смерті. Тому, можливо, прихильники підкоморія опосередковано піддавали сумніву законність зайняття Стефаном цієї посади. Брат Стефана Михайло, присутній на сеймику, мав з ним якийсь давній конфлікт і відкрито не протестував. Відзначаючи, що попередні поборці подимного й чопового (Ф. Проскура-Сущанський, Ф. Воронич і його нащадки, О. Ленкевич-Іпогорський, В. Рильський, К. Тишкевич) не доплатили на сеймик зібраних коштів, шляхта доручила комісарам їх стягнути. Призначені поборці повністю представляли партію підкоморія: Миколай Прушинський, Остафій Тушовський, Адам і Олександр Корчевські; чопове, шос і фурманки доручалося зібрати близькому в цей період до Немирича Янові Крентовському. Для організації повітових рот призначалися комісари: аріани Ю. Немирич, В. Хребтович-Богуринський, Томаш Казимирський і католик київський підстолій Михайло Аксак. Немирич, крім цього, отримав уряд генерального полковника¹⁵⁵. Зрештою, навіть послі до короля від сеймика однозначно належали до табору підкоморія – Стефан Немирич і Томаш Казимирський. Ухвалу сеймика підписала 21 особа. Принаймні третину з них склали аріани (брати Юрій і Владислав Немиричі, В. Хребтович-Богуринський, Р. Тушинський, Т. Модлішевський, Т. Казимирський, М. Прушинський). Католики були представлені як членами угруповання підкоморія (Я. Крентовський, Адам і Олександр Корчевські), так і ситуативними союзниками (М. Аксак). Подібним чином сформувалася й група православних шляхтичів. Вацлав Юревич, Ян Свищевський чи Андрій Миколаєвський мали попередні контакти з Немиричами; натомість, в силу тих чи інших обставин, на сеймику опинилися Михайло Єрлич та Григорій Липлянський¹⁵⁶. З цього часу Ю. Немиричу вдалося на п'ять років повернути собі роль одного з основних парламентаріїв від Київського воєводства, щоправда, в умовах проведення сеймиків за його межами.

Передсеймовий сеймик 1645 року

Сеймик відбувся 2 січня 1645 р. у Житомирі. Саме на цей шляхетський з'їзд припав пік протистояння факцій Я. Тишкевича й Ю. Немирича. Сама процедура організації роботи сеймика давала воєводі додаткові козири. Листи про проведення певного дня передсеймового шляхетського з'їзду канцелярія надсилала завчасно, але орієнтовно декілька десятків листів (креденсів) формувалися в один фасцикул, який скеровувався саме воєводі. Іменні листи отримували сенатори від воєводства (біскуп, воєвода, каштелян) та 12 земських урядників (у цьому випадку міг зазначатися лише уряд). Також іменний лист мав отримати київський гродовий староста, але оскільки ним був київський воєвода, то зрозуміло, що лист не дублювався. Житомирський староста займався організацією роботи шляхетського з'їзду, але в нашому випадку це здійснював знову ж таки Я. Тишкевич. Відповідно він як староста не отримував окремого листа. Шість листів з віконцями воєвода мав надіслати найповажнішим представникам шляхетського соціуму, вписавши у віконця їхні

¹⁵⁵ Згодом (23 липня 1649 р.) цей уряд надав йому король Ян Казимир (Національно-визвольна війна... – С. 77).

¹⁵⁶ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 349–361.

імена й прізвища. Ще два-три десятки листів воєвода на свій розсуд скеровував авторитетним і популярним у воєводстві шляхтичам¹⁵⁷. На початку 1640-х років монополія київського воєводи в отримванні листів з канцелярії дещо похитнулася, але не істотно. З 3 і 7 грудня 1641 р. з канцелярії було відправлено два фасцикули з листами (близько десяти кожний): один на адресу воєводи, другий – каштеляна. Кожний сенатор мав право на власний розсуд заповнити ці листи¹⁵⁸. Як вже згадувалося, каштелян О. Пісочинський сеймикомовими справами Київського воєводства цікавився мало.

Судячи з перебігу подій, київський воєвода вирішив за будь-яку ціну обрати послами на сейм прийнятних для себе осіб. Я. Тишкевич взагалі вирізнявся схильністю до застосування силових методів щодо своїх супротивників. Так, ще будучи лише житомирським старостою, у 1627 р. він обсадив замок піхотою, а всі потенційні житлові приміщення в місті наказав зайняти своїй челяді. Як наслідок, доступ його опонентів на депутатський сеймик виявився заблокованим, і, зрозуміло, що суддями на трибунал були обрані креатури, визначені Тишкевичем як пріоритетні¹⁵⁹. Цього разу завдання воєвода виконував подібне, однак з огляду на потенціал факції Ю. Немирича застосовані засоби мали бути масштабнішими.

Одноосібно та силами найбільш відданих прибічників і своїх слуг проводити силову акцію, та ще й скеровану на порушення безпеки відбуття сеймика, було доволі небезпечно. Тому Я. Тишкевич попередньо мав заручитися підтримкою з боку сенаторів, які теоретично могли бути присутніми на сеймику, а також, до певної міри, нейтралізувати православно-консервативну партію. Найбільш утаємниченим у плани воєводи цілком закономірно став його родич, коронний конюший, майбутній сандомирський воєвода кн. Владислав-Домінік Заславський. Складно оцінити, які сили князя були залучені до силової акції у Житомирі. Відомо, що в ній брали участь козаки й слуги Заславського під керівництвом крупського старости Міроша Вілямовського та базилійського старости Вацлава Щербини. Правдоподібно, воєвода отримав згоду на силову акцію проти угруповання Ю. Немирича від київського римо-католицького біскупа Александра Соколовського. Підтримка полягала в потенційних зусиллях біскупа не дати справі хід під час відбуття вального сейму. Натомість Я. Тишкевич зосередив у Житомирі максимально можливі сили. Насамперед, це ресурси самого воєводи: волоська хоругва під керівництвом Попеля, піхотинці, очолювані Віхровським, драгуни під начальством капітана Юрія; значне число гайдуків привели слуги Януша з Бердичева, Махнівки, навіть з Києва (серед нападників названо щонайменше трьох київських намісників воєводи), з них два (Станіслав Бочковський та Петро Брудновський) виконували свої повноваження в 1645 р. До цього слід додати гайдуків, що служили у Житомирі й підпорядковувалися Тишкевичу як житомирському старості. Цілком зрозуміла поява

¹⁵⁷ Kancelaria koronna a Sejm walny. Instructarium / Oprac. W. Krawczuk. – Warszawa, 1995. – S. 90–91.

¹⁵⁸ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Dz. rękopisów. – Rkp. 2732. – S. 195–196, 225–226.

¹⁵⁹ Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування... – С. 120.

серед організаторів недопущення на сеймик представників партії Ю. Немирича київського чашника Феліціана Тишкевича. З усіх двоюрідних братів воєводи, як вже відзначалося, він був найбільш наближеним до нього. А крім цього, Феліціан мав неабиякий військовий досвід у боротьбі з козаками і татарами як ротмістр. Ще один досвідчений вояк взяв участь у організації блокади шляхетського з'їзду. Це відомий ротмістр Марек Гдешинський, який разом з братом Стефаном названий серед співорганізаторів безчинств у Житомирі. Чи був він найнятий воєводою за гроші, чи спокушений якимись його обіцянками, сказати важко. Серед шляхти, яку не можна зарахувати до слуг воєводи, участь у протидії людям Ю. Немирича брали Миколай і Северин Потоцькі герба "Любич". Вони, здається, мали затяжний сусідський конфлікт з овруцьким старостою В. Немиричем. Не випадково у квітні 1651 р. жовніри охотницьких корогов В. Немирича чотири тижні стаціонували у маєтках С. Потоцького (Клинець, Велидники та ін., неподалік від Овруча), що призвело до їх значного розграбування¹⁶⁰. Сумарно парамілітарні сили Я. Тишкевича (драгуни, волохи, козаки, гайдуки тощо) склали близько 2 тис. – число достатнє, щоб заблокувати будь-які спроби прибічників київського підкоморія потрапити на сеймик¹⁶¹.

У день проведення сеймика прихильники підкоморія виявили, що потрапити їм на місце засідання є справою проблематичною. Невелику вуличку між замковими воротами й будинком, де відбувався з'їзд, у шість шеренг перегородили озброєні гайдуки, пропускаючи лише визначених воєводою осіб. Прибічники підкоморія на чолі з В. Немиричем відійшли/від'їхали до своїх будинків чи квартир у Житомирі. У ситуації, коли потрапити на місце сеймикування не було можливості, відповідь напрошувалася сама собою – проведення альтернативного сеймика й обрання на ньому власних послів на сейм. Але Я. Тишкевич вирішив не допустити такого розвитку подій. Завчасно, ще за декілька днів перед проведенням шляхетського з'їзду воєвода розпорядився поробити діри в новому замковому паркані, де було розміщено гармати для стрільби по шляхетських будинках. Вже в день сеймикування по міських ровах та інших придатних для цього місцях було влаштовано засади з пахолків воєводи, число яких оцінювали в декілька сотень. Попри це, відсічені від сеймика шляхтичі, розпорошені по різних квартирах, планували з'їхатися у господі на Проциному куті Житомира, де зупинився В. Немирич та його слуги. Тому, як тільки розпочався сеймик на замку, Ф. Тишкевич на чолі тисячі озброєних людей рушив із замку в місто, де розпочали розшук опозиціонерів. Їх блокували в місті, не даючи виїхати. Логіка цих дій прибічників воєводи зрозуміла – не дозволити внести протестацію до якогось гродського уряду. У ході сутичок виявилися поранені, насамперед

¹⁶⁰ Національно-визвольна війна... – С. 247–248.

¹⁶¹ Основне джерело цих розрахунків – декрет сеймового суду від 1 березня 1645 р. (РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 227–229 об.). Його фактологічна частина подається за інтерпретацією юристів овруцького старости Владислава Немирича, а отже, може характеризуватися певними перебільшеннями. Але оскільки правники Я. Тишкевича намагалися знівелювати справу в цілому, то очевидно, що подане в декреті з дійсністю надто не розходилося.

зі сторони прихильників Ю. Немирича. Зокрема, постраждали слуги В. Немирича – Томаш Модлішевський, Стефан Гувоєвський, Ясилковський, Гроховський, Семен Ставецький¹⁶².

Своїєї мети Я. Тишкевич досягнув – сеймик пройшов за задалегідь розробленим сценарієм. Партія Ю. Немирича виявилася не готовою до такого перебігу подій і взялася до оскарження дій київського воєводи. 3 січня нібито у Житомирі було укладено маніфестацію, в якій прибічники підкоморія оскаржували дії воєводи. Через два дні її за поданням Миколая Беневського вписали до книг Овруцького гроду, а 30 січня – вже за поданням ще одного “партійця”, Яна Страша – облягували до луцьких гродських книг¹⁶³.

Скаргу підписало 16 осіб. Припускаємо, що це число мало бути більшим, але якась частина прихильників Немиричів поїхала з Житомира ще 2 січня, не знайшовши житла й не потрапивши на замок. Крім цього, маніфестацію не підписали більшість слуг, поранених у Житомирі 2 січня, – Т. Модлішевський, С. Гувоєвський, Ясликовський, Гроховський. Не виключено, що поранення виявилися достатньо серйозними й їх негайно евакуювали з Житомира. Серед підписантів частина – це родичі Ю. Немирича. Крім брата Владислава, до них слід віднести київського ловчого Костянтина (дядько) й Владислава (двоюрідний брат)¹⁶⁴, Хребтовичів-Богуринських, київського стольника Стефана Войнаровського (швагер), Миколая Беневського (чоловік Катерини Войнаровської). Підписали скаргу й близькі до Ю. Немирича аріани – С. Припковський, Миколай Прушинський, Адам Стано, Миколай Беневський, Габріель Насиловський. Правдоподібно, антитринітаризм сповідував й Ян Страш, котрий подав маніфестацію для вписання до книг Луцького гроду. З перерахованих аріан М. Прушинський і М. Беневський перебували ще й в адміністративній залежності від В. Немирича як овруцькі підстароста й державця. Давні зв'язки з Немиричами мала група православних шляхтичів, зокрема Олександр Адамович Рапштинський, Самуїл Григорович і Григорій Сокори¹⁶⁵, Семен Федорович Шишка-Ставецький¹⁶⁶.

Принаймні 12 осіб, причетних до маніфестації (протестанти й Ян Страш), в ті або близько до тих років мали економічні зв'язки з Юрієм та

¹⁶² РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 227–229 об.

¹⁶³ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 279–282.

¹⁶⁴ Приклад Владислава Хребтовича-Богуринського якраз демонструє відносну слабкість зв'язків усередині угруповання Немиричів. Будучи одруженим з донькою Олександра Немирича Єфросиною, Владислав не покинув табір Ю. Немирича після відомих подій з його дядьком у 1643 р. Користувався довірою підкоморія – був маршалком реляційного сеймика Київського воєводства в Луцьку (15.03.1649), що проходив під контролем Ю. Немирича. Але під час похорону його тестя наприкінці листопада 1649 р. в Олевську відбувся напад на це місто хоругви В. Немирича, під час якого Владислав отримав рани. Нібито саме внаслідок цього стольник помер у лютому 1650 р. (Національно-визвольна війна... – С. 114–115).

¹⁶⁵ Про свою належність до православ'я Самуїл Сокор вказав у заповіті (Там само. – С. 113).

¹⁶⁶ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 341 (поставив свій підпис під актом вибору Й. Тризни архімандритом Києво-Печерського монастиря).

Владиславом Немиричами (див. додаток 2). Ці зв'язки відображені в джерелах у двох формах: оренда й застава. Останні виразно переважали (бл. 80 %), що підтверджує тенденцію того часу, яка полягала у фінансовій залежності лідерів значних угруповань від кредитів, зокрема й близьких до себе осіб. Визначалося це як фактом необхідності дотримання прийнятих у Речі Посполитій стандартів організації магнатського двору та стилю життя його власника, так і потребами фінансування публічної діяльності (участь у сеймиках, сеймах, посольствах, плата за надані уряди й привілеї на маєтності тощо)¹⁶⁷. З огляду на це, навряд чи можна говорити про жорстку патронально-клієнтарну залежність шляхтичів, що формували сеймикові факції. Це була радше обопільно вигідна співпраця, яка визначалася спільними тактичними інтересами й подібністю політичних поглядів. На підставі аналізу економічних зв'язків всередині факції київського підкоморія можна говорити про певну ієрархію в її структурі. Безумовно, друге місце після самих Немиричів належало київському ловчому Стефанові Войнаровському. Він одночасно належав до трьох страт партійців: родичі, одновірці, кредитори. Ловчий володів населеними пунктами у п'яти волостях Немиричів (Лугинська, Приборська, Топориська, Черняхівська, Шершнівська) та Ісайківському ключі. Дещо нижче стояв Самуїл Припковський, який не належав до родичів Немиричів, але був як визначним аріанином, так і досвідченим парламентарієм. Він тримав у заставі м. Приборськ і вісім сіл цієї волості. Наступний після аналізованого сеймика, 1646, рік завдав серйозного удару по партії Ю. Немирича – С. Войнаровський помер, а С. Припковський, як вже згадувалося, переорієнтувався на Конєцпольських. Важливу роль у таборі підкоморія відігравали Костянтин і Владислав Хребтовичі-Богуринські. І не стільки як родичі й аріани, скільки як земські урядники – обидва послідовно посідали уряд київського стольника. Відомо, що земські урядники мали переважне право голосу на сеймикових засіданнях. Слід відзначити ще двох осіб з оточення овруцького старости Владислава Немирича – Миколая Беневського та Миколая Прушинського. Крім того, що вони представляли антитринітаризм, їм належала істотна функціональна роль у забезпеченні підтримки партії з боку численної, але слабо організованої овруцької шляхти. Всі інші маніфестанти, як здається, – це рядові члени політичного угруповання, інтереси яких в силу тих чи інших причин збіглися з цілями Немиричів.

В умовах відсутності на сеймику факції Немиричів партія київського воєводи отримала беззаперечну перевагу. Маршалком шляхетського з'їзду обрали берестейського воєводича Криштофа Тишкевича, двоюрідного брата Я. Тишкевича. Оскільки кандидатуру маршалка подавали з середовища сенаторів, а воєвода часто в Житомирі бував єдиним сенатором, то особу Криштофа слід вважати зручною для нього. Ревний католик, талановитий військовий командир, непересічний парламентарій К. Тишкевич¹⁶⁸, без сумніву, користувався значною популярністю серед київської сеймикуючої

¹⁶⁷ Докладно про це див.: *Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej...* – S. 71–82.

¹⁶⁸ Див. його біограм: *Litwin H. Równi do równych.* – S. 139–140.

шляхти. Не занотований як прибічник воєводи, він усе-таки, як вже відзначалося вище, з ним активно співпрацював. Двічі підряд (1645, 1646) на передсеймових сеймиках, на яких виконував функції маршалка, берестейський воєводич обирався послом на сейм. Це було радше винятком у практиці парламентаризму Речі Посполитої. Традиційно маршалком ставала особа, рівновіддалена від різних факцій, а послами обиралися їх представники. Без опертя на найпотужнішу в той час факцію воєводи таку сеймову кар'єру Криштофові було зробити неможливо. Разом з тим, він мав довірчі відносини з представниками православно-консервативної партії, зокрема Вороничами. Так, воєводич засвідчив разом з Михайлом та Данилом-Юрієм Вороничами, Петром Проскурою-Суцанським запис від 3 листопада 1639 р. київського підкоморія Філона Воронича своїй дружині Марині Ободенській¹⁶⁹. Тишкевич став одним з опікунів дітей Федора Воронича, зрештою взяв шлюб з Геленою Вороничівною¹⁷⁰. За подимним реєстром 1640 р. Криштоф володів містами Стара й Нова Кодня – 223 дими¹⁷¹. Те, що він належав до людей, радше орієнтованих на королівський двір, ніж на якесь вузькорегіональне угруповання, свідчить його кар'єра після смерті Януша Тишкевича. Тоді Криштоф став житомирським старостою (1649), а врешті-решт отримав крісло в сенаті після номінації на уряд чернігівського воєводи (1654).

Крім К. Тишкевича, послами на сейм шляхетська спільнота обрала київського скарбника Данила-Юрія Воронича та Андрія Соколовського.

Д.-Ю. Воронича можна було б вважати представником православно-консервативної партії, якби не його заяви на сеймі, що він став послом під примусом воєводи. Останній, як вже зазначалося, викрутився, заявивши на депутатському сеймику 1646 р., що він забезпечив обрання скарбника за проханням покійного київського підчашого Михайла Воронича. Істину встановити навряд чи вдасться, але в обох випадках вирішальна роль воєводи в обранні Воронича послом не викликає сумнівів. Разом з тим, відносити скарбника до послів, що мали відстоювати інтереси факції Я. Тишкевича на сеймі, теж не можна, оскільки він відмовлявся там брати участь у голосуваннях. Данило-Юрій – син Василя Воронича й Гальшки Муховецької. Він сповідував православ'я, зокрема поставив свій підпис під обранням києвопечерським архимандритом Йосифа Тризни та київським митрополитом Сильвестра Косова¹⁷². Уряд київського скарбника Данило займав з 1640 по 1667 р.¹⁷³. Принаймні двічі обирався збирачем подимного податку в воєводстві – 1643 і 1650 рр. Обидва рази вчасно звітував перед сеймиком про зібрані суми¹⁷⁴. За даними 1640 р. скарбник володів с. Крошня (8 димів), разом з дядьками Федором і Михайлом містами Шумськ, Ржищів, Ходорків та

¹⁶⁹ AGAD. – Zbiór Czołowski. – Sygn. 435. – S. 81–82.

¹⁷⁰ Litwin H. Równi do równych. – S. 140.

¹⁷¹ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 870.

¹⁷² АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 341, 347.

¹⁷³ Urzędniczy województw kijowskiego i czernihowskiego... – S. 57. Данило-Юрій написав свій тестамент 4 квітня 1667 р. (AGAD. – Zbiór Czołowski. – Sygn. 435. – S. 13).

¹⁷⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16. – С. 22; Опись актовой книги Киевского центрального архива № 19. – С. 35.

околицьніми селами (сумарно 748 димів)¹⁷⁵. Таким чином, Данилові могло належати близько 250 димів. 1641 р. Михайло, Федір і Данило-Юрій поділили маєтності по покійному підкоморію Філонові Вороничу (Ходорків, Ржищів з навколишніми селами). Данило отримав м. Ходорків (в дійсності половину, бо іншою володіли Тиші-Биковські), сс. Гуляники, Липів Ріг, пасіку на Іван-горі, третю частину Ржищева та прилеглих сіл¹⁷⁶. Свою частку у Ржищеві й Ходорків скарбник у 1643 р. записав Я. Тишкевичу¹⁷⁷. Але з реалізацією трансакції виникли проблеми, бо на початку червня 1643 р. воєвода заявляв, що Воронич відмовляється виконувати свій запис¹⁷⁸. Зрештою, найпізніше 1644 р. частки Данила в Ржищеві й Ходоркові опинилися в руках Я. Тишкевича¹⁷⁹. Мав скарбник певну спадкову частку у селі Грушки, яку восени 1646 р. відчужив двоюрідному братові Самуїлові Вороничу¹⁸⁰. Натомість у 1650 р. Самуїл і Олександр Вороничі подарували Данилові частину села Куші¹⁸¹. З середини 1650 р. скарбник зафіксований як управитель Горностайнопільської волості троцького воєводи М. Абрамовича¹⁸². На початку Козацької революції скарбник утік на захід, віддавши на зберігання майнові документи в Денешівський монастир. Це, втім, не вберегло їх від знищення¹⁸³. Данило-Юрій перебував у шлюбі з Анастасією Жуковською, мав сина Філона. Розгалужені родинні зв'язки (крім згаданих двоюрідних братів, через своїх сестер він поріднився з Боженцькими, Голубами, Змігородськими¹⁸⁴) дозволяли Вороничу залишатися достатньо примітною постаттю в шляхетському соціумі воєводства. Г. Літвін слушно зауважив, що скарбник від 1644 р. перебував під тиском воєводи, але все одно намагався балансувати між його угрупованням і партією Ю. Немирича¹⁸⁵.

Андрій Соколовський, правдоподібно, син вихідця з Корони Яна Соколовського, який був одним з довірених служебників краківського каштеляна кн. Януша Острозького. Ян фігурує як економ маєтностей каштеляна, у 1603–1611 рр. зафіксований як чуднівський староста. Він виступав інформатором князя про події на Київщині, в тому числі й на житомирському сеймику. Ян шляхом різних трансакцій набув низку населених пунктів, зокрема Лісівщину та Холоснів¹⁸⁶. Після смерті каштеляна Соколовський перейшов на службу до Заславських. У нього, крім Андрія, було ще принаймні два

¹⁷⁵ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 879, 887.

¹⁷⁶ AGAD. – Zbiór Czołowskiiego. – Sygn. 435. – S. 101–110.

¹⁷⁷ Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich... – Т. II. – S. 256.

¹⁷⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 16. – С. 5.

¹⁷⁹ Litwin H. Równi do równych. – S. 141.

¹⁸⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 17. – С. 51.

¹⁸¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 19. – С. 13.

¹⁸² Національно-визвольна війна... – С. 118, 168.

¹⁸³ Там само. – С. 182.

¹⁸⁴ Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich... – Т. II. – S. 255–256.

¹⁸⁵ Litwin H. Równi do równych. – S. 142.

¹⁸⁶ AGAD. – Archiwum Publiczne Potockich. – No. 9. – Т. I. – S. 120; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1894. – Т. XXI: Ziemie Ruskie. Ukraina / Wyd. A. Jabłonowski. – S. 9, 133; Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Уклад. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – С. 116, 158, 178, 220–221, 308, 316, 318–319; Litwin H. Równi do równych. – S. 21.

сини: Криштоф і Войцех. Якийсь Войцех Соколовський за вірну службу кн. К.-В. Острозькому та участь у походах проти татар у 1602 р. був нагороджений патроном (точніше, київським підвоєводою Вацлавом Вільгорським) плацом у Києві біля Миколая Йорданського, сіножаттю Пунище, ґрунтом Борки та озером Косар над Дніпром. Після смерті воєводи король Сигізмунд III на сеймі 1609 р. цей привілей для Войцеха підтвердив¹⁸⁷. З 1620-х років Войцех і Андрій діяли спільно. У 1624 р. вони напали на будинок Валентія Жачковського, що стояв у лісі біля с. Соболівка Київського повіту¹⁸⁸, а 1630 р., всупереч волі брата Криштофа, заволоділи майном вже покійної матері¹⁸⁹. Саме Войцех у 1640 р. сплатив подимний податок з містечка Лісівщина, в якому налічувалося 60 димів¹⁹⁰. Він завершив своє життя у 1648 р., коли повсталі козаки й селяни розправилися з ним¹⁹¹. Криштоф у 1618 і 1619 рр. виконував обов'язки чуднівського старости¹⁹², на 1630 р. у Чуднові мав свій будинок, а незадовго перед тим ще служив київському воєводі кн. Олександрові Заславському¹⁹³. Тоді ж саме він зафіксований як власник с. Холоснів¹⁹⁴. Помер Криштоф перед 1640 р., за рік до того тримав у заставі с. Харковате¹⁹⁵.

Крім Войцеха й Криштофа, якимись родичами Андрієві доводилися іно-вrocławський чашник Миколай та Самуїл Соколовські, що тимчасово в 1644 р. фігурують у Київському воєводстві¹⁹⁶.

Раніше 1623 р. Андрій одружився з представницею місцевого панського роду Бутовичів Оленою¹⁹⁷. Остання з 1613 р. володіла частиною Брусилівської волості – містами Карабчин і Костівці, селами Осівці й Озеряни. Саме у Костівцях мешкало подружжя¹⁹⁸, а згадані маєтності й надалі лічилися за дружиною¹⁹⁹. На 1640 р. Андрієві належав Холоснів (46 димів)²⁰⁰. Також він володів частками у містечку Лісівщина й селі Злобичі²⁰¹. Подружжя мало двох дітей – сина, що помер малим, і доньку Катерину²⁰². Катерина

¹⁸⁷ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 202. – Л. 139 об. – 140; Д. 204. – Л. 82 об., 84; *Ульяновський В.* Василь-Костянтин Острозький: Історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К., 2012. – С. 430.

¹⁸⁸ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 209. – Л. 391–393.

¹⁸⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 14 / Сост. Л. Б. Ильницький. – К., 1875. – С. 14.

¹⁹⁰ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 875 зв.

¹⁹¹ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 4104. – Арк. 408.

¹⁹² *Źródła dziejowe.* – Warszawa, 1894. – Т. XX: *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów–Bracław)* / Wyd. A. Jabłonowski. – S. 98.

¹⁹³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 14. – С. 14, 52.

¹⁹⁴ Там само. – С. 38.

¹⁹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 611 зв.

¹⁹⁶ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 221 об. – 222 об., 244 об. – 249.

¹⁹⁷ *Źródła dziejowe.* – Т. XXI. – S. 633.

¹⁹⁸ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 4104. – Арк. 161 зв., 362 зв.

¹⁹⁹ *Литвин Г.* З народу руського. – С. 272.

²⁰⁰ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 875 зв.

²⁰¹ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 4104. – Арк. 111, 371 зв., 392 зв., 401 зв., 408.

²⁰² *Latopisiec Joachima Jerlicza.* – Т. 1. – S. 83. З повідомленням Я. Єрлича про смерть сина Соколовських малолітнім мало узгоджується акт дарування, зафіксований у житомирських гродських книгах під 12 серпня 1646 р., Андрієм своєму синові Янові на суму

Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року

наприкінці 1643 – на початку 1644 р. була викрадена з батьківського дому Лукашем Хмелецьким у Таборівку і таким чином стала його дружиною. Спочатку Соколовські потрактували цей вчинок як “гвалт”²⁰³. Судовий процес, розпочатий Андрієм, не дійшов до завершення, бо Лукаш помер у 1645 р. На початку 1646 р. Соколовський фіксується як королівський секретар і член королівської комісії для відмежування с. Крошня Д.-Ю. Воронича від земель сусідів²⁰⁴. 1647 року померла дружина Андрія Олена²⁰⁵. Чоловік пережив дружину більш ніж на 10 років. На початок 1649 р. їхня донька Катерина вже була заміжньою вдруге – за майбутнім київським земським суддею (з 1661 р.) Богуславом-Яном Гораїном. Саме Катерині Андрій передав маєтності покійної матері – Костівці, Карабчин, Озеряни, Осівці²⁰⁶. В останні роки королівський секретар виявляв помірну активність на сеймику київської шляхти. Зокрема, у 1650 р. обирався одним зі збирачів податків, але звіту сеймикуючій шляхті не надав, тому його зобов’язали доставити кошти, передбачені для утримання шляхтичів-вигнанців з Київського воєводства у Парчевському старостві²⁰⁷. Правдоподібно, донька Катерина померла раніше за батька²⁰⁸. Принаймні, у 1661 р., коли Соколовський продавав с. Холоснів своєму зятюві, Катерина вже не згадується²⁰⁹.

Серйозного опертя на жодну з трьох факцій житомирського сеймика Андрій, як видається, не мав, хоча й заслужив у Я. Єрлича епітет “чоловік добрий”²¹⁰. Основну заслугу в лобюванні його кандидатури як посла на сейм 1645 р. слід віддати київському біскупові Александрові Соколовському. Не виключено, що вони могли бути навіть якимись родичами. Джерела підтверджують співпрацю обох Соколовських на Київщині, принаймні в 1644 – на початку 1645 рр. Найбільш яскравим зразком цієї співпраці можна вважати акцію, здійснену з ініціативи біскупа, але під керівництвом Андрія, у середині квітня 1644 р. проти київських бернардинів. Відомо, що спочатку протеговані біскупом бернардини з достеменно не відомих причин вступили з ним у конфлікт і навіть перебравися з Фастова до Києва²¹¹. У Києві вони, ймовірно, якимось чином заважали економічній діяльності біскупської юридики (фактично міста в місті) Біскупщина чи претендували на збір тих самих податків. З огляду на це, акція залякування бернардинів мала масштабний характер. Для її проведення були мобілізовані фастівські драгуни на чолі з капітаном Якубом Качковським, шляхтичі й простолюдини з цього ж міста,

8 тис. злотих (Опись актовой книги Киевского центрального архива № 17. – С. 43). Може, й не таким “малим” помер Ян, як подано в цього автора.

²⁰³ *Latopisiec Joachima Jerlicza.* – Т. 1. – С. 83; ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 4104. – Арк. 379 зв., 380, 393 зв.–394.

²⁰⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 17. – С. 3.

²⁰⁵ *Latopisiec Joachima Jerlicza.* – Т. 1. – С. 59.

²⁰⁶ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 21 / Сост. И. П. Новицкий. – К., 1873. – С. 16.

²⁰⁷ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. II. – С. 2.

²⁰⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 21. – С. 16.

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ *Latopisiec Joachima Jerlicza.* – Т. 1. – С. 83.

²¹¹ *Nagielski M. Sokołowski Aleksander...* – С. 111–113.

представники міської громади Біскупщини на чолі з вїтом Адамом Осецьким, – всього кілька сотень озброєних людей. Провідну роль в організації нападу відігравали Соколовські – Андрій, іновроцлавський чашник Миколай та Самуїл. Напад на бернардинів відбувся в той момент, коли вони, згромаджені в костелі, очікували приїзду “особи сенаторської” – поза всіляким сумнівом, А. Соколовського. Опускаючи деталі нападу, слід зазначити, що бажаного ефекту його ініціатори досягли – перестрашені бернардини декілька тижнів боялися покидати конвент і виходити в місто²¹². Тому слід гадати, що саме київський біскуп пролобіював обрання Андрія послом на сейм. Сам він цього зробити не міг – його бажання реалізовував Я. Тишкевич, якому потрібна була підтримка Александра Соколовського з огляду на обставини, в яких відбувався сеймик. Значна збіжність позицій Андрія й київського воєводи визначалася однозначним позиціонуванням першого як послідовного регаліста²¹³.

Отже, комплект послів, обраних на сеймику, не включав осіб, відверто орієнтованих на воєводу. Разом з тим, на кожного з них Я. Тишкевич мав вагомий вплив; всі вони завдячували своїм обранням саме йому й хоч-не-хоч мусили враховувати інтереси воєводи.

Інструкція на вальний сейм

Ухвалена на сеймику інструкція (див. додаток 1) містила позицію шляхти щодо пунктів королівської легації (послання), розісланої на сеймики, а також відображала настрої й цілі тієї частини київської шляхти, що потрапила на сеймик.

В цілому інструкція мала переважно прорегалістичний характер, що стало об’єктивним наслідком домінування на сеймику факції київського воєводи, яка орієнтувалася на позицію королівського двору. З цієї точки зору, інструкція волинського і, меншою мірою, вишенського сеймиків виглядали набагато опозиційнішими²¹⁴. Загальна тональність щодо королівських пропозицій на шляхетські передсеймові з’їзди житомирського сеймика близька до позиції сеймика Краківського воєводства²¹⁵. На останньому сеймику, поза всіляким сумнівом, домінувала партія краківського воєводи Станіслава Любомирського. Зокрема, одним з послів на сейм 1645 р. став один з його синів – білоцерківський староста Костянтин, а маршалком передсеймового сеймика обрали іншого сина воєводи – Єжи-Себастьяна²¹⁶. Особисті зв’язки воєводи, значний маєтковий комплекс Любомирських на Київщині, зокрема одне з найбільш багатих староств воєводства – Білоцерківське, дозволяли

²¹² РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 221 об. – 222 об., 244 об. – 249.

²¹³ *Dzięgielewski J. Izba poselska...* – S. 110, 157. Автор цієї книги виявився єдиним дослідником, хто, хоч і опосередковано, вказав на виконання А. Соколовським функцій посла на сейм від одного з українських воєводств.

²¹⁴ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 283–312; *Akta grodzkie i ziemskie...* – Lwów, 1909. – Т. XX: *Lauda sejmikowe*. – Т. 1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.* / Oprac. A. Prochaska. – S. 479–488.

²¹⁵ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*. – Kraków, 1953. – Т. II: 1621–1648 / Wyd. A. Przyboś. – S. 295–301.

²¹⁶ *Ibidem*. – S. 295, 301.

опосередковано впливати на позицію житомирського сеймика. Навряд чи цей вплив був вирішальним на інструкцію Київського воєводства, але, так чи інакше, остання по цілому ряду позицій збіглася зі змістом і тональністю інструкції Прошовицького сеймика Краківського воєводства. Парадокс полягав у тому, що партія С. Любомирського, як правило, часто виявляла опозиційність до королівської політики, на відміну від угруповання Я. Тишкевича, але перед цим сеймом чимало їх інтересів зблизилися. Слід відзначити, що до 1645 р. київська шляхта на своїх передсеймових сеймиках намагалася більш-менш координувати свої вимоги з волинським сеймиком, який вважався “преднейшим” серед шляхетських з’їздів українських воєводств. Своєрідний дрейф житомирського шляхетського з’їзду в бік Прошовицького можна пов’язати з поразкою в Житомирі угруповання Ю. Немирича.

Цілий ряд пунктів інструкції стосувався організації оборони кордонів Речі Посполитої. Симптоматично, що сеймик практично проігнорував переможну для країни і надважливу для воєводства битву з татарами під Охматовом наприкінці січня 1644 р. Так само вчинив і сеймик у Прошовицях. Натомість волинський сеймик оцінив цю битву як визначну вікторію, відзначаючи особливий внесок коронного гетьмана С. Конецпольського, краківського воєводи С. Любомирського, чернігівського воєводи М. Калиновського, київського каштеляна О. Пісочинського, чернігівського каштеляна А. Киселя, коронного конюшого В.-Д. Заславського, кн. Я. Вишневецького, Юрія та Владислава Немиричів²¹⁷. Вишенський сеймик виключив з цього списку чимало шляхтичів, але, все-таки, назвав С. Конецпольського, С. Любомирського, кн. В.-Д. Заславського, кн. Я. Вишневецького, додавши польного гетьмана Миколая Потоцького й калуського старосту Лукаша Жулкевського²¹⁸. Сеймик Люблінського воєводства відзначив лише С. Конецпольського, а ричарству дякував загалом²¹⁹. Можливою причиною відсутності в інструкції подячної клаузули героям Охматова стало небажання Я. Тишкевича й впливових членів його партії, наприклад, С. Аксака, відзначати внесок у цю перемогу С. Конецпольського (Немиричів можна було обійти), який виступив основним лобістом призначення Юрія Немирича на підкоморство.

Єдиним відголоском неординарної перемоги під Охматовом став пункт інструкції, який пропонував послам після консультацій з іншими представниками посольської ізби радше відмовитися від сплати данини татарам, а її кошти скерувати на зміцнення обороноздатності країни. З цього питання свою, дещо відмінну, позицію сформулював і вишенський сеймик. Шляхта в Судовій Вишні також вважала, що за умови згоди станів (обох палат і короля) сплату татарських упоминків слід припинити. Однак в разі їхньої відмови слід возити упоминки не далі Кам’янця-Подільського чи Хотина²²⁰. Холмський сеймик взагалі вважав, що відмовлятися від сплати упоминків не варто, оскільки це є умовою миру з Османською імперією²²¹.

²¹⁷ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 303.

²¹⁸ Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. 1. – С. 481.

²¹⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – К. 41.

²²⁰ Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. 1. – С. 482.

²²¹ Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668 / Oprac. W. Bondyra, H. Chmiterek, J. Ternes. – Lublin, 2013. – С. 251.

Відзначаючи роль кварцяного війська в обороні кордонів з боку Дикого Поля, київська шляхта в своїй інструкції виступила проти збільшення його чисельності, що, очевидно, пропонувалося в королівській легації на сеймики. Більше того, житомирський сеймик не дозволяв своїм послам схвалювати податки на утримання цього війська на сеймі, а наказував вимагати передати це право на реляційні сеймики. Подібну позицію зайняв і сеймик Волинського воєводства²²².

Вочевидь реагуючи на пункт королівської легації, інструкція Київського воєводства погоджувалася з необхідністю зміцнення цілого ряду замків країни. Насамперед, йшлося про ремонт фортифікацій Краківського замку, який вважався столичним і в якому зберігався архів Коронного скарбу. Згадувалося також про необхідність укріплення останнього замку в річпосполитській Лівонії (Курляндії) Диненбурга, але за рахунок скарбу Великого князівства Литовського. Ще одне місто мало отримати оновлені фортифікаційні споруди – Смоленськ. Інструкція житомирського сеймика вказує й джерела цієї реконструкції – прибутки з чотирьох місцевих волостей, визначених ординацією короля Сигізмунда III²²³. Разом з тим, київська шляхта додає до королівського переліку з цілком зрозумілих причин ще й Київ. Прошовицька та вишенська інструкції від королівського переліку не відходять, пропонуючи лише свої уточнення. Так, шляхта у Прошовицях вважала, що кошти на реконструкцію Смоленського замку мають бути видані зі скарбу Великого князівства Литовського, а от джерело фінансування обороноздатності Диненбурга не вказує²²⁴. Вишенський сеймик у своїй інструкції пропонує на останній замок кошти взяти з князівства²²⁵. У випадку ж Смоленська цей з'їзд цілком слушно апелює до конституції сейму 1643 р. “Оборона Смоленська”²²⁶. Подібну позицію опосередковано висловив і холмський сеймик²²⁷. Непрямо вишенська інструкція торкається і Київського замку, вказуючи послам, щоб нагадали королю обіцянку з Пактів Конвентів про реставрацію замків українських староств, які мають власний дохід²²⁸. Шляхта в Любліні додає до королівського переліку замок у Кам'янці-Подільському²²⁹. Найбільше опонував пропозиціям короля луцький сеймик. Його інструкція повністю ігнорує запропонований перелік; натомість наголошує на необхідності укріплення замку в Луцьку. Розуміючи, що сподіватися на прямі вкладення зі скарбу не має сенсу, волинська шляхта вважає за необхідне відшукати кошти шляхом повернення до Луцького староства сіл, раніше розданих різним особам²³⁰.

²²² АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 303.

²²³ Йдеться про ординацію Смоленського воєводства 1613 р. (*Volumina constitutionum*. – Т. III. – Vol. 1. – S. 140–142), щоправда жодних волостей у ній не названо.

²²⁴ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*. – Т. II. – S. 299.

²²⁵ *Akta grodzkie i ziemskie...* – Т. XX. – Т. 1. – S. 482.

²²⁶ *Volumina constitutionum*. – Т. IV. – Vol. 1. – S. 62.

²²⁷ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej...* – S. 252.

²²⁸ *Akta grodzkie i ziemskie...* – Т. XX. – Т. 1. – S. 480.

²²⁹ *Archiwum Państwowe w Lublinie*. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – K. 38.

²³⁰ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 304.

З оборонною політикою була пов'язана зовнішня, відображена в київській інструкції думкою шляхти щодо розмежування південної ділянки кордону з Московською державою. В цілому шляхта мала позитивне ставлення щодо нормалізації відносин Речі Посполитої зі своїм східним сусідом, але розмежування передбачало територіальні поступки, що призводили до маєткових втрат окремих представників шляхти. Київська інструкція серед постраждалих, у першу чергу, називає київського каштеляна О. Пісочинського. За Варшавською угодою, укладеною між Річчю Посполитою і Московською державою 28 вересня 1644 р., каштелян як новгород-сіверський староста втрачав заклевенські села Олешківської волості²³¹. Також сеймик пропонував встановити компенсацію для кн. Трубецьких. За згаданою угодою Трубчевськ мав відійти до Москви взамін зняття претензій щодо Гадяча²³². Це викликало два конфлікти. Один – між Коронаю та Литвою, оскільки остання втрачала територію, а Корона, навпаки, утримувала. Другий особистого характеру – між державцею Трубчевська Юрієм Вігунтом Трубецьким, якого підтримувала смоленська шляхта і який вимагав матеріальної компенсації, та урядом. Сеймик Краківського воєводства мало цікавило питання компенсації згаданим особам, тому не це знайшло відображення в його інструкції. Люблінський сеймик пропонував затвердити трактат з Московією, але тих, хто втратив землі, нагородити²³³. Подібну позицію зайняв і холмський сеймик²³⁴. Більше зацікавлення до цього питання виявила шляхта в Судовій Вишні, що клопоталася про надання компенсації для нащадків стародубського підкоморія кн. Петра Трубецького. Інші особи, персонально згадані у вишенській інструкції, мали сумнівні права щодо планованих для віддання Москві населених пунктів. Войцех Убиш володів Козином, але перед 1641 р. продав його О. Пісочинському²³⁵. Якийсь Гіжицький, що згадується в інструкції²³⁶, серед володільців прирубіжної з Московією зони не зафіксований. Волинський сеймик підтримав проведення розмежування з Московською державою, але його затвердження сеймом пов'язав з компенсацією втрачених маєтностей “обивателям браті нашим”. Окремо названі О. Пісочинський та кн. Я. Вишневецький²³⁷. Останній дійсно втрачав Недригайлів та Ольшану²³⁸.

Загальнодержавний характер мало питання про врегулювання діяльності монетного двору в Ризі. Свого часу він був заснований для Лівонії після її завоювання під час правління короля Стефана Баторія. У результаті війн зі Швецією Річ Посполита втратила контроль над більшою частиною Лівонії;

²³¹ *Godziszewski W.* Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytyczona w latach 1634–1648) // *Prace Komisji dla atlasu historycznego Polski.* – Kraków, 1935. – Z. 3. – S. 32.

²³² *Ibidem.* – S. 35.

²³³ *Archiwum Państwowe w Lublinie.* – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – K. 41.

²³⁴ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej...* – S. 251.

²³⁵ *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина... – С. 441.

²³⁶ *Akta grodzkie i ziemskie...* – T. XX. – T. 1. – S. 482.

²³⁷ *АЮЗР.* – Ч. 2. – Т. I. – С. 298.

²³⁸ *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина... – С. 206.

в її складі залишилася тільки її південно-східна частина – т. зв. “польські Інфлянти”, або Курляндія. 1621 р. Рига перейшла під контроль шведів²³⁹, але її монетний двір продовжував працювати й наводнювати ринок Литовсько-Польської держави монетами, які вважалися фальшивими. Крім того, в Ризі здійснювали обмін польських і литовських монет за заниженим курсом. Тому житомирський сеймик наполягав на “влаштуванні” Ризького монетного двору, тобто ліквідації його зловживань. Питанням про необхідність унормування діяльності цього двору волинський, вишенський, люблінський і прошовицький сеймики не цікавилися. Це було питання, пріоритетне для сеймиків Великого князівства Литовського, для якого саме Рига, а не Гданськ, виступала основним “вікном” торговельних зв’язків із Західною Європою. Для Київського і, можливо, Чернігівського воєводств Корони Рига (водний шлях Дніпром) відіграла роль альтернативи Гданську, тому інструкція житомирського сеймика не оминає цього питання.

Якщо не всі, то більшість інструкцій шляхти на сейм містили пропозиції щодо вдосконалення роботи сейму як найважливішої інституції Речі Посполитої часу monarchia mixta. Житомирський сеймик наголошував на необхідності згоди обох палат (сенату й посольської ізби) на схвалення конституцій та читання інструкцій в посольській ізбі. Шляхта вважала за необхідне визнати легітимними лише публічні протестації проти схвалених конституцій, але аж ніяк не приватні. Щодо згоди обох палат на схвалення конституцій позиція київської шляхти збіглася з пунктами інструкцій волинського, прошовицького та люблінського сеймиків²⁴⁰. Волинський, вишенський і люблінський сеймики турбувало питання запізнення послів на сейм²⁴¹; житомирський сеймик цієї проблеми у своїй інструкції не торкнувся. Київська шляхта виступила проти рецесів (відкладень) розгляду важливих для країни проблем з одного сейму на інший. Посли воєводства мали досягти сеймового рішення, щоб бажання шляхти різних воєводств узгоджувалися на поточному загальнодержавному форумі, а не переносилися на наступний. Подібну вимогу формулював в інструкції щодо читання сеймикових пунктів і заперечення рецесів й холмський сеймик²⁴².

Київська шляхта наказувала своїм послам добиватися вирішення питань, пов’язаних з інтересами воєводства на сеймі. Насамперед, це стосувалося місця, яке мали займати послы Київського воєводства при проведенні засідань посольської ізби. Принаймні з 1640 р. у своїх інструкціях послам на сейми сеймик у Житомирі заявляв про несправедливе місце для представників Київського воєводства, після послів з воєводства Руського (йшлося про ієрархію представників Малопольщі), покликаючись при цьому на “ординацію прав і конституцію” (правдоподібно, акт Люблінської унії). Шляхта наказувала домагатися, щоб так, як серед сенаторів і депутатів трибуналу в

²³⁹ *Konopczyński W. Dzieje Polski nowożytnej.* – Warszawa, 1996. – S. 263.

²⁴⁰ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 293; Akta sejmikowe województwa krakowskiego. – Т. II. – S. 296; Archiwum Państwowe w Lublinie. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – K. 38 v.

²⁴¹ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 293–293; Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. 1. – S. 479; Archiwum Państwowe w Lublinie. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – K. 38 v.

²⁴² Akta sejmikowe ziemi chełmskiej... – S. 250–251, 257.

Любліні, київські послі зайняли вище місце, ніж руські²⁴³. Насправді, унормований порядок розміщення на сеймі стосувався лише сенату²⁴⁴. Однак ще на сеймі 1639 р. посольська ізба своїм декретом утвердила місце київським послам вище руських. На цьому сеймі найбільш активним у згаданому питанні був Ю. Немирич. Як наслідок, у посольській ізбі київські послі зайняли місце поруч з послами Добжинської землі, в малопольській репрезентації після сандомирян, перед послами з Руського воєводства²⁴⁵. Не зрозуміло чому, але лише на передсеймовому сеймику 1642 р. в Судовій Вишні шляхта Руського воєводства в своїй інструкції порушила питання про місце засідання в посольській ізбі, але не як вирішене, а як суперечливе, й вимагала складення атестації маршалком сейму 1639 р. гродненським земським писарем Владиславом Кирдеєм, який поставив його на голосування²⁴⁶. В іншому формулюванні (полагодити суперечку) цю вимогу повторено й в інструкції послам з Руського воєводства на сейм 1645 р.²⁴⁷ Інструкція житомирського сеймика 1645 р. демонструє, що для київської шляхти порядок розміщення послів у посольській ізбі мав більш принципове значення. Послам було наказано не приступати до жодних інших консультацій щодо державних справ до тих пір, доки вони не отримають позитивного вирішення цього питання.

Знайшлося в інструкції місце для відображення інтересів київського біскупа Александра Соколовського, з яким, як зазначалося вище, київський воєвода Я. Тишкевич мав певні домовленості. Одним з їх пунктів стала вимога інструкції забезпечити біскупа місцем проживання (“господою”) на час відбуття сейму та продовольством (“стравним”).

Відображенням королівської легації на сеймики став пункт інструкції про згоду на виділення синові Владислава IV Сигізмундові Казимирові за заслуги батька двох королівщин у Короні та Великому князівстві Литовському. На подібне погоджувалися й сеймики у Прошовицях, Судовій Вишні²⁴⁸. Натомість луцький і люблінський сеймики ніяк не відреагували на королівську пропозицію. Не було одностайності і в інших сеймиків Корони та Великого князівства Литовського, оскільки подібної конституції схвалити не вдалося.

Переважно регіональний характер мала вимога інструкції щодо “заспокоєння грецької релігії”. Документ, схвалений в Житомирі, доволі скупо передав жадання православних, зокрема щодо повернення церков у Любліні та інших містах. Натомість волинський сеймик у своїй інструкції цій вимозі

²⁴³ Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування... – С. 126, 137, 138.

²⁴⁴ Volumina constitutionum. – Warszawa, 2005. – Т. II: 1550–1609. – Vol. 1: 1550–1585 / Do druku przygot. S. Grodzicki, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – S. 239–241; “Прикладом своїх предків...”. Історія парламентаризму на українських землях в 1386–1648 pp.: Польське королівство та Річ Посполита / За ред. В. Михайловського. – К., 2018. – С. 64–66.

²⁴⁵ Trawicka Z. Sejm z roku 1639 // Studia Historyczne. – Warszawa, 1972. – Rok XV. – Zesz. 4. – S. 576.

²⁴⁶ Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. 1. – S. 459.

²⁴⁷ Ibidem. – S. 485.

²⁴⁸ Akta sejmikowe województwa krakowskiego. – Т. II. – S. 296; Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. 1. – S. 480.

присвятив значно більше уваги. Зокрема, наказувалося послам, щоб до жодної конклюдії (згоди) не приступали доти, доки не будуть повернуті православним церкви в Любліні, Сокалі, Купятицький монастир у Пінському повіті. Частина шляхти, згромадженої на сеймику в Луцьку, була налаштована на пошук компромісу з римо-католиками, але виступала за скасування унії. Про це свідчить конклюдія, додана до інструкції на окремому аркуші й підписана маршалком передсеймового з'їзду кн. Михайлом Чарторийським²⁴⁹. Вишенський сеймик також відвів певне місце в інструкції “грецькій” релігії, але трактував це питання як таке, що потрібно зняти з порядку денного шляхом знайдення якогось компромісу, оскільки воно переобтяжує роботу сеймиків і сейму²⁵⁰. Люблінський сеймик “потопив” це питання у проблемі визначення статусу дисидентів і засудив декрети Люблінського трибуналу щодо аріан²⁵¹. Інструкція ж послам на сейм з Прошовиць зі зрозумілих причин питаннями Православної церкви не переймалася.

Ще одне регіональне питання, порушене в київській інструкції, – це вживання/невживання князівських титулів. Увійшовши в політичну лексику парламентаризму на початку 1630-х років, проблема актуалізувалася на сеймі 1638 р. Тоді сеймикуючі стани, незадоволені спробами короля Владислава IV заснувати орден Непорочного зачаття найсвятішої панни Марії, скерували свій гнів проти автора цієї ініціативи коронного підканцлера Єжи Оссолінського, який у 1633 р. отримав від Габсбургів титул князя Священної Римської імперії німецької нації. На відміну від інших шляхетських родів, які теж мали подібний титул, Є. Оссолінський вживав його напоказ. Підканцлер пообіцяв зректися титулу за умови, коли руські князі вчинять аналогічно²⁵². У відповідь на це сейм схвалив конституцію, яка заборонила згадувати іноземні князівські титули в урядовій документації, зазначивши виняток для князівських родів, титули яких визнавалися актом Люблінської унії 1569 р.²⁵³ Подібне формулювання створювало проти Оссолінського ситуативний союз руських князів і Радзивіллів, титул яких мав закордонне походження, але був підтверджений на Люблінському сеймі. Однак ця конституція передбачала можливість її корегування на наступних сеймах²⁵⁴. Тому руські князі виступили за чіткіше формулювання тексту конституції. Лідерські якості при цьому виявив кн. Ярема Вишневецький²⁵⁵. Як наслідок, уточнення відповідної конституції вимагали луцький сеймик у 1639 та житомирський у 1640 р.²⁵⁶ В інструкції останнього зазначено, що князівські титули “опускають” не лише в Коронному трибуналі, але й в деяких гродах

²⁴⁹ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 287–288.

²⁵⁰ Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. 1. – С. 485.

²⁵¹ Archiwum Państwowe w Lublinie. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – К. 38 v.

²⁵² Mazur K. W stronę integracji z Koroną. – С. 388–389.

²⁵³ Volumina constitutionum. – Warszawa, 2013. – Т. III: 1611–1640. – Vol. 2: 1627–1640 / Do druku przygot. S. Grodzicki, M. Kwiecień, A. Karabowicz. – С. 315.

²⁵⁴ Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). – Warszawa, 1933. – С. 134.

²⁵⁵ Ibidem. – С. 135.

²⁵⁶ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 255–256; Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування... – С. 138.

і земствах. Але сейми 1639 і 1640 рр. нової конституції щодо вживання князівських титулів не схвалили²⁵⁷. Лише на сеймі 1641 р. було прийнято ухвалу з уточненням, що вживати титули можуть ті особи, які представляють Велике князівство Литовське та три інкорпорованих до Корони воєводства (Київське, Волинське, Брацлавське) і яким це право було надано унійним сеймом²⁵⁸. Здається, проблема знімалася з порядку денного сеймиків і сеймів, що підтверджують інструкції послам на сейми 1642, 1645 і 1646 рр. луцького сеймика. Чому ж житомирський сеймик у 1645 р. вчергове реагує на питання вживання князівських титулів? Можна було б думати, що королівські листи до шляхти Київського воєводства на скликання передсеймового сеймика не містили згадки в переліку його достойників князів. Але Київське воєводство традиції їх згадування, на відміну від Волинського, в сеймикових актах не мало²⁵⁹. Швидше всього, йшлося про лист з канцелярії до приватної особи. І дуже ймовірно, що такою особою був кн. Я. Вишневецький, що згадується поряд з цією вимогою київської інструкції. Не менш прогнозовано, що подібні листи виходили з королівської канцелярії, якою з 1643 р. керував затятий суперник Яреми Є. Оссолінський.

Не сходило з уваги шляхти в Житомирі питання розмежування між двома українськими воєводствами: Київським і Чернігівським. Перше розмежування між цими воєводствами відбулося за рішенням сейму 1638 р., коли було створено комісію у складі 35-ти осіб, 11 з яких представляли Київське, а 24 – Чернігівське воєводства²⁶⁰. Комісія своє завдання виконала, але результати її діяльності не задовольнили, в першу чергу, київську сторону²⁶¹. Своім рішенням сейм 1641 р. створив нову комісію для повторного розмежування у складі 20-ти осіб, більшість з яких брала участь і в попередньому розмежуванні²⁶². Сеймик Київського воєводства 1643 р. наказував послам виступити проти затвердження результатів і цього розмежування на тій підставі, що воно відбулося без об'їзду лінії кордону й сипання кіпців²⁶³. Житомирський сеймик у 1645 р. вимагав еквівалентного представництва від воєводств, а також включення духовних осіб, оскільки їхні володіння залишилися не розмежованими. Обидва приводи слід вважати надуманими. Комісія 1641 р. принцип еквівалентності враховувала. Під духовними особами розумівся, насамперед, Александр Соколовський. Володіння римокатолицької церкви (Моровська волость) були на території Київського воєводства, а в Чернігівському воєводстві землі мали лише католицькі ордени.

²⁵⁷ Mazur K. W stronę integracji z Koroną. – S. 398–390.

²⁵⁸ Volumina constitutionum. – Т. IV. – Vol. 1. – S. 17.

²⁵⁹ Пор. клаузули з ляуд луцького (1642 р.) і житомирського (1640 р.) сеймиків: “My, senatorowie, xiażęta, dignitarze, urzędnicy ziemscy u wszystko rycerstwo woiewodstwa wołyńskiego...” (Кулаковський П. Сеймик Волинського воєводства і сейм Речі Посполитої 1642 року // Кризь століття: Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. – Львів, 2012. – С. 323) і “My, dignitarze, urzędnicy ziemscy, szlachta i rycerstwo woiewodztwa kiiowskiego” (Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування... – С. 146).

²⁶⁰ Volumina constitutionum. – Т. III. – Vol. 2. – S. 325–327.

²⁶¹ Докладніше про це див.: Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина... – С. 231.

²⁶² Volumina constitutionum. – Т. IV. – Vol. 1. – S. 28–29.

²⁶³ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина... – С. 232.

Оскільки А. Соколовський був київським і чернігівським біскупом, то виникає питання – яку сторону в розмежуванні він мав представляти?. Серед “киян” найбільше незадоволення розмежуванням мали виявляти Стефан Аксак і кн. Ярема Вишневецький. С. Аксака як остерського старосту не влаштовувало відмежування частини земель, які колись належали до староства, на користь Чернігова. Я. Вишневецький претендував на Роменське староство, яке у випадку успіху князя (що й матиме місце в найближчому майбутньому) ставало земською власністю, яких апріорі на території Чернігово-Сіверщині бути не могло. Тому Я. Вишневецький мав інтерес у приєднанні Роменщини до Київського воєводства. Наскільки міг впливати князь на позицію сеймика – відповісти важко, а от що такі можливості мав С. Аксак, не підлягає сумніву. Волинський сеймик, як здається, у цій проблемі намагався відіграти роль своєрідного медіатора. Зокрема, у своїй інструкції послам на сейм 1645 р. цей шляхетський з’їзд пропонував затвердити результати розмежування окремою конституцією²⁶⁴.

З іншими українськими воєводствами об’єднували Київщину й правові підстави функціонування Коронного трибуналу в Любліні. Луцький сеймик 1645 р. в інструкції своїм послам запропонував фактично його реформу, що мала більшою мірою враховувати інтереси інкорпорованих воєводств. Волинська шляхта звинувачувала трибунальських суддів у цілеспрямованому винесенні вироків проти не католиків – уніата Данила Єло-Малинського, аріан Петра Сенюти, Юрія Чаплича та ін., в упередженому ставленні до Волинського статуту, необранні жодного разу депутата з українських воєводств маршалком трибуналу. Шляхта в Луцьку висувала цілу низку вимог до трибунальських суддів: заборона грошових поборів від сторін, можливість притягнення їх до відповідальності після завершення сесії, надання маршалківської ласки депутатові воєводства, справи якого судилися, або ж забезпечення маршалківства для інкорпорованих воєводств раз на три роки. Крім цього, пропонувалися зміни до деяких етапів судового процесу. Зокрема, на думку волинської шляхти, показання свідків мали бути написані ними самими, а не підписком, й засвідчені їх підписами. Турбувала шляхту й невизначеність часу судження українських воєводств. Розглядався варіант відведення кожному з воєводств визначених тижнів, “ближче до осені”, щоб зменшити термін й, відповідно, здешевити перебування сторін у Любліні. Як вінець своїх жадань, волинська шляхта заявляла про можливість відродження свого трибуналу в Луцьку²⁶⁵. В інструкції послам Київського воєводства немає й натяку на подібний реформаторський підхід. Закиди до трибуналу обмежуються згадкою про порушення ним юрисдикції сеймового та задвірного судів, а також незадоволенням щодо надмірних штрафів, які визначаються трибунальськими декретами, зокрема щодо видавання збіглих підданих. Більше того, київська шляхта робила спробу пом’якшити трибунальський штраф щодо втеч у межах воєводства. Посилаючись на часті татарські напади, які примушують жителів Київщини до змін місць проживання, сеймик

²⁶⁴ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 311.

²⁶⁵ Там само. – С. 293–295, 306–307.

у Житомирі рекомендував послам домагатися, щоб шляхтичі-приймачі таких збіглих не підпадали під останню конституцію зі штрафом 500 гривень²⁶⁶, а судилися згідно з попередньою конституцією і каралися штрафом 400 гривень. Пункт про уточнення юрисдикції трибунальських і сеймових судів містить і вишенська інструкція²⁶⁷. Люблінський сеймик як нонсенс відзначив практику скасування трибунальськими декретами сеймикових лявд. Конституцію про трибунальського маршалка цей шляхетський з'їзд вимагав реасумувати, тобто відновити, а присутність депутатів, особливо під час судження справ свого воєводства, – визнати обов'язковою. Так само люблінську шляхту турбував порядок судження на трибуналі. На її думку, справи Чернігівського воєводства слід було судити після воєводства Брацлавського²⁶⁸. Виглядає так, що опанований партією Я. Тишкевича житомирський сеймик в цілому не вважав за потрібне вносити істотні зміни в організацію і функціонування Люблінського трибуналу.

Декілька пунктів інструкції стосувалися чинного права. Зокрема, сеймик пропонував, щоб ініціатор судової (як цивільної, так і кримінальної) справи забезпечив у найближчому гроді чи земстві відповідного повіту вписання реляції про покладення позову возним за два тижні перед початком гродських чи земських судових сесій, за чотири – перед початком трибуналу, за п'ять – до відкриття сейму. У разі порушення цих термінів справа з розгляду мала бути знята. Запропоновані сеймиком строки розглядалися як механізм компенсації географічної віддаленості воєводства від місць проведення трибуналу й сеймів. Подібна вимога не була новою для житомирського сеймику – вона по своїй суті повторювала пункт київської інструкції 1640 р.²⁶⁹

Також чинник прикордонного положення воєводства, на думку сеймикуючої шляхти, мав корегувати процедуру виконання судових рішень (екзекуцій) у ньому. Лише для баніцій та інфамій обов'язковою мала бути присутність всіх земських чи гродських урядників; для виконання інших судових рішень допускалася відсутність одного з них, за наявності двох возних. Маючи приклад у воєводстві банітованих чи інфамованих осіб, які отримали від королівської канцелярії пожиттєві глейти, що унеможливило приведення до виконання баніції чи інфамії, шляхта наказувала своїм послам вимагати припинення подібної практики.

Порушувалося в інструкції питання про ручні записи. Останні стосувалися боргових зобов'язань і писалися на бланках, датованих і засвідчених писарем відповідної земської канцелярії. На відміну від Волинського і Брацлавського воєводств, для яких ручні записи на прохання самої шляхти²⁷⁰ були

²⁶⁶ Volumina constitutionum. – Warszawa, 2008. – Т. II: 1550–1609. – Vol. 2: 1587–1609 / Do druku przygot. S. Grodzicki. – S. 86.

²⁶⁷ Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. 1. – S. 483.

²⁶⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – K. 42.

²⁶⁹ Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування... – С. 141.

²⁷⁰ Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 428, 434–435; АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 96.

ліквідовані сеймом 1620 р.²⁷¹, Київське і Чернігівське воєводства користувалися ручними записами й надалі. У 1645 р. київська шляхта погоджувалася з нормою конституції 1620 р. про внесення старих ручних записів до гродських чи земських книг протягом одного року й шести тижнів. Нові необхідно було виправити згідно зі статутом 1566 р. Зрештою, сейм 1647 р. схвалив рішення, згідно з яким дозволив Київському воєводству користуватися конституцією 1620 р.²⁷².

Низка пунктів інструкції шляхти Київського воєводства стосувалася перипетій сходження Ю. Немирича на уряд підкоморія й подальших спроб блокування цього процесу з боку Я. Тишкевича. Шляхта в Житомирі (не забуваймо, представлена переважно прихильниками воєводи або нейтрально налаштованими до нього особами) наполягала, щоб у виборах земських урядників на сеймиках участь брали шляхтичі, які могли довести осілість у воєводстві. Особливо наголошувалося, що інквізиція (дослідження) на цей предмет мала стосуватися передовсім шляхти, належної до певних факцій.

Намагаючись дезавувати номінацію Ю. Немирича на підкоморство й посилаючись на якісь статuti Ягеллонів, короля Казимира, а також акт Люблінської унії, укладачі інструкції стверджували, що земські уряди на Київщині могли займати лише католики й православні. Насправді привілей Київському князівству 1569 р. не формулював подібної правової норми. Визнаючи збереження чинних земських урядів у воєводстві за шляхтою як римського, так і грецького закону, привілей гарантував надання земських урядів “осілим обивателям Київської землі, шляхетського стану”²⁷³. Не випадково інструкція наказувала послам затвердити цю “норму” сеймовою конституцією. Перед наступним, 1646 р., сеймом сеймик у Житомирі виклав цю вимогу дещо інакше. Вже немає апеляції до коронних статутів. Натомість фрагмент тексту з Люблінського привілею подається як “виразна норма”, яку потрібно “заховати”, тобто зберегти. Якщо ж сейм відмовить послам Київського воєводства, то ті мали подати протестацію з вимогою скасування “неправильних” урядів²⁷⁴. Я. Тишкевичу та його прибічникам після сейму 1645 р. стало зрозуміло, що згоди посольської ізби на вигідне для них трактування Люблінського привілею немає. Шляхта Люблінського воєводства в своїй інструкції на цей сейм прямо виступала на захист київського підкоморія “як добре заслуженого, аби на уряді підкоморському не був звинувачений...”²⁷⁵.

Ще один пункт інструкції конкретизував питання номінацій з урахуванням конфесійної належності безпосередньо на прикладі Ю. Немирича. Пункт вимагав, щоб справа між Я. Тишкевичем і Ю. Немиричем була вирішена в суді цього сейму. Вказувалася й причина: “...так високе воєводство без підкоморія не може залишатися”.

²⁷¹ Volumina constitutionum. – Т. III. – Vol. 1. – S. 275.

²⁷² Ibidem. – Т. IV. – Vol. 1. – S. 100.

²⁷³ Ibidem. – Warszawa, 2005. – Т. I: 1550–1609. – Vol. 1: 1550–1585 / Do druku przygot. S. Grodzicki, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – S. 230.

²⁷⁴ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 664 зв. – 665.

²⁷⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie. – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – K. 50 v. – 51.

Загальнодержавне значення, на думку київської шляхти, мало питання функціонування ординації покійного краківського каштеляна Януша Острозького. Публічного звучання набрало питання чисельності військового контингенту, що виставлявся з ординації “на потреби Речі Посполитої”. Особливу активність у цьому контексті проявляла руська шляхта на вишенському сеймику²⁷⁶. Насправді причини незадоволення шляхти ординацією були більш глибокими. Зокрема, значне незадоволення викликав факт блокування можливості “розібрання” величезного маєткового комплексу ординації. Сеймик Київського воєводства, де, як уже відзначалося, певний вплив мав острозький ординат кн. В.-Д. Заславський, цілком прогнозовано виступив проти перегляду акта Острозької ординації.

Також публічне значення мала, з точки зору київської шляхти, компенсація краківському воєводі Станіславу Любомирському. Посли мали дати згоду на це у випадку погодження з “гірними” воєводствами (Краківським і Сандомирським) і не на шкоду Речі Посполитій. Холмська шляхта в своїй інструкції вважала за необхідне створити комісію для вирішення цього питання²⁷⁷. Більш докладно описує ситуацію інструкція Прошовицького сеймика. У ній йшлося про компенсацію воєводі соляної копальні, яку він влаштував у маєтності Сверче і передав до столу Речі Посполитої згідно з сеймовою конституцією 1635 р.²⁷⁸. Ця конституція передбачала надання іншої маєтності С. Любомирському за Сверче. Судячи з інструкції Прошовицького сеймика до 1645 р., компенсації краківський воєвода тоді ще не отримав²⁷⁹.

Як свідчить інструкція, київська сеймикуюча шляхта вважала, що необхідно повернути кн. Я. Вишневецькому дідичні маєтності, а не продовжувати відносити їх до королівщин. Йшлося про Роменське староство. Однак позиція житомирського сеймика передбачала і нагороду для коронного маршалка Адама Казановського, який на той момент виступав як державця цього староства. На захист інтересів князя виступили вишенський і холмський сеймики²⁸⁰, але найбільш послідовно на стороні кн. Я. Вишневецького задекларував себе луцький сеймик²⁸¹. Князь, як відомо, напередодні відкриття сеймиків розіслав на них копії свого листа, де прохав про підтримку шляхтою його претензій на Роменщину в суперечці з коронним маршалком. Відома його копія датується 1 січня 1645 р. і вказує на місце написання листа – Вишневець²⁸². Але, правдоподібно, ця копія призначалася для луцького сеймика, де була представлена безпосередньо князем 2 січня. Бажаного ефекту Вишневецькому досягти вдалося: за інформацією А. С. Радзивілла, сеймик вимагав підтвердження князеві прав на Роменщину; в протилежному

²⁷⁶ Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування // Острозька давнина. – Острог, 2015. – Вип. 4. – С. 31.

²⁷⁷ Akta sejmikowe ziemi chełmskiej... – S. 252.

²⁷⁸ Volumina constitutionum. – Т. III. – Vol. 1. – S. 269.

²⁷⁹ Akta sejmikowe województwa krakowskiego. – Т. II. – S. 297.

²⁸⁰ Akta grodzkie i ziemskie... – Т. XX. – Т. I. – S. 482; Akta sejmikowe ziemi chełmskiej... – S. 258.

²⁸¹ АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 289–292.

²⁸² ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 231. – Арк. 91–93.

разі наказував послам зірвати сейм²⁸³. На інші сеймики, в тому числі й на житомирський, копії були виготовлені ще 6 грудня 1644 р.²⁸⁴ з огляду на час їх доставки у місця проведення передсеймових з'їздів. Відносно нейтральна позиція житомирського сеймика засвідчує небажання Я. Тишкевича й його прибічників наражатися на гнів монарха, який на той момент виступав прихильником А. Казановського. Крім цього, маршалок, мабуть, особисто просив воєводу про вплив на позицію сеймикуючої шляхти, а Тишкевич не міг відмовити, бо якраз тоді обоє входили до трубецької комісії, яка мала схвалити непросте для Варшави рішення про територіальні поступки Московській державі в обмін на підтримку створення антитурецької коаліції²⁸⁵. Як видається, потенційна присутність на цьому шляхетському з'їзді партії Ю. Немирича додала б цій клаузулі інструкції бажаної для кн. Я. Вишневецького радикальності.

Традиційно інструкція доповнювалася петиціями, тобто проханнями шляхти щодо нагородження приватних осіб, міст, монастирів, утримання податків тощо.

Одне з прохань житомирського сеймика стосувалося утримання половини побору для забезпечення функцій послів на сейм від воєводства. Ініціатором подібного нововведення стало, як зазначено в інструкції, Брацлавське воєводство, сеймик якого схвалив відповідну лядву. Шляхта в Житомирі пропонувала послам добиватися прийняття конституції, яка б закріпила ініціативу брацлавців. Принагідно слід зазначити, що питання забезпечення для послів віддавна залишалося актуальним для шляхетських сеймиків. У XVI ст. плату або стравне для послів виплачував королівський скарб. За часів правління Владислава IV виплата стравного була радше винятком, ніж правилом. Достеменно відомо, що під час сейму 1639 р. було схвалено рішення про надання винагороди (дієти) послам з Коронного скарбу²⁸⁶. Тоді, у зв'язку з розширенням повноважень сеймиків, зокрема й щодо права збору податків, тривала дискусія на предмет того, яка інституція має забезпечувати коштами послів – сеймик, який їх делегував, чи сейм з державного скарбу. Одним з ініціаторів надання дієти зі скарбу на сеймі 1639 р. став посол з Волині Андрій Чаплич-Шпановський. Видані дієти були невеликими і залежали від віддаленості воєводств від місця проведення сейму – Варшави²⁸⁷. Проте ще перед коронаційним сеймом 1633 р. сеймик Брацлавського воєводства схвалив лядву, що передбачала збір половини ланового побору на посольське стравне. Сейм оформив брацлавську ухвалу

²⁸³ Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 432.

²⁸⁴ Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). – S. 141.

²⁸⁵ Axela Sparrego barona de Cronoberg, szambelana królowej szwedzkiej Krystyny... poselstwo do Polski w r. 1645... / Wyd. A. Mosbach // Czas. Dodatek miesięczny. – Kraków, 1857. – T. 7. – R. II. – S. 351; Goszczyński A. Działalność polityczna Adama Kazanowskiego (1599–1649) // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne, 140. – Kraków, 2013. – Zesz. 2. – S. 175.

²⁸⁶ Pawiński A. Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich. – Warszawa, 1978. – S. 132.

²⁸⁷ Trawicka Z. Sejm z roku 1639. – S. 563.

в конституцію. Вона врегулювала видачу стравного. Посли його отримували через два тижні після завершення передсеймового сеймика в земському суді або від коморника, спеціально призначеного цим судом. Посол, що отримав стравне, мав обов'язково прибути на сейм²⁸⁸. Швидше всього, що житомирський сеймик пропонував цю норму поширити і на Київське воєводство. Згодом забезпечення діяльності послів здійснювалося за рахунок чопового податку.

Не забув житомирський сеймик про ключові міста воєводства – Київ та Житомир. Задоволення їхніх прохань об'єктивно посилювало авторитет і позицію в цих містах Януша Тишкевича як київського воєводи і житомирського старости. Щодо Житомира, шляхта пропонувала звільнити місто від жовнірських постоїв. Хоча в інструкції не обґрунтовується причина такого прохання, але з інструкцій інших сеймиків, зокрема холмського, стає зрозуміло, що шляхта намагалася забезпечити вільний житловий фонд у тих містах, де відбувалися її публічні з'їзди, проведення яких вимагало великого числа квартир для винаймання²⁸⁹. Більш масштабний характер мали прохання стосовно Києва. Шляхта нагадувала про конституцію сейму 1641 р., яка передбачала звільнення міста від жовнірських і козацьких постоїв (стацій)²⁹⁰. Цей пункт, правдоподібно, свідчить, що згадана конституція час від часу порушувалася. З тієї ж причини в інструкції згадувалися конституції 1616 і 1633 рр. На сеймі 1616 р. Київ отримав підтвердження прав і вольностей від княжат і королів польських, “предків наших” (без деталізації)²⁹¹. Більше конкретики вносила конституція коронаційного сейму 1633 р. Києву не лише декларувалося збереження його давніх прав і вольностей, але й переносилося місце видачі платні запорожцям до Канева під приводом усунення перешкод для діяльності київських гродського і земського судів. Крім цього, місто звільнялося від сплат нещодавно підвищених у Великому князівстві Литовському мит і водного сплаву²⁹². Очевидно, все це пропонувалося звести в єдину конституцію, в яку необхідно було додати звільнення Києва від обов'язку забезпечення байдаками і солоною рибою для перевезення провіанту на Кодак.

Прохання сеймикуючої у Житомирі шляхти стосувалися також ордену домініканців у Києві. Миколаївський домініканський монастир, починаючи з кінця XV ст., користувався постійною підтримкою великих князів литовських, а згодом королів Речі Посполитої. Монастир мав право на збір покладного мита за ввезення і продаж збіжжя в Києві, сплат з будь-яких суден, що проходили Дніпром, отримання частини капщизни, привілей на два кануни (неоподатковані варіння й продаж питного меду на Різдво й Великдень). Король Владислав IV потвердив всі ці привілеї у 1633 р.²⁹³. У 1645 р. київська

²⁸⁸ Volumina constitutionum. – Т. III. – Vol. 2. – S. 220–221.

²⁸⁹ Akta sejmikowe ziemi chełmskiej... – S. 256.

²⁹⁰ Див.: Volumina constitutionum. – Т. IV. – Vol. 1. – S. 28.

²⁹¹ Ibidem. – Т. III. – Vol. 1. – S. 213.

²⁹² Ibidem. – Vol. 2. – S. 220–225.

²⁹³ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С. 219–220.

шляхта хотіла закріпити все це коронною конституцією. У появі цього пункту в інструкції можна вбачати “руку” київського земського судді С. Аксака, який фундував будівництво нових кам’яних костелу й конвенту для домініканців²⁹⁴.

Серед приватних осіб, стосовно яких яких клопотався сеймик, у петитах згаданий королівський ротмістр Марек Гдешинський. Він походив зі шляхти Белзького воєводства. Як королівський ротмістр брав участь у придушенні козацького повстання в 1638 р.²⁹⁵ Марек взяв участь знову як ротмістр у поході польного гетьмана Миколая Потоцького в 1646 р. проти татар на Лівобережжя Дніпра²⁹⁶. Під час Козацької революції Гдешинський активно протистояв козакам, брав участь практично у всіх битвах 1648 і 1649 рр. Під Зборовом отримав смертельне поранення. Король Ян Казимир, оцінюючи військові заслуги М. Гдешинського, номінував його львівським стольником на другий день після Зборівської битви²⁹⁷. Зрозуміло, що номінація мала чисто символічний характер²⁹⁸. Ротмістр з дружиною Анною Гінківною в 1643 р. купив у Злочовських королівщини в Летичівському й Кам’янецькому повітах Подільського воєводства²⁹⁹. Клопотання сеймика щодо М. Гдешинського спиралося не лише на його військові заслуги, але й на безпосередню участь в усуненні зі з’їзду угруповання Ю. Немирича. У цьому контексті пов’язання ротмістра з кн. В.-Д. Заславським, союзником Я. Тишкевича під час передсеймового сеймика 1645 р., виглядає частково обґрунтованим³⁰⁰. Прохання житомирського сеймика щодо ротмістра потрапляли до інструкцій не вперше. Зокрема, подібну петицію включено до інструкції київським послам на сейм 1640 р.³⁰¹. Цього разу прохання шляхти мало успіх. У наступному році, після смерті Лукаша Хмелецького, король Владислав IV надав Мареку містечко Таборівку в Білоцерківському старостві³⁰².

З того, чого не знаходимо в інструкції, слід назвати пункт щодо козацького питання. Для воєводства, на території якого розміщувалися всі реєстрові козацькі полки і де зароджувалися всі козацькі повстання, це виглядає досить дивно. Тим більше, що козацьку тематику в 1645 р. на передсеймових сеймиках у Луцьку й Судовій Вишні обговорювали³⁰³. Судячи з тексту інструкції, схваленої в Житомирі, факція Я. Тишкевича, яка домінувала на сеймику, мала ілюзію про остаточне закриття козацького питання. Другий

²⁹⁴ *Litwin H.* Równi do równych. – S. 107.

²⁹⁵ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 503, 506.

²⁹⁶ *Ibidem.* – S. 688

²⁹⁷ *Lasocki Z.* Gdeszyński Marek // *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków; 1948–1958. – T. VII. – S. 361.

²⁹⁸ *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. K. Przyboś.* – S. 156.

²⁹⁹ *AGAD.* – *Metryka koronna.* – Sygn. 180. – K. 60 v. – 61 v.

³⁰⁰ *Гаврилюк І.* Командний склад приватних військ князя Владислава Домініка Заславського протягом 1632–1656 рр. // *Наукові записки НаУКМА.* – К., 2014. – Т. 156: *Історичні науки.* – С. 14.

³⁰¹ *Білоус Н.* До історії шляхетського самоврядування... – С. 144.

³⁰² *Litwin H.* *Napływ szlachty polskiej...* – S. 194.

³⁰³ *АЮЗР.* – Ч. 2. – Т. I. – С. 301; *Акта grodzkie i ziemskie...* – Т. XX. – Т. 1. – С. 481.

Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року

аспект, який проглядається в інструкції, це майже повна відсутність кореляції вимог київської шляхти з регіональною повісткою інших українських воєводств, у першу чергу Волинського воєводства (інструкції Брацлавського й Чернігівського воєводств нам не відомі). Хоча на наступних передсеймових сеймиках до цієї повістки житомирський сеймик частково повернувся, але, як видається, силове усунення партії Ю. Немирича від сеймикування стало маркером істотного ослаблення орієнтації київської шляхти на сеймик Волинського воєводства як “преднейший” серед українських шляхетських зібрань.

Сейм

Сам сейм, що тривав з 13 лютого до 27 березня 1645 р., жодних конституцій не схвалив. Король Владислав IV впродовж сейму часто хворів. Однак монарх намагався спровокувати шляхетських послів на підтримку планованої ним війни з Османською імперією. З огляду на це, король затримав відправлення кримському ханові Ісламу Герею III традиційних подарунків. Своєю чергою, маршалок сейму ломжинський староста Ієронім Радзейовський не зміг (або ж не бажав) проводити королівську політику серед сеймикуючої шляхти³⁰⁴.

З самого початку сейм проходив не дуже вдало для Київського воєводства. Послам Руського воєводства вдалося заручитися підтримкою маршалка сейму і, хоча згоди посольської ізби не було, за його рішенням повернути собі місце, вище за послів Київського воєводства³⁰⁵, таким чином відновивши порядок розміщення послів, характерний до 1638 р.

14 лютого перед сеймом з пропонованою програмою (пропозицією) роботи цього форуму виступив коронний канцлер Єжи Оссолінський. У своєму виступі канцлер узагальнив необхідні для схвалення пункти королівської легації на сеймики, підтримані в більшості сеймикових інструкцій на сейм. Після традиційного дякування монарху канцлер акцентував увагу послів на необхідності посилення оборони південно-східних кордонів Речі Посполитої, що має бути обговорено на “грунтовній раді”. Принагідно Оссолінський відзначив успіхи колонізації українських земель, що дало змогу перенести опорні пункти оборони держави від Кременця до осад, які виникли на “лише козакам відомим урочищах”. Канцлер закликав послів вирішити “срамотне” для держави питання сплати “упоминків” Кримському ханству. Відзначаючи значення перемоги над татарами під Охматовом, промовець підводив до думки про необхідність відмови від сплати цієї данини, а також наголосив на потребі пошуку сеймом джерел наповнення Коронного скарбу для нагороди заслуженим у цій битві шляхетським полководцям та виплати зарплатні регулярним військам. Зі збільшенням фінансування війська узгоджувалася пропозиція Є. Оссолінського стосовно стаціонарування регулярних підрозділів біля кордонів держави, що мало зменшити їхні переходи і пов’язані з цим постій й лежі в королівських і духовних маєтностях, а також періодичні вилучення ресурсів з приватних володінь.

³⁰⁴ Volumina constitutionum. – T. IV. – Vol. 1. – S. 73.

³⁰⁵ ЦДІАК України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 662 зв. – 663.

Не міг оминати канцлер і триваючих переговорів з Московською державою. На його думку, комісари, визначені для делімітації східного кордону, змушені були з огляду на необхідність максимального віддалення його лінії від Дніпра й Запорозжя погодитися на передачу Москві “деяких волостей”. Фактично Оссолінський звертався до сейму з пропозицією затвердити вже укладену угоду вересня 1644 р., передбачивши компенсацію власникам планованих для передачі земель.

Канцлер привернув увагу послів до потреб відшукання коштів для укріплення Краківського, Смоленського і Диненбурзького замків. Судячи з тексту його виступу, Краків підпадав під ймовірне сеймове рішення однозначно як одна зі столиць Речі Посполитої. По Смоленську рішення мало бути схвалене за результатами роботи сеймової комісії 1643 р. Щодо Диненбурга ситуація, за словами Є. Оссолінського, виглядала найбільш критично. Місто було не лише неукріплене, але й покинуте жителями. Тому пропонувалося не тільки звести навколо нього укріплення, а й створити мережу нових замків над Двіною та її притокою Евікштою.

Низка пропозицій канцлера стосувалася роботи сейму. Так, він підтримав пункти ряду сеймикових інструкцій, щоб сеймові рішення не скасовувалися на підставі приватних протестацій. Пропозиція Є. Оссолінського стосовно неможливості розірвання сейму висхідно не могла знайти підтримку послів, які вбачали в цьому дієвий інструментарій свого впливу на позиції монарха й сенату.

На проблему вдосконалення роботи Коронного трибуналу канцлер звернув увагу у двох аспектах: селянські втечі й розмежування королівських і шляхетських маєтностей. Є. Оссолінський підтримав вимоги низки інструкцій щодо вдосконалення роботи монетного двору й низької ефективності виконання декретів про засудження на інфамію.

Опосередковано відреагував промовець на конфлікт між Я. Тишкевичем і Ю. Немиричем щодо законності номінації останнього на уряд підкоморія. Канцлер зазначив, що часто елекції на уряди відбуваються із залученням фінансового ресурсу (ні словом не згадавши, що такий самий інструментарій використовується і при виданні привілеїв на уряди), а це призводить до кількарічних їх вакансій³⁰⁶.

Вся ця програма в силу різних причин не була сеймом виконана, хоч достатньо докладно обговорювалася. На думку Л. Кубалі, основний зміст промови канцлера полягав у аргументації необхідності початку війни з Кримським ханством³⁰⁷.

Успішніше відбувався процес сеймового судочинства. Зокрема, за участі Владислава IV вдалося полагодити тривалий конфлікт щодо Роменської волості на Задніпров'ї між надворним маршалком Адамом Казановським і князем Яремою Вишневецьким.

А. С. Радзивілл у своєму щоденнику зафіксував факт прибуття Я. Вишневецького на луцький сеймик, де він користувався широкою підтримкою

³⁰⁶ Pomniki dziejów Polski wieku siedmnastego / Wyd. A. Podgórski. – Wrocław, 1840. – S. 81–93.

³⁰⁷ Kubala L. Jerzy Ossoliński. – Warszawa, 1924. – S. 176.

шляхти. Тим часом, литовський канцлер вважав, що князь не мав рації; більше того, діяв ультимативно, обіцяючи зірвати сейм у разі незадоволення його вимог. Як повідомляв А. С. Радзивілл, князь Ярема зайняв силою Ромни й волость, отримавши неправдиву звістку про смерть А. Казановського. Останній шукав справедливості у монарха й до початку сейму мав його підтримку, сподіваючись на засіданні парламенту домогтися видання на Вишневецькому баніції³⁰⁸. Натомість намагання князя зустрітися з Владиславом IV у Кракові восени 1644 р. завершилися невдачею – король відмовився його прийняти³⁰⁹.

Попри те, що князь Ярема безпосередньо впливав лише на позицію сеймика Волинського воєводства, чимало інших передсеймових сеймиків підтримали у цій суперечці саме Вишневецького, а не А. Казановського. Так, неоднозначно свою прихильність до “короля” Задніпров’я задекларував люблінський сеймик³¹⁰.

Згідно з інформацією литовського канцлера, в перший день роботи сейму І. Радзейовський намагався усунути з сейму Я. Вишневецького, який був обраний послом від Волинського воєводства (автор мемуарів помилково зазначив – від Київського). Однак князь користувався настільки сильною підтримкою в посольській ізбі, що ці спроби сеймового маршалка були приречені на невдачу³¹¹. Наявність у князя сильної ситуативної підтримки відзначили і в оточенні шведського посла Акселя Спарре, що якраз перебував з дипломатичною місією у Варшаві. Близько 30-ти послів на чолі з чернігівським каштеляном Адамом Киселем виступили на захист Вишневецького³¹². Серед київських послів підтримати князя могли напевно споріднений з ним Криштоф Тишкевич та близький до Криштофа й А. Киселя Д.-Ю. Воронич³¹³. Крім регіональної солідарності та авторитету князя Яреми у шляхетському середовищі, балів останньому додавав факт негативної оцінки А. Казановського сучасниками. Так, у реляції шведського посольства А. Спарре маршалок охарактеризований як “людина без здібностей і розуму”³¹⁴.

Поступово мінялося й ставлення короля до кн. Я. Вишневецького. Виношуючи плани війни проти Османської імперії, Владислав IV не міг ігнорувати одного з найпотужніших українських землевласників і його військовий потенціал. Під впливом зміни позиції короля прихильнішим до князя Яреми ставав і коронний канцлер Єжи Оссолінський, давній його опонент у справі про князівські титули. Канцлер, маючи ворожі відносини й з А. Казановським, який ще недавно (1643 р.) протегувався королем всупереч

³⁰⁸ *Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* – Т. 2. – С. 432–433.

³⁰⁹ *Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651).* – С. 140.

³¹⁰ *Archiwum Państwowe w Lublinie.* – Zesp. 8. – Ser. 3. – Sygn. 73. – К. 50 v.

³¹¹ *Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* – Т. 2. – С. 434.

³¹² *Axela Sparrego barona de Cronoberg...* – С. 377.

³¹³ *Litwin H. Równi do równych.* – С. 139, 140, 141.

³¹⁴ *Axela Sparrego barona de Cronoberg...* – С. 362; *Broniarczyk M. Wykształcenie świąteczkich senatorów w Koronie za Władysława IV // Kwartalnik Historyczny.* – 2012. – R. CXIX. – Zesz. 2. – С. 270.

волі канцлера на підканцлерство³¹⁵, під впливом кон'юнктури вирішив послабити саме позиції маршалка на королівському дворі. У своїй промові на початку сейму Оссолінський, згадуючи сподвижників коронного гетьмана Станіслава Конецпольського – триумфаторів під Охматовом, назвав і Я. Вишневецького, але без князівського титулу, з приводу чого останній обурювався³¹⁶. По завершенні сейму Є. Оссолінський влаштував бенкет, на який несподівано для себе отримав запрошення й кн. Я. Вишневецький³¹⁷.

23 березня 1645 р. сеймовий суд схвалив остаточне рішення. Згідно з ним скасовувався як невідповідний конституції 1613 р. про заборону роздавання приватних маєтностей³¹⁸ привілей А. Казановському на Роменську волость. Формувалася комісія на чолі з київськими воеводою й біскупом, яка мала відмежувати маєтності волості. Цілковитої перемоги в суді князь не отримав, оскільки на нього покладался обов'язок під загрозою інфамії здати Роменщину маршалкові в держання. Організацію збройного нападу на Ромни князеві прощали. Не став здавати він і волость А. Казановському в держання, а сплатив компенсацію 100 тис. злотих, наслідком якої стало зречення маршалка від претензій на Роменщину³¹⁹.

Полагодження справи щодо Роменської волості стало ледь не єдиним досягненням поточного сейму. Найбільше збурення серед послів викликало питання роботи московської комісії, що мала погодити з представниками Московської держави делімітацію міждержавного кордону. Вже у вересні 1644 р. було укладено трактат, що передбачав 11 листопада передачу Трубчевської волості московцям³²⁰. Януш Тишкевич як один із членів цієї комісії доклав максимуму зусиль, щоб на сеймику в Житомирі її робота отримала схвальні відгуки. При цьому, все одно, було поставлено питання про належну компенсацію шляхтичам, що втрачали свої маєтки. Подібну позицію зайняли більшість сеймиків Корони. Однак питання компенсації на початок сейму й впродовж його роботи залишалося не вирішеним, що давало привід послам, насамперед з Великого князівства Литовського, всіляко блокувати погодження інших актуальних рішень.

Незважаючи на те, що передача вчасно не відбулася, 20 лютого 1645 р. частина послів прибули до короля, а частина – до сенату, вимагаючи оголосити трактат з Москвою нечинним. Тим більше, що деталі угоди залишалися не в'ясненими і частина послів не знала, що йдеться про поступку Трубчевської волості за умови збереження для Речі Посполитої спірних Гадяча та Сарська³²¹. 10 березня послі знову прийшли до сенату в питанні

³¹⁵ *Dorobisz J.* Kariery dygnitarzy duchownych koronnych Wazów // *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. – 2019. – № XVI. – No 2. – S. 39.

³¹⁶ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 436.

³¹⁷ *Axela Sparrego barona de Cronoberg...* – S. 362; *Tomkiewicz W.* Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). – S. 147.

³¹⁸ *Volumina constitutionum*. – T. III. – Vol. 1. – S. 124.

³¹⁹ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 434; *Tomkiewicz W.* Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). – S. 146–147.

³²⁰ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 417.

³²¹ *Godziszewski W.* Granica polsko-moskiewska... – S. 35; *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 435.

московської комісії³²², сподіваючись таким чином вплинути на позицію сенаторів. Однак 28 березня, по закінченні сейму, сенатори на таємній раді в короля дали згоду на реалізацію Варшавської угоди вересня 1644 р. й передачу Трубчевська та околиці³²³. На це погодився й оршанський маршалок Ян Друцький-Соколинський, дід і опікун малолітнього дідича – Юрія Трубецького за умови сплати підопічному компенсації декількох чи кільканадцяти тисяч злотих. Король повідомив московську сторону про залагодження проблеми й створив нову комісію для передання 11 червня 1645 р. Трубчевська. Тепер вона складалася виключно з представників князівства – мстиславського воєводи Миколая Абрамовича, мстиславського земського судді Криштофа Цехановецького та стародубського земського судді Яна Кунинського³²⁴. Послів це не могло заспокоїти навіть за умови схвалення рішення впродовж сейму, тому що не було вирішене одне з базових питань цієї проблеми – компенсація власникам і володільцям втрачених на користь Москви маєностей. На вже згаданій таємній раді питання компенсації планувалося розглянути на наступному сеймі³²⁵.

Перемога для монарха, проте, виявилася пірровою – у визначений час (11 червня 1645 р.) Я. Друцький-Соколинський, незважаючи на дану королеві обіцянку, перешкодив передачі Трубчевська представникам Москви³²⁶. Лише у серпні Владиславу IV вдалося забезпечити передачу замку³²⁷. Однак Я. Друцький-Соколинський, донька якого як дружина Петра Трубецького, батька Юрія, мала записаний на Трубчевську посаг, започаткував справу в Литовському трибуналі проти комісарів, що передали замок, і добився видання на них декрету баніції та присудження собі 600 тис. злотих штрафу з кожного³²⁸. Якщо навіть взяти до уваги, що ці події відбувалися після завершення сейму, то все одно, трубчевська справа безпосередньо спричинилася до безрезультатного завершення сейму 1645 р.³²⁹

Згадана справа, а також не скасування мит на експорт та імпорт товарів визначили зірвання сейму. За версією Л. Кубалі, це відповідало інтересам монарха, бо давало можливість затримати в своїх руках до наступного сейму два староства, а також прибуток з Пілявецького порту. Владислав IV в таких умовах вдавався до компенсаторного механізму – скликання 28 березня ради сенату, яка й мала вирішити ключові питання, засигналізовані в королівській легації на сеймики та їхніх інструкціях послам на сейм³³⁰.

³²² Ibidem. – S. 441.

³²³ PAN w Kórniku. Dz. rękopisów. – Sygn. 347. – S. 408; *Biedrzycka A.* Sprawozdania z rad Senatu 1643–1645 // *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie.* – 2014. – R. LIX. – S. 187, 189. На таємній раді були присутні київські біскуп О. Соколовський, воєвода Я. Тишкевич, каштелян О. Пісочинський, чернігівський каштелян Адам Кисіль.

³²⁴ *Godziszewski W.* Granica polsko-moskiewska... – S. 36.

³²⁵ PAN w Kórniku. Dz. rękopisów. – Sygn. 347. – S. 408; *Biedrzycka A.* Sprawozdania z rad Senatu... – S. 189.

³²⁶ *Godziszewski W.* Granica polsko-moskiewska... – S. 35; *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 450.

³²⁷ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 454.

³²⁸ Ibidem. – S. 488–489.

³²⁹ *Dzięgielewski J.* Izba poselska... – S. 59.

³³⁰ *Kubala L.* Jerzy Ossoliński. – S. 177.

Одне з найболючіших питань – зарплатня війську – на пропозицію коронного канцлера Є. Оссолінського мало бути відкладене до рішення наступного сейму. Втім, для політичної еліти Речі Посполитої було цілком зрозуміло, що подібне рішення при численних існуючих загрозах виглядало непродуманим. Пропонувалося вирішити проблему шляхом продовження поборів з попереднього сейму³³¹.

Утримання війська ставало наріжним каменем планованої війни з мусульманським світом, перший етап якої передбачав конфлікт з Кримом з огляду на несплату традиційних “упоминків”. Рада сенату на чолі з королем, підтримуючи цю ідею, розглядала можливість трансформації конфлікту в приватну війну магнатів Речі Посполитої з татарами. Зважаючи на це, королівський двір доклав максимум зусиль, щоб задовольнити претензії кн. Я. Вишневецького, не лише визнавши за ним Роменську волость, але й надавши уряд руського воєводи. Престижні уряди й староства отримали представники й інших впливових у країні родин: кн. В.-Д. Заславського номінували на уряд сandomirського воєводи, Лев Сапіга й Анджей Лещинський стали підканцлерами відповідно литовським і коронним, Юрій Скумин Тишкевич зайняв посаду литовського надвірного маршалка, кн. Януш Радзивілл був винагороджений Тухольським, а Є. Оссолінський – Бродницьким староством³³².

Актуальним питанням, засигналізованим у передсеймових актах, залишалося укріплення замків, зокрема Смоленська й Диненбурга. Відсутність відповідних сеймових конституцій так само намагалися хоч якось залагодити на засіданнях секретних рад 28 березня і 4 квітня 1645 р. Реконструювати Смоленський замок бралися за власний кошт місцеві землеволодільці за умови трансформації їхніх ленних маєтностей в земські (дідичні). На це нібито погоджувався й монарх, але, все одно, вимагалася згода сейму. Таким чином, проблема відкладалася до наступного загальнодержавного форуму. Разом з тим, місцевій шляхті пропонувалося схвалити відповідне сеймикове рішення й розпочати реставрацію смоленських мурів³³³.

Ситуація з Диненбургом вимагала оперативного втручання центру. Замок єдиний залишився під контролем Речі Посполитої у Курляндії. Його укріплення були у плачевному стані. Понад це, піхота, яка забезпечувала оборону замку, готова була його полишити, оскільки не отримувала за службу платні. Щоб якось затримати піхоту, курляндський князь видав їй частину з курляндського канону – ленної плати на користь Владислава IV як великого князя литовського. Владислав IV і прибічні сенатори теж ініціювали й ухвалили компромісний варіант вирішення проблеми – за рахунок всієї суми канону³³⁴.

³³¹ PAN w Kórniku. Dz. rękopisów. – Sygn. 347. – S. 411; *Biedrzycka A.* Sprawozdania z rad Senatu... – S. 190; *Radziwiłł A.* S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. – T. 2. – S. 446.

³³² *Kubala L.* Jerzy Ossoliński. – S. 177–178.

³³³ PAN w Kórniku. Dz. rękopisów. – Sygn. 347. – S. 409, 411; *Biedrzycka A.* Sprawozdania z rad Senatu... – S. 188.

³³⁴ PAN w Kórniku. Dz. rękopisów. – Sygn. 347. – S. 412; *Biedrzycka A.* Sprawozdania z rad Senatu... – S. 190.

Не вирішене сеймом питання обігу фальшивих монет на території Речі Посполитої теж стало на порядку денному засідання монарха й прибічних сенаторів 4 квітня 1645 р. Йшлося про левкові й златові талери, а також шотландські шеляги. По суті, питання впиралося в занедбану в часи правління Владислава IV грошову систему країни. Схвалена 1633 р. грошова реформа так і не була впроваджена, можливо, через те, що Сигізмунд III зрікся прибутків від карбування монети на користь скарбу Речі Посполитої. На внутрішньому ринку країни домінували левкові й златові талери, завезені з Голландії. Вони мали високий вміст срібла, але зовнішньоторговельні імпортні операції здійснювалися за допомогою талерів, карбованих у країні. Таким чином, виникла парадоксальна ситуація, коли всередині країни було засилля іноземної валюти³³⁵. Ситуація ускладнювалася автономією в грошовому обігу Пруссії та Курляндії. Крім цього, торгові агенти пруських міст провадили активну діяльність в містах Західної і Центральної Європи із закупівлі товарів. Пропонувалося узгодити заходи по врегулюванню монетного ринку з ними. Зрештою, прибічна рада рекомендувала видати королівський універсал до торгових міст і митних комор, щоб не пропускали, а конфісковували цю валюту³³⁶.

На суді, що діяв під час сейму, розглядалася низка справ, що стосувалися Київського воєводства. В рамках планованої королівським двором антиосманської ліги слід було б максимально погодити різні суперечки між представниками магнатських родів, на приватні війська яких розраховували у Варшаві. Одна з таких суперечок на території Київського воєводства стосувалася містечка Рокошвар, або Шавулиха. Чернігівський воєвода Мартин Калиновський вважав, що воно належить до його земських маєтностей з центром у Буках. Натомість краківський воєвода Станіслав Любомирський і його син Костянтин, білоцерківський староста, відносили його до Білоцерківського староства. Справа, розпочата на сеймі 1643 р., розглядалася 18 і 26 березня 1645 р.³³⁷. Рішення суду мало більше політичний характер, ніж правовий. Хоч М. Калиновський не надав жодних доказів (принаймні у рішеннях суду вони не зафіксовані), але Шавулиху було присуджено йому. Одночасно суд обнулив претензії чернігівського воєводи до Любомирських на суму 100 тис. злотих. Рішення мало на меті не віддалити від королівського табору М. Калиновського – впливову фігуру на українському пограниччі, особливо в Чернігівському та Брацлавському воєводствах. Тим більше, що планувалося розмежування Шавулихи й Білоцерківського староства, яке могло сильно підкорегувати рішення сеймового суду на користь М. Калиновського. Любомирські ж, особливо Станіслав, традиційно виступали опонентами королівської політики, тому грати на їхній інтерес виглядало малоперспективним. Крім того, йшлося про королівський домен (якби визнати

³³⁵ *Szelągowski A.* Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce. – Lwów, 1902. – S. 243–244.

³³⁶ PAN w Kórniku. Dz. rękopisów. – Sygn. 347. – S. 412; *Biedrzycka A.* Sprawozdania z rad Senatu... – S. 190–191.

³³⁷ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 195 об. – 197 об., 275–279 об.; *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – Т. 2. – S. 443.

Шавулиху частиною Білоцерківського староства), а відтак, головним чином втрачала Корона, а не державця цього староства – К. Любомирський.

Надійшла на сеймовий суд 1 березня і справа нападу прибічників київського воєводи на прихильників Ю. Немирича під час житомирського передсеймового сеймика. Владиславові IV і провідникам його політики, включно з Є. Оссолінським, належало не позиціонуватися з жодною зі сторін конфлікту. І Я. Тишкевич, і Ю. Немирич зі своїми почтами мали відіграти не останню роль в реалізації планів “приватної” війни проти Криму. Тим більше, що за київським підкоморієм проглядалася фігура надзвичайної важливої людини для здійснення цих намірів – великого коронного гетьмана Станіслава Конецпольського. Сеймовий суд вийшов з ситуації маніпулятивним чином. Зважаючи на факт подання маніфестації наступного після відбуття сеймика дня, судді одностайно визнали справу не кримінальною, а цивільною й рекомендували скерувати її до трибуналу³³⁸.

В цілому ж, як здається, всі три складові сейму (монарх, сенат, посольська ізба) були майже з самого початку його роботи переконані в неможливості його успішного завершення. Не випадково литовський канцлер А. С. Радзивілл занотував у своїй праці, що форум розійшовся мовчки, хоч перед цим сейми, як правило, зривали криком³³⁹. Закономірно, що абсолютна більшість пунктів інструкції житомирського сеймика мала бути повторена на наступних передсеймових сеймиках воєводства.

Висновки

Так званий “Золотий спокій” – часовий відрізок з 1638 до 1648 р. в історії Речі Посполитої – мав дві складові. Одна, видима, полягала в замиренні козацтва, бурхливій колонізації Брацлавщини, Південної і Задніпровської Київщини та Чернігово-Сіверщини, збільшенні в місцевих шляхетських соціумах вихідців з власне Корони, Великого князівства Литовського й навіть іноземців. Друга, менш помітна, проявлялася у дедалі більшому розходженні між місцевими політичними елітами й традиційними регіональними структурами (козацтво, дрібна шляхта-бояри, православне духовенство, виробниче населення). Значній частині еліти, все більш здомінованій прийшлими магнатами та їхніми таборами, здавалося, що регіональні відмінності зникають або мають зникнути в недалекому майбутньому. Шляхетська субкультура дійсно поступово втрачала місцеві відмінності – наростали процеси католизації й полонізації, а як наслідок, спостерігалось явище, яке отримало назву “розтятого світу”. В результаті цього паралельно існували польсько-католицька візія й русько-православне бачення розвитку території та її населення.

Вказаний процес знайшов відображення в діяльності інституцій шляхетського самоврядування, зокрема сеймика. Упродовж першої половини 1640-х років сеймик Київського воєводства поступово втратив таку важливу свою ознаку, як конкурентність. Користуючись посиленням контрреформа-

³³⁸ *Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* – Т. 2. – S. 438.

³³⁹ *Ibidem.* – S. 446.

Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року

ційних настроїв у Речі Посполитій, скерованих головним чином проти протестантських течій, зокрема антитринітаріїв, лідер місцевої католицької партії київський воєвода Януш Тишкевич мобілізував ресурси (як власні, так і прихильників у воєводстві й покровителів у королівському дворі) для нейтралізації активності на шляхетських з'їздах представників конкуруючого політичного угруповання на чолі з київським підкоморієм Юрієм Немиричем. Йому вдалося реалізувати це завдання, і вплив Ю. Немирича на київську шляхетську корпорацію з початку 1645 р. був мінімізований. Третя сеймикова партія, представлена прихильниками православ'я й т. зв. “старовини”, що наприкінці 1630-х – на початку 1640-х років балансувала між двома названими угрупованнями, після перемоги факції Я. Тишкевича об'єктивно змушена була опинитися в її фарватері. Вочевидь, католицька партія рахувалася з деякими інтересами православних консерваторів, але стратегічно розвиток цієї партії полягав у їх маргіналізації.

Це безпосередньо відбилося на змісті інструкцій послам на сейми, що обиралися на житомирському сеймику. Вони частково втрачали свою регіональну особливість, часто опускаючи пункти щодо вимог, які передбачали збереження окремого права, діловодної мови і навіть створення/відродження особливих центральних інституцій (Руська канцелярія, Луцький трибунал). З цієї точки зору, діяльність сеймика Київського воєводства починає вирізнятися більшим ступенем регалізму. Слід гадати, що у Варшаві подібні зміни сприймалися з неприхованим оптимізмом, але в дійсності глибинні процеси, характерні для Київського воєводства, розвивалися в абсолютно невігідному для центру ключі. Проявилось це з початком Козацької революції, коли стало зрозуміло, що “Золотий спокій” був ширмою, за якою тимчасово усунуті з політичної сцени актори (козаки, православна шляхта й духовенство, партія Ю. Немирича) готували різні сценарії зі спільним елементом фабули – надання воєводству суб'єктності у внутрішньополітичному дискурсі.

ДОДАТКИ

№ 1

*1645, січня 2. Житомир. – Інструкція сеймика
Київського воєводства послам на сейм*

Выпис с книг кгородских замку его кр[олевскои] м[и]л[ости] жытомирского.

Року тисеча шестсот сорокъ пятого м[еся]ца генъвара второго дня.

На вряде кгородском в замку его кр[олевскои] м[и]л[ости] жытомерском передо мною Крыштофом Цисовским, подстаростим жытомирским, становшы очевисто велможныи его м[и]л[ость] панъ Крыштофъ з Логоиска Тишкевич, воєводиц брескии, маршалокъ кола рыцарского, для уписаня до книг нынешних подал пер ѿблятом иньструкъцию сеимику жытомерского, ихъ м[и]л[о]стем паном посломъ воєводства Киевского на сеймъ валныи варшавьскии даную, ѿ чомъ тая иньструкъция речъ в себе по достатку ѿпевае^т. Которую подавшы просил, абы была до книг принята и записана. Я урад ѿную приимуючи читалом и так се в себе писмом полским писана велел:

Instructia na seym ich m[ilościom] p[anom] posłom wojewodztwa kiiow[skiego] Krzysztophowi Tyszkiewiczowi, wojewodzie brzeskiemu, Jerzemu Woroniczowi, skarbnikowi kiiow[skiemu], y Jendrzeiowi Sokołowskiemu na seym główny warszawsky coronny, w roku teraznieyszym 1645 *d[ie]* trzynastego *februarj* przypadaiący, na seymiku zytomirskim tegosz roku a dnia wtorego *january* zgodnie od wszytkiey braciey obranym dana.

¹Naprzod ich m[ilości]¹ p[anowie] posłowie za obmyszlowanie y miłosciwe oycowskie staranie je[go] kr[olewskiey] m[ilo]sci panu naszemu m[i]ł[osciewemu] unizenie podziękowawszy dobrego zdrowia y szczęśliwego na długie lata panowania winszowac maia y prozby doniesc, aby y na potomne czasy m[ilościwie] *kuram*² *paternam gerens* z łaski y pieczołowania swego nie raczył opuszczac.

Upatruiac³ iaka iest *visitu do rerum humanaru[m]* chcąc *non de esse* miłej oyczyznie naszey zlecamy ich m[ilościom] p[anom] posłom naszym, aby *securitate[m] Rei publice* zniosszy sie z inszemi stanami tak obmyslili. Jakosmy *fucius*⁴ w oney przemieszkiwac mogli tak || [188 z.v.] jednak, aby *sine damno nostro* y nie sprzyczynienie woyska więcey kuarcianego, na ktore pozwolic nie mozemy.

⁵Conclusia seymowa⁵ *efficere* ich m[ilości] p[anowie] posłowie maia, aby nad czas opisany ani iednym dniem nie była prologowana. A coby po czasie było *agitatum siue sancitum*, aby było *irritum* y o to starac sie maia, aby nic do senatu nie przynoszono, na coby w yzbie poselskiey zgody nie było. A protestacie te tylko wage miec maia, ktore by *yn facie Rei publice* zanoszone byli, insze prywatne *nullitati subsint efficere* ich m[ilości] p[anowie] posłowie maia.

Mieysca, iz *cum su[m]mq[ue] preiuditia* wojewodztwa naszego od inszych są preocupowane, ich m[ilości] p[anowie] posłowie starac sie maia, aby *secundum usum et ordinationes Regni* zaraz po wojewodztwie sendomirskim, przed wojewodztwem ruskim, przy swy[m] mieyscu zostawali. I tak przy tym stanąc artykule maia, do zadnych inszych consult Rze[czy]p[o]s[po]litey nie przystempuiąc, azby potym wojewodztwo nasze kontentowanie swoje odniosło.

⁶Recessy, isz zwykli⁶ zatrudniac poniekąd consilia powazne Rze[czy]p[o]s[po]litey, ich m[ilości] p[anowie] posłowie *curam habebunt*, aby kazde wojewodztwo coby sobie pretendowało *in desiderjjs* na tym seymie zniosszy sie z ynszymi posłami koniec swoy wzięli. A więcey w recessy takie desideria puszczone nie byli.

⁷W zapłacie woysku⁷ quarcianemu y długow jako je[go] kr[olewskiey] m[ilości] pisac raczy, daiemy *limitata[m] postetate[m]* ich m[ilości] p[anom] posłom naszym, aby na zadne podatki nie pozwalali. I owszem wysłuchawszy rachunkow na seymiki rellacjone uchwale podatkow do braciey wzięli. Jednak w tym *consensum Rei publico sequi* ich m[ilości] p[anowie] posłowie maia. Niebezpieczenstwo nagle na Rzeczpospolito, aby mieli w pamięci.

⁸Dan Tatarska⁸, isz za sobą *jugum* przynosi i *servile opus*, zlecamy ich m[ilości] p[anom] posłom naszym, aby z ynszemi || [189] stanami *prouideant tocius Rei publice*. A ten sumpt raczey, aby na obrone Rze[czy]p[o]s[po]litey obrocony był.

¹⁻¹ Підкреслено в тексті.

² Слід читати “*curam*”.

³ Підкреслено в тексті.

⁴ Правдоподібно, слід читати “*feliciter*”.

⁵⁻⁵ Підкреслено в тексті.

⁶⁻⁶ Підкреслено в тексті.

⁷⁻⁷ Підкреслено в тексті.

⁸⁻⁸ Підкреслено в тексті.

Religia Grecka⁹ nie tylko starożytnymi prawami iest obwarowana, ale y za szczęśliwego panowania je[go] kr[olewskiej] m[i]łosci pana naszego m[i]ł[osciwego] confirmowana. Prosic je[go] kr[olewską] m[i]łosc ich m[i]łosci p[anowie] posłowie maią y Rze[czy] p[ols]p[olitey], aby gruntownie według praw y przywileiow uspoikoia była. O czym *ante omnia* ich m[i]łosci p[anowie] posłowie tractowac maią. Cerkiew do tego Lubelska, która kosztem wielu osob stanu szlacheckie[go] na gruncie kupnym fundowana, zmurowana y nadana iest, aby przywrocona była ze wszystkimi gruntami y aparatami cerkiewnymi. Takze y inne cerkwie, ktore nie słusznie są odiente.

¹⁰Jest za co je[go] kr[olewskiej] m[i]łosci podzię¹⁰kowac, ze *consulendo securitatu Rei publice tande[m]* rozgraniczenie z Moskwo postanowił, którą lubo z ukrzywdzenie[m] wielu szlachty siewierskiej, mianowicie je[go] m[i]łosci pana kiiowskie[go] y p[anom] Trubeckim. Jednak ich m[i]łosci p[anowie] posłowie, zniosszy sie z ynszemi stany, *secundum proportione[m] unius cuiuseue* u je[go] kr[olewskiej] m[i]łosci *efficere* maią, aby słuszną odmiana y nagroda z dobr Rze[czy]p[ols]p[olitey] kazdemu stała sie.

¹¹Obrona zamku¹¹ krakowskiego, to aby miasto Krakow *prouideat*, ich m[i]łosci p[anowie] posłowie *efficere* maią. ¹²Smolensky, isz za¹² ordynatią s[więtey] pamięci kr[ola] je[go] m[i]łosci Zygmunta Trzeciego^a, aby s tey ordynatyej opatrzony był y presidium onego, to iest ze czterech włosci na to naznaczonych, y prawo obostrzyc na p[ana] woiewode smolenskie[go]. ¹³Dineburg, isz tesz¹³ potrzebuie swey obrony y presidia, o tym ich m[i]łosci p[anowie] posłowie zniesc sie maią z gornemi woiewodzstwy, aby *sine munitione et presidio* nie zostawał. O Kiiow, aby był fortificowany.

¹⁴Pokoy iako rzecz iest święta¹⁴ tak kazdemu požądana. Zyczemy y zlecamy ich m[i]łosci p[anom] posłom, aby *sine prejuditią Rei publice et detrimento* oney. W czym z ynszemi stany zgadzac sie || [189 зв.] ich m[i]łosci p[anowie] posłowie maią.

¹⁵W tym tesz zlecamy¹⁵ ich m[i]łosci p[anom] posłom naszym, aby opowiedziawszy zyczliwy affect nasz za *merita* je[go] kr[olewskiej] m[i]łosci, ktore *in patriam* okazywa, raczy te pozostałe daniny tak w W[ielkim] x[ięstwie] Litew[skim] jako y w Coronie krolewicowi je[go] m[i]łosci conferowane byli. Saluis iednak *iuribus et consuetudinibus patrie*.

¹⁶Kommisia woiewodzs¹⁶twa kiiow[skiego] z czernihowskim, isz ku wielkiej szkodzie z obmnieszeniem gruntow uchwalona^b, *efficere* to maią p[anowie] posłowie, aby była meliorowana i zeby wedle dawnych praw, przywileiow, dispozicý granic *ab antiquo* będących odprawic sie mogła. Do ktorey komisiey, aby par był *numerus* komisarzow tak z woiewodzstwa kiiow[skiego] iako y czernihowskiego. Przy ktorych komisarzach, aby tesz duchowna persona była przydana. Starac sie o to ich m[i]łosci p[anowie] posłowie maią, gdysz *maxima pars bonorum ecclesiae ricorum* w tym rozgraniczeniu zostaie.

⁹ На лівому полі запис “Religia Grecka”.

¹⁰⁻¹⁰ Підкреслено в тексті.

¹¹⁻¹¹ Підкреслено в тексті.

¹²⁻¹² Підкреслено в тексті.

^a Див.: Volumina constitutionum. – Т. III. – Vol. 1. – S. 140–142.

¹³⁻¹³ Підкреслено в тексті.

¹⁴⁻¹⁴ Підкреслено в тексті.

¹⁵⁻¹⁵ Підкреслено в тексті.

¹⁶⁻¹⁶ Підкреслено в тексті.

^b Див.: Volumina constitutionum. – Т. III. – Vol. 2. – S. 326–327.

¹⁷-Poniewaz zapisy ręczne¹⁷ tego wojewodztwa częstokrot *diuturnitate temporis in dubium* bywają wokowane, przetosz aby napotym wszelakie zapisy *sufficienter* według statutu sprawione *et informa* napisane. Więcy dawniejsze *ad data castrensia siue terrestria* ktore[go]kolwiek powiatu tego wojewodztwa przez tych, komu służą, nadaley do roku y szesciu niedziel *per oblatam* podawane byli. A inaczey aby *nullitatis subiacerent* p[anowie] posłowie *efficient*.

¹⁸-Jesliby kto *male wolut*¹⁸ *ordynarionem* s[więtey] pamięci x[ięcia] je[go] m[ilości] p[ana] krakowskiego y *jura* dawniejsze chciał *conuellere* albo *inquonis illius puncti* ony naruszyc usiłował, maia ich m[ilości] p[anowie] posłowie temu zabiegac, aby *illesum* ostawało to, co na wielką oyczyzny potrzebę prawdziwa *in patriam ordynationis* miłość obmysliła.

¹⁹-*Commutatia* jasnie¹⁹ wielmoznemu je[go] m[ilości] p[anu] krakowskiemu wojewodzie, aby mogła byc tak, iednak *sine magno damno Rei publice*. W tym *conferre* z gornemi wojewodztwy p[anowie] posłowie maia.

²⁰-Co sie tknie przyobie²⁰ caney *gratitudinem*, te iakosmy raz przyobiecali, tosz przez p[anow] || [190] posłow naszych declaruiemy y ktoryby *contrarius* chciał byc publiczney zgodzie, z temi po seymie zaraz w edne²¹ niedzielo na roczkach, ktore uchwałą z seymu namowione byc maia p[anowie] poborcowie *peremptorie agere* maia *juxta laudum* na electey deputackey w roku 1644 postanowionym. Ktore to *laudum constyutatione*, aby było *approbatum* zlecamy ich m[ilości] p[anom] posłom naszym.

²²-Trybunały iz *uzurpant* sobie siła²², isz w *jurisdictione* tak seymowi należące iako sądom zadwornym wdawaią sie, p[anowie] posłowie, aby w tey mierze seria z ynszemi wojewodztwy w to weyrzeli, aby *non confundantur. Jurisdictiones depactatie* tesz, ktore nieznosne trybunały wojewodztwom naszym inferuią, *obniare communi consilio* p[anowie] posłowie maia przez spolną namowe, aby sie nie chcieli y te niesluszne *lucry* iako y *uadia*, ktore czasem *excedunt* pięć szesc tysięcy *ne fiant* srodze *prouidendum* wszym, zlecamy p[anom] posłom naszym.

²³-Commisarze, ktoryby²³ gdziekolwiek deputowany do rozgraniczenia dobr je[go] kr[olewskiej] m[ilości] od dobr szlacheckich naznaczeni byli, ktorzeby nie byli *jurati*, aby *in termino commis[s]ionis iurent* p[anowie] posłowie *efficient*.

Minica aby *tandem* w Ryze swą wprawiona była, wszyscy w tey mierze zyczymy sobie. W czym znosic sie z gornemi wojewodztwy p[anowie] posłowie naszymy maia.

²⁴-*Statuta* tak *Jagielonis*²⁴ jako y *Kazimiri* y insze posledne *juxta* przywileiu *unionis*, aby approbowane byli *de non conferendis honoribus* urzędow ziemskich *diuerso religionis* oprócz katolików a religiey Greckiey. Wszym *laborare* p[anowie] posłowie maia, aby to *constitutia* utwierdzono było.

²⁵-Sprawa *ex remissione* miedzy²⁵ iasnie wielmoznym je[go] m[ilością] p[anem] wojewodo a je[go] m[ilością] p[anem] Jerzym Niemirzyczem, aby sądzona była tego seymu,

¹⁷⁻¹⁷ Підкреслено в тексті.

¹⁸⁻¹⁸ Підкреслено в тексті.

¹⁹⁻¹⁹ Підкреслено в тексті.

²⁰⁻²⁰ Підкреслено в тексті.

²¹ Правдоподібно слід читати “jednę”.

²²⁻²² Підкреслено в тексті.

²³⁻²³ Підкреслено в тексті.

²⁴⁻²⁴ Підкреслено в тексті.

²⁵⁻²⁵ Підкреслено в тексті.

ich m[ілоści] panowie posłowie starac sie o to maią. A to dlatego, aby tak wysokie woiewodzstwo przez podkomorzego nie zostawało.

²⁶-Zabiegaiąc *per juris*²⁶, aby sie *in posterum* nie działa || [190 зб.] *curandum*, aby *actores* w sprawach swoich *rationes extra datarum quaru[m] vis actionu[m]* tak *in ciuilibus* iako *in criminalibus causis* w grodach albo w ziemstwach poblizszych przez woznego, który pozwy dawał, przed cadentią rokow ziemskich y grodzkich dwiema, przed trybunałem czterma, przed seymem przynamniey pięciu niedziel *rellatie szynili*²⁷ y do xiąg zapisowali, kozdy w powiecie swoim, w którym dobra pozwanego *consistant*. A inaczey, aby zadna sprawa, ktorey by *rellatia* zapisana nie poprzedziła, w sądu wszelakiego mieysca nie miała.

²⁸-Iz woiewodzstwo nasze²⁸ w tey mierze nie maiąc *expresa[m] legem* o wydawaniu poddanych częstokroc od trybunału bywa agrauouane y pociągane do constytutiey coronney, która poddanych *ratione non ex traditionis* pięciu set grzywien opłacac kaze^c. ²⁹-Tatarowie wszym srogie²⁹ oppresie woiewodzstwo uznawa, gdyz przez częste słobody poddani częste odmiany pomieszkania swego czynią, aby *noua leie*³⁰ postanowiono było, abysmy pod te constytutią pociągani nie byli, aby *secu[n]dum ius antiquum* iednym czterdziestu grzywien takowych pomykających sie *in defectu extraditionis* opłacali poddanych^d.

³¹-Je[go] m[іло]sci xiędzu biskupowi³¹, jako inszym ich m[іло]sciom biskupom koronnym, gospody wczesne *ex ofitią* dawane byli, p[anowie] posłowie domagac sie maią. Poniewaz iest prawo, isz odleglejszym biskupom nie tylko gospody, ale y strawne pieniądze dawano bywaią.

Upatrując *amplitudinem* woiewodzstwa tego y odległosci powiatow a przy tem mieysca za *mandati* częstemi do przeiazdu trudnemi, zaczym *exequitie super jure uictis* nic zawsze mogą byc expediouane dla prędszey doyscia sprawiedliwosci *efficiant* ich m[ілоści] p[anowie] posłowie, aby zaden z panow sądowych lubo ziemskich lubo grodzkich *exequutia*³² *in per lucris* za dwiema woznemi y szlachcicami odprawował oprócz mocnych *exequuty*, ktore *super banity et infamibus extendi debent*, gdysz na takową wszyscy trzy ich m[ілоści] p[anowie] grodzcy ziechac powinni.

³³-*Hibernorum modum*³³ || [191] *modum ineant* ich m[ілоści] p[anowie] posłowie z ynszymi stany iednak tak *ne sit to cum detrimento Rei p[ublicae]* y inszych spustoszałych przez nieprzyziaciela woiewodzstw.

³⁴-*De distribuendis*³⁴ *bene meritoru[m] premis*, aby *cauta* była *distributio* y aby według zasług kazdemu słuszna mogła byc nagroda. *Confere* w tey mierze maią p[anowie] posłowie z gonemi³⁵ woiewodzstw.

²⁶⁻²⁶ Підкреслено в тексті.

²⁷ Слід читати “szynili”.

²⁸⁻²⁸ Підкреслено в тексті.

^c Див.: *Volumina constitutionum*. – Т. II. – Vol. 2. – S. 86.

²⁹⁻²⁹ Підкреслено в тексті.

³⁰ Слід читати “nouellae”.

^d Див.: *Volumina constitutionum*. – Т. II. – Vol. 1. – S. 415.

³¹⁻³¹ Підкреслено в тексті.

³² “u” після “q” дописано над рядком.

³³⁻³³ Підкреслено в тексті.

³⁴⁻³⁴ Підкреслено в тексті.

³⁵ Помилково замість “gornemi”.

³⁶-W obieraniu urzędów ziem³⁶kich isz wielki *error committitur* dla facty roznych osob. W czym sprawiedliwosc odłogiem lezec musi *consulendo indemnitati*, aby takowy kazdy, ktoryby *cu[m] factionibus* przyiachał na takowe electie, coby sie nam *per inquisitionem* pokazac mógł, aby takowy *perpetuo* był *inhabilis* urzędów wszela. W czym p[anowie] posłowie *confere* maia.

³⁷-Umknienie tytułów³⁷ xiążęcych tak *uxta*³⁸ *priuilegia unionis*^e iako y *secundum nouellam constytutionem*^f od cancellarię je[go] kr[olewskię] m[i]łosci, w czy[m] woiewodztwo nasze obchodzic musi. Prosic je[go] kr[olewskię] m[i]łosci, aby takich listow z cancellarię wydawac nie pozwalal *in posterum*. A czemu by xiąże je[go] m[i]łosc Wiszniewiecky *in conspectum* pana nie był przypuszczony, ich m[i]łosci p[anowie] posłowie inquirowac maia znosząc sie w tym z ynszemi woiewodztwy.

³⁹-Instrucie ich m[i]łosci p[anowie] posłowie³⁹ dane na seym, aby w yzbie poselskiej czytane, starac sie o to ich m[i]łosci p[anowie] posłowie maia.

⁴⁰-*Contemptores legum* iako są⁴⁰ *baniti et infames* isz *sine exequutionibus* zastaia *finalem exequutione[m]* ich m[i]łosci p[anowie] posłowie z ynszemi woiewodztwy obmyslic maia, aby *impunitas celera* nie zostawali. A gleytow zeby cancellaria nie wydawala *iure uictis*.

⁴¹-Wysokie *merita* ku panu⁴¹ y Rze[czy]p[o]s[po]lity je[go] m[i]łosci pana marszałka nadwornego coronnego słuszney potrzebuią *ex bonis Rei publice* nagrody, w czy[m] ich m[i]łosci p[anowie] posłowie je[go] kr[olewskię] m[i]łosci *suplikare* maia, aby *paterne* w pretencie⁴² je[go] m[i]łosc weyznawszy *de bonis Rei publice* chciał *gratifikavi*.

⁴³-Xiążęte je[go] m[i]łosci odwagi⁴³ y sumptu, ktore *ratione bene merendi De republika* ponosił, słuszney potrzebuią nagrody. Woiewodztwo nasze *suppliciter* je[go] kr[olewskię] m[i]łosci przez ich m[i]łosciow p[anow] posłow ząda, aby *ex patrimonio* krwią przodkow swych nabytey cieszyć sie mógł y te dobra raz przodkom || [191 z.v.]⁴⁴ nadane, aby *in dubium* kasowane nie byli y za dobra Rze[czy]p[o]s[po]lity nie byli poczytane wu⁴⁵ napotym rozdawane. W czym ich m[i]łosci p[anowie] posłowie *elaborare* maia przelożywszy odwagi y koszty onego przed Rze[czy]p[o]s[po]lity.

Petita. Przywilegia et Decreta tak dawne iako y swieze na myta y targowe oycom dominikano[m] kiiowskim, aby constytutią approbowane byli, starac sie ich m[i]łosci p[anowie] posłowie maia.

⁴⁶-Jakosmy raz pozwolili⁴⁶ ich m[i]łosciom p[anom] posłom naszym tak y teraz zlecamy, aby według laudum y constytutię woiewodztwa brasławskie[go] puł poboru na

³⁶⁻³⁶ Підкреслено в тексті.

³⁷⁻³⁷ Підкреслено в тексті.

³⁸ Слід читати “juxta”.

^e Див.: *Volumina constitutionum*. – Т. II. – Vol. 1. – S. 222, 223, 228, 229.

^f Див.: *Ibidem*. – Т. IV. – Vol. 1. – S. 17.

³⁹⁻³⁹ Підкреслено в тексті.

⁴⁰⁻⁴⁰ Підкреслено в тексті.

⁴¹⁻⁴¹ Підкреслено в тексті.

⁴² Слід читати “pretenzie”.

⁴³⁻⁴³ Підкреслено в тексті.

⁴⁴ На цьому аркуші, в його верхній третині проглядається тінь від печатки, відбиток якої був на втраченому наступному аркуші.

⁴⁵ Правдоподібно, слід читати “у”.

⁴⁶⁻⁴⁶ Підкреслено в тексті.

Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року

posły przez p[anow] poborców oddane było. W czym constitutia, aby stanęła, która *et in posterum* województwu temu ma służyć.

⁴⁷⁻⁴⁷ Za je[go] m[iłością] panem⁴⁷ Markiem Gdeszyskim, rotmistrzem je[go] kr[olewskiej] m[iłości] ich m[iłości] p[anowie] posłowie mają wnieść intercessyją, aby *tandem* za odwagę działać i zasługi swoje mogli mieć nagrodę.

⁴⁸⁻⁴⁸ Zytomierz od stano⁴⁸ wisk, aby był wolen starac się p[anowie] posłowie mają.

⁵⁰⁻⁵⁰ Aby constitutia *a[nno]* 1641⁴⁹ od stanowisk żołnierskich miastu Kiiowu⁵⁰ służąca^g *speciali constitutione* approbowana była i też miastu Kiiow od dawania baydaków i sieladzi dla sprowadzenia prowiantu na Kodak, iako zniszczone, uwolnione zostało. Do tego aby cisz mieszczanie kiiowscy według praw, funduszów i przywilejów swoich constitutiami tysiąc szesćset szesnastego^h i tysiąc szesćset trzydziestego trzeciego rokuⁱ approbowanych od wszelakich ceł, myt starych nowo podwyższonych i spławu wodnego w Wielkim x[ięstwie] Litew[skim] uwolnieni czasu wiecznemi byli.

У тоє інструкції підписує великого гетьмана Криштофа з Логойска Тишкевича, воєводи бреского, маршалка на той час кола рыцарського тими словами: Krzysztoph Tyszkiewicz, wojewódzic brzesky.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. Київська духовна академія. – ДА/517Л. – Арк. 188–191 зв.

№ 2

1645, січня 3. Житомир. – Економічні зв'язки з Немиричами підписантів маніфестації⁵¹

Маніфестант	Вид тимчасового держання	Населений пункт	Волость/ключ/держава Немиричів	Роки
Беневський Миколай	Застава	С. Ойцівка	Горошківська волость	1638–1640
	Оренда	М. Овруч	Овруцьке староство	1646
	Оренда	С. Острів	Овруцьке староство	1646
Войнаровський Стефан	Оренда?	М. Могильна	Ісайківський ключ	1646
	Оренда?	С. Кулажинці	Лугинська волость	3 1646
	Перезастава	М. Приборськ	Приборська волость	3 1646
	Перезастава	С. Болотна	Приборська волость	3 1646
	Перезастава	С. Доманів	Приборська волость	3 1646
	Перезастава	Здвижень (Заруддя)	Приборська волость	3 1646
	Перезастава	С. Макарів	Приборська волость	3 1646
Перезастава	С. Пироговичі	Приборська волость	3 1646	

⁴⁷⁻⁴⁷ Підкреслено в тексті.

⁴⁸⁻⁴⁸ Підкреслено в тексті.

⁴⁹ На лівому полі дописано “Miasto Kiiow”.

⁵⁰⁻⁵⁰ Підкреслено в тексті.

^g Див.: Volumina constitutionum. – Т. IV. – Vol. 1. – S. 28.

^h Див.: Ibidem. – Т. III. – Vol. 1. – S. 213.

ⁱ Ibidem. – Т. III. – Vol. 2. – S. 220–225.

⁵¹ Складено переважно на підставі: *Задорожна О.* Рід Немиричів у шляхетській корпорації... – С. 265–322.

	Перезастанова Перезастанова Перезастанова Оренда? Оренда? Оренда? Оренда? Застава? Оренда	С. Русаки С. Старики С. Сукачі М-ко Турчинка Сл. Соболівка С. Домолоч М-ко Немирівка Уланівська маєт- ність М-ко Хотинівка	Приборська волость Приборська волость Приборська волость Топориська волость Черняхівська волость Шершнівська волость Шершнівська волость Шершнівська волость Шершнівська волость	3 1646 3 1646 3 1646 1640 1640 1646 1646 1634 1646
Гаєвський Захарій	Застава Застава Застава?	С. Кулажинці М. Межирічка (сл. Владиславів) С. Славків	Лугинська волость Овруцьке староство Черняхівська волость	До 1630 До 1630 1636
Дешковський Ян	Застава	С. Славків	Черняхівська волость	1647–1650
Припков- ський Самуїл	Застава Застава Застава Застава Застава Застава Застава Застава Застава	М. Приборськ С. Болотна С. Доманів Здвижень (Заруд- дя) С. Макарів С. Пироговичі С. Русаки С. Старики С. Сукачі	Приборська волость Приборська волость Приборська волость Приборська волость Приборська волость Приборська волость Приборська волость Приборська волость Приборська волость	1646 1646 1646 1646 1646 1646 1646 1646 1646
Прушин- ський Мико- лай, Третяк Зо- фія	Застава	С. Потаповичі С. Пулчинка	Овруцьке староство	1643–1650 1643–1646
Рапштин- ський Олек- сандр	Застава? Застава? Застава? Застава?	С. Гошів С. Оврупичі С. Угленичі С. Шоломки	Овруцьке староство Овруцьке староство Овруцьке староство Овруцьке староство	1632 1632 1632 1632
Сокор Гри- горій	Застава Застава Застава	С. Заслав'я С. Сновидовичі С. Ворів	Олевська волость Олевська волость Топориська волость	1617–1624 1617–1624 1637–1651
Сокор Самуїл	Оренда Застава	М-ко Білка С. Ворів	Норинська волость Топориська волость	До 1646 1637–1651
Страш Ян Насиловська Марина	Застава	С. Ворів	Топориська волость	3 1651

Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року

Хребтович Богурин- ський Кос- тянтин	Оренда	С. Кам'яний Брід	Топориська волость	1640
Янчевські Петро і Ганна	Застава	Сс. Сукачі, Бо- лотна, Макарів	Приборська волость	До сере- дини 1646, вдова до кінця 1650

Петро Кулаковський (Острог). **Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року**

У статті досліджується один зі складових елементів парламентаризму в Речі Посполитій – передсеймовий сеймик Київського воєводства 1645 р. Паралельно розглядаються тенденції, характерні для шляхетського самоврядування цього воєводства в період т. зв. “Золотого спокою”. Встановлено, що на політичній арені Київщини в той час конкурували між собою три угруповання: католицьке на чолі з воєводою Я. Тишкевичем, протестантське, де лідером виступав підкоморій Ю. Немирич, та православно-консервативне, представлене частиною старовинних київських панських родів (Вороничі, Проскури-Суцанські, Тиші-Биковські та ін.). Робота житомирського сеймика кінця 1630-х – початку 1640-х років вирізнялася гострим протистоянням перших двох партій і балансуванням між ними третього угруповання. До початку 1645 р. Я. Тишкевичу та його прихильникам, акцентувавши увагу королівського двору на належності факції Ю. Немирича до переслідуваної в країні протестантської течії – аріанізму, вдалося сильно скоротити її представницькі можливості на сеймах і трибуналах. Апогеєм цього процесу стало недопущення членів угруповання Ю. Немирича на передсеймовий сеймик 1645 р. Це не могло не відбитися на представництві воєводства на сеймі та змісті інструкції, отриманої послами від цього шляхетського з'їзду. Позиція сеймика стала більш прокоролівською (що відповідало настроям католицької партії) і меншою мірою враховувала регіональні інтереси. Порівняльний аналіз низки інструкцій сеймиків Малопольської провінції на сейм 1645 р. демонструє поступове зближення в цілому ряді питань позиції житомирського сеймика з аналогічними інституціями власне коронних воєводств (Краківського, Люблінського) і віддалення від волинського, який традиційно вважався свого роду орієнтиром для шляхетських з'їздів інших українських воєводств, зокрема й Київського. Подібні турбулентні процеси лише видимо демонстрували відносну консолідацію політичних сил у Речі Посполитій. Тим часом, сейм 1645 р., що закінчився без ухвалення конституцій, унаочнив відсутність єдиної платформи бачення зовнішньої та внутрішньої політики у центру та регіонів.

Ключові слова: сеймик, сейм, інструкція, сеймикові факції, король, сенат, польська ізба.

Petro Kulakovsky (Ostroh). **The Dietine of Kyiv Palatinate and the Diet (1645)**

The article researches one of the components of the parliamentary life of the Polish-Lithuanian Commonwealth, i. e., dietine of the Kyiv palatinate (1645). The author examines tendencies, which were typical for noble self-government of this palatinate in the period of “golden peace” (1638–1647). It was established, that in the political life of Kyiv region there was competition between three alignments: Catholic, led by Janusz Tyszkiewicz, Protestant with Yurii Nemyrych as a leader and Orthodox-Conservative represented by some of the old Kyivan lordly families (Voronyches, Proskuras-Sushchanskys, Tyshas-

Bykovskys etc.). Harsh rivalry between the first two parties and instability of the third were typical for the work of Zhytomyr dietine (late 1630s and early 1640s). Until 1645 Janusz Tyszkiewicz and his followers greatly reduced representational opportunities of the faction led by Yurii Nemyrych in diets and tribunals, by drawing the royal court's attention to this party belonging to the Orthodox flow – Arianism. Delegates of Yuri Nemyrych's group were prevented from participating in the dietine of the Kyiv palatinate of 1645 – this event became an apex of the earlier mentioned process. This had a major effect on the palatinate's representation in the diet and meaning of instruction, which was received by deputies from the lordly congress. As the dietine's position became more aligned with royalty (which fulfilled the requirements of the Catholic party) it considered regional interests less. Comparative analysis of several dietine's instructions of Lesser Poland Province on the 1645 diet demonstrates gradual rapprochement in a number of questions about the position of Zhytomyr dietine with Crown palatinates dietines (Cracow and Lublin palatinates) and estrangement of Volhynia dietine, which was a traditional guide for noble congress' of other Ukrainian palatinates, including the Kyiv palatinate. Similar turbulent process' successfully showed consolidation of political powers in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Diet 1645, which was ended without approved constitutions, also demonstrated the absence of a united platform on domestic and foreign policy of the center and regions.

Keywords: dietine, diet, instruction, dietine factions, king, senate, deputy chamber.